

**ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»**

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

**ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
З НАПРЯМУ
«СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

**З НАПРЯМУ
«СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

Київ 2018

УДК 316.012
ББК
В27

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол №5 від 3 грудня 2018 р.)*

Рецензенти:

Судаков В. І., доктор соціологічних наук, професор

*Шульга М. О., доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент
НАН України, заслужений діяч науки і техніки України*

Редактор-координатор *М. В. Туленков*

Редактори-укладачі:

к. соц. н., доц. *О. Ю. Вілкова*; к. ф.-м.н., доц. *А. П. Горбачик*; д. і. н., проф. *А. І. Кудряченко*; д. н. соц. ком, доц. *Т. С. Крайнікова*, к. і. н. *С. А. Купрієнко*, д. соц. н., проф. *А. С. Лобанова*; д. і. н. *О. М. Любовець*, д. соц. н., доц. *О. В. Мазурик*; к. соц. н., доц. *А. О. Петренко-Лисак*; д. соц. н., проф. *Ю. В. Романенко*; д. соц. н., проф. *Б. В. Слющинський*; д. соц. н., проф. *М. В. Туленков*; д. соц. н., проф. *В. В. Чепак*; к. і. н., доц. *С. С. Яремчук*

**ВЕЛИКА УКРАЇНЬСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
з напрямку «Соціологічні науки»** / За заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. :
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. – 194 с.

Тематичний реєстр гасел, підготовлений з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Соціологічні науки». Видання складається з передмови та переліку термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія».

Наукове видання призначене для викладачів, науковців, аспірантів і студентів соціально-гуманітарного профілю, а також усіх, хто переймається здійсненням наукових досліджень у галузі соціології.

ISBN

© Державна наукова установа «Енциклопедичне
видавництво», 2018

ПЕРЕДМОВА

Тематичний реєстр гасел із напрямку «Соціологічні науки» є складником загального реєстру гасел «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Як упорядкований концептуальний перелік, він має на меті сприяти комплексному осягненню цього сегменту гасел «Великої української енциклопедії», предметнішій орієнтації авторів майбутніх енциклопедичних статей у контенті відповідного розділу видання.

Вивчення соціологічної термінології – складний і тривалий процес, який потребує як ретельного наукового моніторингу суспільної практики, так і чіткого методологічного підходу, заснованого на категоризації та систематизації інформаційного матеріалу, гнучких принципах і зважених критеріях.

При доборі гасел пропонованого тематичного реєстру соціологічної галузі основоположними принципами стали «загальне і конкретне», «основне і другорядне». Відбір гасел здійснено також за такими критеріями:

- *поширеності та сталості вживання* – відбір термінів здійснено на підставі частоти і тривалості їх використання у соціологічній сфері наукового знання;
- *актуальності* – встановлено відповідність кожного терміна останнім тенденціям розвитку соціологічної думки, а також взято до уваги, як термін асоціюється з процесами актуалізації певних потреб сучасного суспільства;
- *пояснювального потенціалу* – оцінено широту пояснюваного предмета, семантичну спроможність певного терміна з позиції сучасної аналітики, інтерпретації та класифікації описати певне коло реалій, явищ, подій;
- *організаційно-методологічного потенціалу* – визначено змістове навантаження, «смыслову вагу» термінів у межах наукової термінологічної системи; встановлено належність до родової чи видової категорії та кількість похідних термінів¹.

Відбір гасел до тематичного реєстру з напрямку «Соціологічні науки» має специфіку. *По-перше*, термінологічна система соціологічної науки формувалася та продовжує формуватися на перетині кількох наукових дисциплін: соціальної філософії, всесвітньої історії, соціальної антропології, соціальної психології, політичної економії, теорії соціального управління, теорії держави і права тощо. *По-друге*, іманентно існує необхідність ретельно аналізувати кожний

¹ Див.: Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д. іст. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво, 2015. – С. 24.

термін з погляду історичних змін його лексичного значення. *По-третє*, значення гасла неможливо передати точно і вичерпно: явище, яке називає наукове поняття, зазвичай виявляється ширшим і складнішим, ніж його пояснення у дефініції. *По-четверте*, дослідження соціологічної термінології відкриває можливість нового, більш осмисленого використання архаїзованих термінів у сучасному соціологічному дискурсі, дає підстави для вилучення застарілих соціальних норм, понять і термінів, встановлення взаємозв'язків між галузями соціологічного знання.

При укладанні пропонованого тематичного реєстру гасел залучений позитивний досвід підготовки попередніх енциклопедій і словників соціологічного спрямування. Також взято до уваги паспорти наукових спеціальностей, за якими відбуваються захисти кандидатських і докторських дисертацій із соціологічних наук. Згідно з розподілом наукових спеціальностей у межах соціологічних наук, виокремлено такі ключові напрями:

- 1) Теорія та історія соціології.
- 2) Методологія та методи соціологічних досліджень.
- 3) Соціальні відносини, процеси та інститути.
- 4) Спеціальні та галузеві соціології.

Такий підхід дав змогу охопити майже всі напрями сучасного соціологічного знання, в межах яких регулярно проводяться наукові розвідки, здійснюються соціологічні дослідження різного масштабу.

Викладений підхід дозволив побудувати тематичний реєстр гасел із напрямку «Соціологічні науки» як терміносистему, котра має такі засадничі ознаки, як історичність, динамічність, міжгалузевість, транзитивність і полісемантичність.

Дефініції до термінів і понять цього реєстру мають такий характер:

1) *описові (казуїстичні) дефініції*, що виражають значення термінів, відсилаючи до певних явищ реальної соціальної дійсності, окреслюючи набір їхніх диференціальних ознак;

2) *перелікові дефініції*, що відображають значення термінів, перелічуючи осіб, дії, характеристики, функції тощо (використання цього типу дефініцій свідчить про розмитість значення терміна);

3) *класифікаційні дефініції* будуються, як правило, шляхом визначення родового поняття та окреслення його видових особливостей; такі дефініції вважаються найбільш точними та зручними в процесі створення термінологічної системи будь-якої галузі сучасного соціально-гуманітарного знання.

Контент і структура пропонованого тематичного реєстру гасел сутнісно зорієнтовані, що виявляється в таких аспектах:

1) *предметна орієнтованість* – в основу видання покладено упорядкований концептуальний перелік соціологічних термінів, що утворили евристично цілісний масив;

2) *тематична орієнтованість* – реєстр відображає галузеву структуру соціологічного знання, наприклад: соціологія економіки, соціологія політики, соціологія управління, соціологія культури тощо;

3) *часова орієнтованість* – джерела соціологічної термінології належать до різних історичних періодів, що дає змогу простежити появу та розвиток термінів, зокрема, історію їх уживання в енциклопедичних виданнях.

Укладачі пропонованого тематичного реєстру гасел із напрямку «Соціологічні науки» розглядають його лише як проект. Тому Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» та укладачі видання сподіваються, що учені, викладачі, практики соціологічної галузі прилучаться до його фахового обговорення та вдосконалення задля якісної редакційної підготовки «Великої української енциклопедії».

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

Аборигени, автохтонне корінне населення значного за площею регіону, що пов'язане з цим регіоном міцними економічними, соціальними, культурними й іншими зв'язками та відносинами.

Абреакція, процес редукції чи зняття емоційного напруження шляхом організованого певним чином повторного переживання ситуації, що викликала це напруження.

Абсентеїзм, 1) відсутність індивідів у певному місці та в певний час і пов'язане з цим невиконання відповідних соціальних функцій; 2) байдужість індивідів (або груп) до реалізації своїх політичних прав, а також ухилення від виконання громадянських обов'язків, наприклад, від участі в голосуванні, виборчих кампаніях, акціях протесту, діяльності партій, груп інтересів тощо.

Абстиненція, повне утримання від будь-чого, наприклад, від споживання алкогольних напоїв, тютюну тощо.

Абстрагування, науковий метод, що полягає у пізнанні особливостей предмета (явища) шляхом мисленнєвого виокремлення певних його ознак, внутрішніх чи зовнішніх зв'язків із одночасним відволіканням уваги від інших ознак та зв'язків.

Абстрактний соціальний клас, сукупність індивідів, які мають об'єктивні атрибути певної соціальної позиції, але, на відміну від соціального класу в соціологічному розумінні, не почувають ідентичності з іншими членами цієї сукупності, не усвідомлюють спільності власних інтересів, не володіють власною організацією.

Абстрактна праця, фізичні та психічні зусилля, також витрати робочого часу в процесі виконання будь-якої роботи; за умов перевитрат енергії та робочого часу дана праця стає нерациональною.

Абстракція, результат абстрагування, абстрактне поняття, протилежність конкретному.

Абсурд, 1) суперечливе вираження, що позбавлене сенсу; 2) у формальній логіці – певне суперечливе чи до такого зведене вираження за допо-

могою правил умовивіду; 3) в екзистенціалізмі – безглузда і трагічна суперечливість, що характеризує існування людини.

Абулія, патологічне ослаблення або втрата волі; безвільність, брак мотивованості до діяльності, прийняття рішень.

Авангард, передова, найбільш активна частина соціального класу, руху, групи, суспільства, що не тільки усвідомлює загальні, групові, класові й суспільні інтереси, а й бере на себе місію їх артикуляції та захисту.

Авангардизм, соціально-культурний рух, що пориває з існуючими нормами, традиціями та претендує на вироблення нових форм самовираження суспільства та індивіда.

Авантюра, 1) ризиковане й сумнівне діяння, переважно з корисливими та нечесними цілями та із покладанням на випадковий успіх; 2) підприємницька операція, розпочата без врахування реальних можливостей її виконання та приречена на провал; 3) певна соціальна акція (дія), що вчиняється соціальним суб'єктом без урахування реальних соціальних умов і наявних можливостей та приречена, як правило, на отримання негативного результату.

Автаркія, 1) античний ідеал самодостатнього суспільного буття, що полягає в незалежності певного соціального утворення від зовнішнього світу, внутрішній завершеності його економічного та політичного ладу, морального стану і є необхідною умовою для досягнення гармонії та щастя; 2) самовідокремлення певного суспільства, його ізоляція від світового ринку, розрив економічних, політичних, культурних й інших зв'язків із зовнішнім світом.

Автобіографія, текстовий документ, у якому людина описує свій життєвий шлях або його найважливіші моменти. Розрізняють формальну та рефлексивну автобіографії: перша пишеться на вимогу певних інституцій (наприклад, при вступі на роботу); друга є літературним твором, який створює автор, усвідомлюючи значущість свого досвіду, прагнучи поділитися власними міркуваннями та переживаннями з читачем.

Автобіографічний метод, метод соціологічного дослідження, основою якого є вивчення особистих документів (листів, автобіографій, листівок, щоденників, нотаток, малюнків, фотографій, усних розповідей тощо), які є джерелом даних для соціологічного аналізу.

Автоетнографія, 1) сучасна соціокультурна репрезентація дійсності, гаульз знання на перетині етнології, соціології, психології, красзнавства та ін.; автоетнографічні дослідження обсервують особисті історії (розповіді)

та співвідносять їх із суспільними дискурсами (Т. Адамс, А. Бочнер, К. Елліс); 2) метод якісних досліджень, за допомогою якого вивчають соціокультурні явища на рівні індивіда та через його індивідуальний досвід.

Автокомунікація, тип передавання повідомлення у напрямі «Я – Я», в якому суб'єкт і об'єкт передавання інформації збігаються; протилежності типу комунікації «Я – Він», за якого припускається, що до початку комунікаційного акту певне повідомлення відоме «мені», але не відоме «йому».

Автономія, самостійність, зумовленість певного явища внутрішніми законами його розвитку.

Автономія особиста, можливість самостійного вибору індивідом власних принципів, норм, оцінок, поведінкових моделей, сфер діяльності тощо.

Автономія соціальна, 1) форма добровільного об'єднання людей для реалізації їхніх соціальних потреб та інтересів; 2) право людей на самоврядування їхнього соціального буття; 3) можливість індивіда, групи чи організації самостійно вибирати та здійснювати будь-яку економічну, політичну або соціально-культурну діяльність.

Авторитаризм, 1) соціально-політична концепція і практика, основою якої є зосередження монопольної чи переважної частки влади в руках однієї особи (чи групи осіб); 2) політичний режим, встановлений або нав'язаний такою формою влади, що нівелює або унеможливує діяльність представницьких інститутів влади; 3) тип політичної свідомості, що формується під впливом автократичних режимів.

Авторитарний, 1) той, що ґрунтується на беззаперечному підкоренні владі; 2) той, що намагається утвердити свою владу, вплив, домагається авторитету.

Авторитарність, соціально-психологічна характеристика особистості, яка виявляється в її прагненні максимально підпорядковувати собі партнерів по спілкуванню та взаємодії, посідати щонайвище місце в певному соціальному чи професійному середовищі (сім'ї, партії, трудовому колективі та ін.).

Авторитет, 1) загально визнане значення, поважність, вплив особи, організації, теорії на особисте та суспільне життя; існує в багатьох галузях знань і діяльності (релігійний, політичний авторитет тощо); 2) особа, що здобула повагу і довіру, чинить вплив на інших через власний приклад.

Агент, 1) особа, яка діє за дорученням організації, установи тощо, уповноважений; 2) агент дипломатичний – офіційна особа, яка здійснює зовнішньо-політичне представництво; 3) у соціології – людина як носій соціальної функції, виконавець соціальної ролі; 4) у природничих науках – діючий фактор у якому-небудь процесі або явищі.

Агент впливу, особа, що здійснює систематичну діяльність, реалізуючи інтереси певного соціального середовища; агентивність позначає здатність соціального суб'єкта бути самостійним діячем.

Агенти змін, особи, групи чи організації, діяльність котрих спричиняє соціальні зміни.

Агент соціальний, незалежний, вмотивований, урахомлюваний конкретною метою соціальний суб'єкт (народ, нація, організація, група чи окрема особа), що є носієм певної ціннісно-нормативної системи, тих чи тих феноменів соціального.

Агітація, поширення різноманітної пропагандистської інформації (а водночас переконань, цінностей, ідей), що передбачає всебічний вплив на суспільну свідомість.

Агломерація, сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих поселень (міст, селищ, сіл), що виникли на основі єдиного територіально-виробничого комплексу і мають спільну містоутворювальну й містообслуговувальну основу, спосіб життя, а також специфічну структурну мешкання.

Агрегація соціальна, 1) сукупність соціальних одиниць (індивідів, сімей, кланів, угруповань), яка виникає шляхом їх просторового зближення, причому ці одиниці залишаються незмінними, на протипагу соціальній спільноті (групі), в якій одиниці є взаємозв'язаними; 2) сукупність індивідів, які мають спільні соціальні характеристики (територіальні, демографічні тощо), проте ці індивіди не є соціально організованими як, наприклад, соціальна категорія чи номінальна група; 3) сукупність людей, які одночасно перебувають в одному місці (наприклад, пасажери літака чи потяга; глядачі в театрі, покупці в супермаркеті).

Агрегування в соціології, 1) процес перетворення певної моделі соціального об'єкта в модель із меншою кількістю змінних або обмежень, тобто в агреговану модель, яка дає наближений до реальності, порівняно з вихідною, опис досліджуваного соціального явища; 2) процедура групування соціальних об'єктів у соціальні категорії вищого рівня, наприклад, індивідів у суспільні групи, груп – у соціальні прошарки, прошарків – у соціальні класи тощо; 3) укрупнення тих чи тих показників шляхом

їх об'єднання в єдину групу, тобто зведення окремих показників до узагальненого. Агрегування здійснюється за допомогою підсумовування, групування чи іншими способами.

Агрегування інтересів, процес узгодження індивідуальних або групових потреб та інтересів у певному соціальному середовищі.

Агресія, 1) соціальна дія чи поведінка, спрямована на нанесення відчутної шкоди (моральної, фізичної, аж до повного знищення) певній істоті чи об'єкту; 2) насильницьке вторгнення однієї держави (чи групи держав) на територію іншої держави; 3) будь-яке незаконне застосування збройної сили чи інформаційного ресурсу однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканності, політичної незалежності іншої держави; 3) зумовлена переживанням фрустрації ворожа поведінка людини стосовно іншої особи або групи осіб.

Агресивна поведінка, 1) мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, наносить збитки об'єктам нападу, завдає їм фізичної та моральної шкоди, що викликає в них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страх, пригніченість тощо); 2) силова акція, пов'язана з нав'язуванням іншим своєї думки, світобачення; 3) в соціології політики – насильницьке вторгнення на територію іншої держави.

Аддамс, Лаура Джейн (1860–1935), соціолог і філософ, лідерка руху суфражисток, президентка Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу (1919–1929), лауреатка Нобелівської премії миру (1931), США.

Адаптація, 1) процес пристосування організму, популяції чи іншої біологічної системи до умов існування, що спричиняється основними чинниками органічної еволюції – мінливістю, спадковістю, природним і штучним добром; 2) сукупність морфологічних, фізіологічних, поведінкових та ін. особливостей організму, які дають йому змогу вести оптимальний спосіб життя в наявних умовах існування, наприклад: адаптація зорова, адаптація слухова, адаптація нервових центрів та ін. Адаптація може забезпечувати виживання, стійкість до впливу чинників абіотичного та біотичного характеру, успіх у конкуренції з іншими видами, популяціями, особинами; 3) різновид соціальної взаємодії особистості чи групи людей із соціальним середовищем, у процесі якої узгоджуються вимоги, умови та очікування учасників цієї взаємодії.

Адаптація культурна, процес і результат свідомого пристосування людської спільноти, соціальної групи чи індивіда до інокультурного середовища задля гармонійного співіснування. Адаптація культура зазвичай

проходять національні меншини; мігранти і біженці; особи, що працюють за кордоном та ін.

Адаптація мігрантів, процес пристосування мігрантів до нового національного середовища, асоційований із намаганням зберегти традиційні інститути; подолання національно-територіальних бар'єрів етнокультурної замкненості; корегування власних стратегій поведінки; задоволення потреб індивідів в іншому національному середовищі, прийняття ними нових соціальних і культурних ролей для вироблення соціальних механізмів, які нададуть їм змогу вижити в інонаціональному середовищі; вироблення певної конформної поведінки зі застосуванням конструктивних механізмів адаптації, що забезпечать цілісність особистості, послаблять дезадаптаційні процеси задля гармонійного соціального розвитку.

Адаптація соціальна, процес і результат активного пристосування індивідів, груп або соціальної системи в цілому до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної системи.

Адаптація трудова, один зі основних видів соціальної адаптації, який полягає в пристосуванні людини (групи людей) до змінних умов виробництва, ринку, трудового колективу за допомогою різних соціальних засобів. Адаптація трудова – умова і провідний механізм соціалізації особистості.

Адаптивність, здатність індивіда, групи, соціальної системи пристосовуватися до різних умов і викликів зовнішнього середовища.

Адекватність, відповідність, збігання будь-яких параметрів, задовільне, з огляду на певні цілі.

Адепт, 1) особа, втаємничена у певне вчення, діяльність секти тощо; 2) позірний прихильник певного вчення, доктрини чи ідеї.

Адиктивна поведінка, різновид девіантної поведінки індивіда або групи, що характеризується непереборним бажанням переживати інтенсивні емоції за допомогою штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання різних речовин (включно з алкоголем і тютюном) або постійної зосередженості на певних видах діяльності (трудоголізм, ігроманія тощо).

Адміністративна система управління, ієрархічна структура, яка забезпечує реалізацію процесів управління за допомогою методів і засобів безпосереднього впливу керуючих суб'єктів на керовані об'єкти, що функціонують як єдине ціле та зорієнтовані на досягнення спільної мети.

Адміністративне регулювання, система адміністративно-організаційних заходів прямої дії, що забезпечують державне регулювання різних сфер суспільного буття.

Адміністративно-територіальний поділ, законодавчо закріплений поділ території держави на систему адміністративно-територіальних одиниць (край, область, провінція, департамент, округ, губернія, земля, воєводство, кантон, волость, повіт, район, громада, місто, село тощо), відповідно до якого утворюється вертикальна структура органів державної влади та управління, в межах якої реалізуються процеси централізації чи децентралізації суспільного життя.

Адміністрація, 1) ієрархія організаційних одиниць, власне посадових керівних осіб, котрі здійснюють управлінські функції в різних сферах суспільного життя; 2) процес прийняття та реалізації управлінських рішень; 3) діяльність держави з управління; сукупність державних органів, які здійснюють функції управління.

Адорно, Теодор (1903–1968), філософ, соціолог неомарксистського спрямування, один із провідних представників Франкфуртської школи, засновник критичної соціологічної концепції культури і суспільства, Німеччина.

Ажіотаж, 1) ринкова гарячка, зумовлена різкими змінами кон'юнктури, попиту та пропозиції, цін на товари, курсу цінних паперів або валютного курсу, а також пов'язана або з можливістю швидко отримати великий прибуток, або ризиками зазнати значних збитків; 2) сильне збудження, хвилювання, боротьба інтересів індивідів або груп людей довкола певних суспільних подій, проблем, які зачіпають їхні соціальні права, потреби чи інтереси.

Айзенштадт, Шмуель (1923–2010), соціолог, історик, розробник методики порівняльного аналізу та активний дослідник цивілізаційного розвитку людства, Польща–Ізраїль.

Акламація, 1) спрощений порядок прийняття або відхилення будь-якого рішення на основі реакції учасників зборів – у формі безпосереднього висловлювання думок; 2) ухвалення чи спростування зборами конкретної пропозиції без підрахунку голосів, з огляду на реакцію учасників даного зібрання, що виявляється у їхніх вигуках, репліках, аплодисментах тощо. Інколи прийняття рішень в порядку акламації проводиться від протилежного, тобто рішення вважається прийнятим, якщо під час його обговорення не висловлено жодних заперечень.

Аксіологія, теорія цінностей; один із розділів філософії (крім аксіології, онтології, гносеології, антропології та ін.), що вивчає сутність, види і функції цінностей.

Активність, діяльність у найширшому сенсі слова, один із засадничих елементів людської поведінки.

Активні бідні, соціальна категорія людей, котрі мають низькі статки, проте докладають максимальних зусиль, щоб подолати бідність, розжитися, покращити рівень і якість власного життя.

Активність електоральна, рівень активності електорату у виборах, тобто частка тих виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно всіх потенційних виборців, внесених до списків для голосування.

Активність соціальна, 1) сукупність різних форм людської діяльності, свідомо орієнтована на розв'язання завдань, що стоять перед суспільством, соціальним класом або соціальною групою на певному етапі історичного розвитку. Проявляється в різних сферах суспільного життя: трудовій, політичній, культурно-дозвіллевій, побутовій тощо. Суб'єкти активності соціальної: особистість, колектив, група, прошарок, верства, клас, суспільство в цілому; 2) характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його дій на переворення соціальних умов відповідно до актуальних потреб, інтересів, цілей та ідеалів; реалізується в індивідуальній, груповій, та масовій формах; основні різновиди активності соціальної – суспільно-політична і трудова активність.

Актор соціальний, 1) соціалізований елемент, поведінку якого зумовлюють соціальні норми, правила та зобов'язання (в цьому значенні поняття близьке до агент соціальний); 2) індивідуальний або колективний суб'єкт соціальної дії (індивід, організація, соціальна група, маси), який чинить вплив на інших людей; активний учасник перетворень, урухомлюваний власними мотивами, метою, інтересами; відносно автономний раціональний індивід, що вступає в кооперацію з іншими, реалізуючи власні стратегії поведінки.

Акторно-мережева теорія, новітній теоретико-методологічний напрям наукових досліджень, спрямованих на виявлення способів з'єднання соціального в єдиний світ. Згідно з акторно-мережевою теорією, будь-який об'єкт (артефакт, технічний комплекс, тварина тощо) розглядається як повноправний складник мережі відносин. Зникнення або усунення будь-якого актора порушує роботу всієї мережі, порядок у ній.

Акупунктура суспільна, чутливі точки певних сфер суспільного життя, вплив на котрі (навіть найменше діяння) може викликати суттєві наслідки для всього суспільства, відчутно позначатися на його житті та розвитку.

Александр, Джеффрі (1945), соціолог, один із засновників неофункціоналістського напрямку в соціології, США.

Альтернатива, необхідність вибору соціальним суб'єктом одного з двох можливих рішень, напрямів або варіантів дії.

Альтернативні рухи, сучасні громадсько-політичні об'єднання, що негативно ставляться до існуючих соціальних систем, форм здійснення політичних процесів, стандартів поведінки та способу життя індустріального суспільства.

Альтернація, зміна світосприйняття, що супроводжує зміну індивідуально значимих орієнтирів соціальної поведінки, наприклад, за умови переходу до другої віри.

Альтруїзм, 1) безкорислива і самовіддана турбота про благо інших людей; протидія егоїзму; 2) система ціннісних орієнтацій особистості, згідно з якою основним мотивом і критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини чи соціальної спільноти; 3) моральний принцип, згідно з яким благо іншої людини і вона сама більше важать, ніж власне «Я» і власне «Благо»; 4) за Е. Дюркгеймом, суспільний стан, за якого індивід повністю поглинається групою і не має власних цілей, відмінних від цілей групи; виконання обов'язку і наслідування групових норм вважаються найвищими цінностями. Термін А. запроваджений О. Контом на протидію поняттю «еґоїзм».

Альтюссер, Луї (1918–1990), філософ, соціолог-марксист, автор критичної концепції традиційного марксизму, Франція.

Амальгамація, 1) об'єднання різнорідних складників (індивіди, маси) в єдине ціле (група, суспільство); 2) біологічне та культурне злиття етнічних або національних груп; 3) форма централізації капіталу шляхом злиття підприємств, у т.ч. різних галузей.

Амбівалентність, 1) поняття, що характеризує одночасну наявність та взаємодію у свідомості людини двох протилежних, взаємовиключних думок, почуттів, прагнень (любов і ненависть, радість і злість, задоволення і незадоволення); 2) двоїсте, суперечливе ставлення до певного об'єкта чи реальності (симпатія та антипатія; толерантність та агресивність). Поняття в використав у психіатрії на поч. 20 ст. швейцарський психіатр Є. Блейлер; згодом поняття набуло міждисциплінарного характеру.

Амбівалентність соціальна, 1) стан свідомості та поведінки соціального суб'єкта (індивіда, групи), що характеризується двоїстим ціннісним, нормативним, інструментальним ставленням до соціального оточення, соціальних явищ, подій, фактів і процесів; 2) несумісність норм, цінностей, оцінок, почуттів, станів свідомості соціального суб'єкта (індивіда, групи), що характеризується подвійним, суперечливим його ставленням до явищ, подій, фактів, процесів; 3) у буденній свідомості фіксується через розріз-

нення «позитивних» і «негативних» сторін, тенденцій соціальної реальності.

Аморалізм, принцип практичної чи ідейної орієнтації, заснований на запереченні моральних підвалин і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві, нігілістичне ставлення до всіх моральних принципів.

Аналіз, логічний прийом розкладу предмета пізнання, поняття на складові частини за певними ознаками, властивостями, відношеннями.

Аналіз багатовимірний, сукупність статистичних методів, призначених для вивчення багатовимірних соціальних явищ, які характеризуються великою кількістю різноманітних властивостей.

Аналіз багатофакторний, метод наукового дослідження, який дає змогу розглядати та інтерпретувати більше двох факторів водночас.

Аналіз вторинний, повторний аналіз результатів проведених соціологічних досліджень, що має мету, відмінну від першочергової. Здійснюючи аналіз вторинний, дослідник використовує доступні емпіричні дані, зібрані іншими дослідниками. Аналізуючи вторинні дані, дослідник має змогу порівняти результати кількох досліджень, синтезувати дані власного дослідження (первинні дані) з даними вторинними – і зробити висновки на вищому рівні узагальнення. Результатом аналізу вторинного є будь-які висновки, що відрізняються від раніше отриманих чи опублікованих іншими авторами. Застосування аналізу вторинного знижує вартість та організаційну складність процесу збирання соціологічної інформації.

Аналіз даних, етап емпіричного соціологічного дослідження, на якому за допомогою математико-статистичних методів опрацювання первинної інформації та міркувань розкривають зв'язки досліджуваних змінних.

Аналіз діахронний, аналіз змін структури соціального об'єкта, явища чи процесу, проведений упродовж певного хронологічного періоду.

Аналіз дисперсійний, запропонований Р. Фішером метод виявлення систематичних відмінностей між результатами безпосередніх вимірів, що виконуються за тих або тих змінних умов.

Аналіз документів, сукупність методичних прийомів і процедур, які використовуються для отримання соціологічної інформації з документальних джерел (паспортів, дипломів, статутних документів організацій, біографій, пресових видань, повідомлень у соціальних мережах, блогах тощо). Аналіз документів дає змогу характеризувати соціальні процеси, які відбуваються на соціальному, груповому, індивідуальному рівнях, виявити тенденції та спрогнозувати їхній дальший розвиток.

Аналіз індикаторів, вивчення індикаторів у співвідношенні з фактами, перевірка у контрольних ситуаціях, семантичному аналізі, зіставленні з іншими індикаторами; складова частина розроблення шкал.

Аналіз каузальний (причинний), спосіб вивчення відносин залежності в системі змінних, який полягає в перевірці відповідності виявлених причинових зв'язків між певними даними.

Аналіз кластерний, група методів багатовимірного статистичного аналізу, призначених для автоматичної класифікації об'єктів (або їхніх ознак) на підставі обраної формальної міри віддаленості чи подібності між об'єктами (або ознаками); дає змогу розподілити певну сукупність об'єктів на однорідні групи (кластери).

Аналіз контекстуальний, спосіб наукового дослідження, коли разом з індивідуальними ознаками соціального явища враховуються також ознаки контекстів, до яких належить аналізоване явище; контекстуальні ознаки виступають незалежними змінними, що впливають на індивідуальні величини або модифікують взаємозв'язки між індивідуальними величинами.

Аналіз кореляційний, статистичний метод виявлення кореляційної залежності між двома і більше випадковими ознаками або чинниками.

Аналіз латентно-структурний, метод виявлення латентних змінних, прихованих характеристик соціального процесу, які є визначальними щодо змінних, які спостерігаються. Розроблений П. Лазарсфельдом.

Аналіз первинний, аналіз емпіричних результатів, отриманих у процесі соціологічного дослідження, який уможливорює отримання, відповідно до мети дослідження, первинних даних про соціальний об'єкт.

Аналіз порівняльний, 1) сукупність логічних прийомів пізнання зовнішнього світу, що полягає в з'ясуванні характеристик кількох споріднених об'єктів шляхом порівняння їхніх однотипних властивостей; 2) встановлення закономірностей розвитку досліджуваного об'єкта шляхом порівняння його властивостей у різні періоди. Порівняльний аналіз є одним із основних методів, що застосовуються в соціологічних, біологічних, економічних, політичних, соціально-культурних й інших дослідженнях.

Аналіз послідовний, дослідницька процедура, згідно з якою на кожній стадії дослідження отримані дані аналізують, щоб визначити рівень прийнятності гіпотези (прийняти чи відхилити), а також з'ясовують необхідність у додаткових даних або в даних особливого типу.

Аналіз регресивний, спосіб дослідження регресивної залежності між величинами на основі статистичних даних.

Аналіз синхронний, метод аналізу структури досліджуваних соціальних об'єктів у конкретний момент часу.

Аналіз системний, 1) наукова процедура, в основі якої лежить принцип системності, що передбачає представлення досліджуваного об'єкта у вигляді системи; 2) спосіб наукового пізнання, який передбачає розгляд частин досліджуваного соціального об'єкта в межах єдиного цілого.

Аналіз ситуаційний, метод якісного дослідження в соціології, суть якого полягає у вивченні одиничного соціального об'єкта (ситуації, події, випадку, особи, соціальної групи) чи кількох показових об'єктів задля осмислення ширшого класу схожих випадків (класу подій), наприклад, всебічне дослідження конкретного злочину задля узагальненого пояснення феномену асоціальної поведінки. Передбачає вивчення літератури за темою, виявлення проблемної та показової ситуації, розроблення та розв'язання дослідницьких завдань, реєстрацію даних (за протоколом), аналіз зібраного матеріалу та підготовку звіту.

Аналіз структурно-функціональний, 1) науковий підхід до опису та пояснення соціальних систем, за допомогою якого досліджуються їхні елементи та залежності між ними в межах соціального цілого. Підхід побудований на припущенні, що окремі соціальні явища виконують певну функцію в підтриманні та зміні соціальної системи; 2) принцип системного дослідження соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілості, в якій кожний елемент структури має певне функціональне призначення.

Аналіз структурний у соціології, метод соціології, який дозволяє з'ясувати значення окремого соціального явища для функціонування і розвитку певним способом структурованого соціального цілого.

Аналіз типологічний у соціології, метод дослідження, що базується на розчленуванні складних об'єктів на групи (класи) та дослідженні однорідних груп.

Аналіз факторний, метод багатовимірної математичної статистики, що зазвичай застосовується для вимірювання взаємозв'язків між ознаками соціальних об'єктів, а також для класифікації ознак із врахуванням цих взаємозв'язків.

Аналіз функціональний у соціології, метод комплексного дослідження причинно-наслідкових зв'язків, окремих рушійних сил розвитку соціальних явищ і процесів, спрямований на пізнання залежних факторів (функцій).

Аналіз шляховий, метод аналізу даних опитувань, згідно з яким за допомогою техніки приватних кореляцій можливо усунути вплив деякої змінної на відношення між двома іншими змінними; запропонований Х. Блаломом.

Андерклас, частина населення, що перебуває на найнижчих щаблях соціально-економічної «драбини»; на т. зв. дні соціально-класової структури суспільства. Термін запровадив Г. Мюрдаль, охарактеризувавши ним постійних безробітних, частково / тимчасово зайнятих та непрацездатних. Загальним критерієм приналежності суб'єкта до андеркласу вважається виключення його з ринку праці, бідність і залежність від отримання державної соціальної допомоги.

Андерсон, Перрі (1938), історик, соціолог-марксист, один із теоретиків руху «нові ліві», Велика Британія, США.

Андерсон, Бенедикт (1936–2015), соціолог, політолог, автор однієї з концепцій націогенезису, Велика Британія.

Андрущенко, Віктор Петрович (1949), філософ, соціолог, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, розробник концепції організованого суспільства, Україна.

Аналогія, 1) подібність предметів, явищ і процесів за будь-якими властивостями; 2) умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками.

Анаскопія, запропонований Т. Гайдером метод соціологічного опису соціальних груп із позиції індивідів, які їх складають.

Анкета, перелік запитань і тверджень, представлений у вигляді стандартизованого за змістом і формою опитувальника, що використовується як дослідницький інструмент у соціологічних, політологічних, психологічних, медійних та інших дослідженнях – анкетуваннях.

Анкета соціологічна, дослідницький інструмент у письмовому соціологічному опитуванні респондентів, що містить питання й висловлювання у формі опитувального листка. За допомогою анкети соціологічної збирають первинні емпіричні дані, на основі яких вивчають громадську думку про різні аспекти суспільного буття.

Анкетер, особа, яка здійснює збір соціологічної інформації методом анкетного опитування респондентів.

Анкетування, вид опитування, в ході якого використовується друкована чи електронна анкета як комунікаційний засіб зв'язку між дослідником та респондентом; оперативний спосіб збирання первинної інформації про суб'єктивні та об'єктивні аспекти суспільного життя. Метод анкетування використовується здебільшого для опитування значних груп людей, які проживають на великій території.

Анкетування групове, одноразове індивідуальне опитування групи респондентів, яке дає можливість отримати відповіді на певні питання, вміщені в анкеті; проводиться в одному приміщенні (аудиторії) в присутності анкетера.

Анкетування індивідуальне, одноразове опитування одного респондента, котрий заповнює отриману анкету в присутності анкетера, відтак повертає її йому або опускає у скриньку.

Анкетування поштове, різновид заочного анкетування, що проводиться шляхом розсилання анкети поштою за адресами (домашніми чи робочими) тих людей, які, на думку дослідників, репрезентують генеральну сукупність дослідження.

Анкетування пресове, різновид поштового опитування, що проводиться шляхом друкування анкети у періодичних виданнях (газетах або журналах), як правило, з ініціативи редакції для отримання даних про читачів та їхнє ставлення до видання, а також з метою вивчення позиції читачької аудиторії щодо певної актуальної соціальної проблеми.

Анклав, 1) певна невелика територія у поліетнічній країні, заселена переважно представниками одного етносу; 2) територія держави, оточена територією іншої держави.

Аномалія, відхилення від норми, загальної закономірності, хибність.

Аномія, 1) стан суспільства, за якого настає дезорганізація та розпад системи соціальних норм і правил, які гарантують суспільний порядок; 2) соціально-психологічний стан індивіда, який характеризується почуттям втрати життєвих орієнтирів унаслідок необхідності дотримуватися норм, що суперечать одна одній.

Антагонізм соціальний, 1) гранична форма суперечностей між соціальними класами (групами, спільнотами), що характеризується насамперед непримиренністю соціальних інтересів, позицій, систем цінностей тощо; 2) непримирима суперечність основних інтересів соціальних класів, що виявляється в найгострішій класовій боротьбі та призводить до соціальної революції; 3) розходження між заданими культурою цілями й цінно-

стями та соціально схвалюваними можливостями їх досягнення, що приводить до розпаду соціальної організації суспільної системи.

Антиклерикалізм, форма суспільного руху, опозиційна претензіям церкви як особливого соціального інституту на соціально-економічний і політичний вплив у суспільстві.

Антинатуралізм у соціології, підхід до соціологічного аналізу, що протистоїть природничо-науковій моделі дослідження соціальних феноменів, пропонованій натуралізмом (наприклад, формулюванню про природні закони), вважаючи її непридатною для вивчення різних аспектів соціальної людської діяльності.

Антиномія, суперечність між двома тезами, що однаково обґрунтовані та оцінені як правильні.

Антиномія соціальна, суперечність між двома характеристиками соціального явища, кожне з яких може бути достатнім чином емпірично обґрунтоване.

Антипатія, почуття неприязні, ворожості, що виявляється в міжособистісних стосунках або міжгрупових відносинах.

Антисоціальна особистість, 1) людина, суспільна поведінка якої не збігається з прийнятими в суспільстві соціальними нормами і традиціями, що склалися в процесі історичного розвитку; 2) людина, котра є нездатною до встановлення міцних соціальних стосунків, неспроможною дотримуватися взятих зобов'язань, не має почуття провини за власні проступки.

Антисциєнтизм, філософсько-світоглядна позиція, прихильники якої різко критикують науку, техніку, які, на їхній погляд, не дають можливості здійснювати людський прогрес.

Антиутопія, 1) фантастичне зображення в художній літературі суспільства, сформованого на основі спотворених, ілюзорних гуманістичних соціальних ідеалів; 2) критичний альтернативний опис суспільства утопічного типу.

Антропогенез, 1) вчення про походження людини, розділ антропології; 2) процес історико-еволюційного формування людини, первісного розвитку її фізичного типу, трудової діяльності, мови та суспільного життя.

Антропологізм, філософська концепція, в межах якої поняття «людина» є основоположною світоглядною категорією.

Антропологічний напрям у соціології, сукупність теорій, що виводять соціальні відносини від антропологічних характеристик людини, тлума-

чить суспільне життя людини як наслідок її біологічної несформованості. Напрямок виник у німецькому суспільствознавстві середини 20 ст.

Антропологія, 1) наука про походження, еволюцію і розвиток людства, утворення людських рас; 2) наука про культуру первісних, традиційних і сучасних суспільств; 3) наука про людину в усьому різноманітті форм її життєдіяльності.

Антропологія культурна, 1) наукова дисципліна, що досліджує культуру та моделі поведінки в усіх формах їх прояву на всіх етапах історичного розвитку людства; 2) напрям порівняльних досліджень культур різних спільнот або суспільств, а також впливу географічних, історичних, соціальних і психологічних чинників на розвиток характерних рис і особливостей культури, специфіку її змін.

Антропологія політична, 1) наукова дисципліна, що вивчає політичний процес і політичні інститути в архаїчних і традиційних суспільствах; 2) напрям наукових досліджень національної та етнокультурної специфіки політичних явищ, відносин і процесів на всіх етапах розвитку людського суспільства.

Антропологія соціальна, наука, що вивчає способи життєдіяльності людей у різних соціальних і культурних умовах у всьому світі, закономірності розвитку соціальних інститутів, груп, відносин у примітивних і традиційних суспільних системах, також у сучасних розвинених суспільствах. До предметного поля антропології соціальної належать: ідентичність, повсякдення, влада, гендер, моделі споживання, форми міжгрупової взаємодії, етнічне насилля, традиції релігійності, охорони здоров'я, піклування про старше покоління, практики мобільності тощо.

Антропологія структурна, соціологічний напрям у західній антропології, заснований К. Леві-Строссом. Антропологія структурна виявляє універсально значимі структури соціального буття, досліджує співвідношення між соціальними і мовними структурами в процесі розвитку людського мислення на різних етапах етногенезу, аналізує різноманітні культурні явища з позицій структуралізму.

Антропоморфізм, наділення людськими рисами та якостями (наприклад, свідомістю) предметів і явищ неживої природи, небесних тіл, тварин, міфічних істот (духів, богів).

Антропосоціологія, 1) те саме, що расово-антропологічна школа в соціології, котра обґрунтовує расову нерівність, покликаючись на біологічні закони боротьби за існування та природний відбір; 2) соціологічна

теорія, яка, інтерпретуючи дані антропологічної науки, встановлює безпосередній зв'язок соціального стану індивідів і груп з анатомо-фізіологічними ознаками людини (розмір і форма черепа, зріст, колір волосся тощо) і на цій основі розглядає всі суспільні явища і процеси. Засновником теорії є Ж. де Лапуж, який розвинув теорію Ж. Гобіно про арійців як про вищу аристократичну расу, відніс до вищої раси дворян і буржуа.

Антропоцентризм, методологічний принцип, згідно з яким людина є центром і вищою метою світогляду, світосприйняття та світобудови.

Апартеїд, крайня форма расової дискримінації, що виникла та проводилася в Південно-Африканській Республіці; полягає в обмеженні політичних, соціально-економічних і громадянських прав певних груп населення, аж до їх територіальної ізоляції.

Апатія, 1) байдуже, відсторонене ставлення до оточуючої дійсності; стан, за якого понижені чи повністю втрачені внутрішні мотивації, інтенси, емоційні реакції; 2) в етиці стоїків – повна свобода душі від пристрастей та афектів.

Апатія соціальна, стан соціального суб'єкта (індивіда, групи, спільноти), який характеризується відстороненістю від соціальної реальності, байдужістю до подій суспільного життя, соціальною пасивністю, спрощенням почуттів, послабленням спонук та інтересів (індивідуальних / групових), втратою ідентичності й життєвої мети.

Апатриди, особи, що не мають громадянства.

Апарат, 1) сукупність певних установ, організацій, що обслуговують відповідні галузі управління, господарювання тощо; 2) сукупність працівників будь-якої установи, організації.

Апарат бюрократичний, 1) за М. Вебером, персонал бюрократичної організації, функціонування якої засноване на спеціалізації робіт, ієрархізації посад, безликому виконанні ролей, а також на регуляції поведінки шляхом встановлення формальних правил і дотримання принципів їх реалізації; 2) негативно-оціночне позначення апарата управління.

Апарат державний, центральна частина механізму держави, юридично оформлена система всіх державних органів, які здійснюють управління суспільством, виконують завдання та функції держави.

Апарат примусу, за М. Вебером, певна частина організації, яка стежить за дотриманням наказів, розпоряджень, установлених правил, правопорядку в цілому на основі застосування примусових заходів.

Апперцепція, вплив загального змісту соціально-психічної діяльності, всього попереднього досвіду людини на сприйняття нею предметів і явищ реального світу.

Аполітичність, 1) суспільний феномен, який історично виникає внаслідок негативного або індивергентного ставлення громадян до політики; 2) усунення соціальних суб'єктів (індивідів, груп, тощо) від політичного життя, а також відхід від нього політизованих індивідів.

Ареал у соціології, частина території, яка визначається за одною чи кількома ознаками.

Аристократія, 1) форма державного правління, за якої влада належить представникам родової знаті; 2) вищий, привілейований стан у рабовласницькому та феодальному суспільстві; 3) у переносному значенні – вища, привілейована верства будь-якої суспільної групи.

Арифметика політична, 1) наука про структуру народонаселення та його природні зміни; 2) одна з перших наукових концепцій використання кількісних досліджень під час вивчення соціально-економічних процесів і явищ, обчислення національного доходу країни, обсягу національного багатства тощо. Числове і табличне відображення суспільних явищ у межах арифметики політичної застосовувалося для накопичення необхідної інформації з метою аналізу соціодемографічних, економічних, інших реалій та прогнозування їх подальшого розвитку. Розроблена в 17 ст. В. Петті і Дж. Граунтом (Англія).

Арон, Раймон (1905–1983), філософ, соціолог, політолог і публіцист, один із основоположників критичної філософії історії, теорії індустріального та «позаідеологізованого» суспільства, Франція.

Артефакт, 1) створений людиною певний об'єкт; 2) опрацьоване до історичною людиною знаряддя праці; 3) будь-який продукт культури, здатний зберігатися триваліший час, ніж культура, що його породила; до артефактів належать різноманітні матеріальні та духовні пам'ятки культури, в т. ч. ідеї, доктрини, теорії тощо.

Архетип, 1) у пізньоантичній філософії – прообраз, ідея; 2) за К. Юнгом, визначальні, вроджені психічні структури, образи, що становлять зміст колективного підсвідомого, яке лежить в основі загальнолюдської символіки сновидінь, міфів, казок й інших утворень фантазії, в т. ч. художньої; 3) найдавніший, переважно невідомий текст писемної пам'ятки, що став першоджерелом для наступних копій; 4) гіпотетично реконструйована чи фактично засвідчена мовна форма, вихідна для її подальших модифікацій.

Асертивна поведінка, 1) різновид соціальної поведінки, за якої індивід діє у власних інтересах, виражаючи свої погляди чесно і відкрито; 2) поведінка індивідів і соціальних груп, яка не залежить від зовнішніх впливів та оцінок, а водночас не обмежує інтересів оточуючих людей.

Аскетизм, 1) моральний принцип, який полягає в крайньому обмеженні потреб людини, самозреченні, відмові від власних життєвих благ і насолод задля самовдосконалення, досягнення морального чи релігійного ідеалу; 2) практика добровільного тамування почуттів і бажань, перенесення фізичного болю, самотності тощо, котра притамана певним філософським школам, релігіям, соціальним рухам, заснована на переконанні, що тільки таким чином можна знайти сенси; 3) у переносному значенні – надзвичайна стриманість, помірність, відмова від життєвих благ, задоволень, обмеження чуттєвих потягів.

Аскрипція, 1) процес набуття людиною певного соціального та особистого статусу (посади, відзнаки, привілею, пільги) завдяки зовнішнім, незалежним від неї чи суспільства соціально-демографічним характеристикам (вік, стать, фізичні дані, національність, родинні зв'язки тощо); 2) ситуація, коли певні характеристики індивіда (статус, професія, дохід) визначається не його досягненнями, а вихідними позиціями, на які він не впливає (наприклад, етнічна приналежність, соціальне положення батьків).

Асиміляція, 1) одностороннє або взаємне поглинання індивідів і груп іншими групами, наслідком чого є ототожнення культурних рис і характеристик самосвідомості індивідів, що складають групи; 2) злиття одного народу з іншим народом шляхом засвоєння його мови, культури, звичаїв тощо.

Асоціалізація, процес, за якого індивід, неспроможний інтеріоризувати суспільні цінності та норми, засвоює та реалізує такі поведінкові стандарти й стереотипи, а також соціальні ролі, котрі не сприймаються і не схвалюються в суспільстві чи певній соціальній групі.

Асоціація, багатозначний термін, що використовується в багатьох науках (біології, психології, соціології, економіці, праві), де позначає взаємодію, спільності між елементами різних систем. Поняття введене до наукового обігу філософом Дж. Локком (1632–1704). За його тлумаченням, асоціація – це зв'язок між явищами, при якому виникнення одного викликає появу іншого чи кількох.

Асоціація в соціології, 1) добровільне об'єднання індивідів, що утворюється для досягнення певних цілей, має чітку організаційну структуру,

формалізовану систему лідерства, а її членів єднають спільні інтереси, наприклад, професійні союзи, спортивні клуби, товариства; 2) у формальній соціології – всі типи соціальних взаємодій, що призводять до інтеграції суспільства, на противагу дисоціації, наслідком якої є суспільна диференціація.

Асоціація соціологічна міжнародна, (International Sociological Association – ISA), об'єднання національних соціологічних асоціацій, дослідницьких інститутів, наукових центрів, відділень і факультетів, а також окремих фізичних осіб, що займаються соціологічними дослідженнями; заснована в 1949 за сприяння ЮНЕСКО.

Атавізм соціальний, прояв у соціальній поведінці сучасних людей жестів, міміки, учинків, дій та інших елементів, властивих далеким предкам, первісним людям або тваринам. Атавізми соціальні найактивніше виявляються у релігійних культах (принесення в жертву когось або чогось), молодіжних субкультурах (татуювання, пірсинг тощо), кримінальному середовищі (жорстокість, злочини, людоджерство та ін.).

Атеїзм, 1) світогляд, система поглядів, що характеризуються неприйняттям релігійних уявлень про світ і релігії загалом; 2) заперечення існування Бога і пов'язане з цим заперечення релігії; 3) усвідомлення марновірності релігії, відкидання і теоретичне спростування її уявлень.

Атомізація соціальна, 1) послаблення соціальних зв'язків (дружніх, родинних, сусідських), характерних для первинних соціальних груп і традиційних суспільних систем; 2) процес виникнення ізольованих індивідів, соціальні зв'язки та контакти котрих носять переважно знеособлений і формально-раціональний характер.

Атомізм соціологічний, методологічний підхід, відповідно до якого в суспільстві реальним є лише індивід, а решта соціальних феноменів (групи, спільноти, класи, інститути) є сумою дій індивідів, що їх складають.

Атрактор соціальний, динамічна соціальна структура, що виникає спонтанно внаслідок соціальних змін, пов'язаних із процесами соціальної самоорганізації. Наприклад, волонтерське об'єднання, мережеві спільноти в Інтернеті, дружна родина чи робоча команда, кримінальні чи корупційні структури.

Атрибут, 1) найістотніша ознака, необхідна та невід'ємна властивість певного об'єкта; 2) у соціології – об'єктивна риса, що належить індивідам чи соціальним категоріям, або характеристика стану їхньої свідомості.

Аудит соціальний, універсальна технологія комплексної перевірки реального стану соціального об'єкта відповідно до прийнятих вимог, правил і стандартів.

Аудиторія, 1) місце проведення лекцій; 2) об'єкт лекційного впливу; 3) відносно стійка сукупність індивідів, яка є адресатом інформації, наприклад, театральна публіка, глядачі у кінотеатрі, на концерті, радіослухачі, читачі книг, журналів, газет, інтернет-користувачі тощо.

Аутгрупа, 1) соціальна група, яка виступає об'єктом суперництва чи опозиції; 2) соціальна група (категорія), щодо якої індивід не відчуває почуття ідентичності чи приналежності, оскільки члени цієї групи для нього – «не ми», «чужі».

Аутизм, стан психіки індивіда, який характеризується переважанням замкнутого внутрішнього життя, активним відстороненням від зовнішнього світу; інколи вважається симптомом шизофренії.

Аутизм колективний, тенденція групи індивідів приймати та підтримувати переконання, які не відповідають об'єктивній реальності, а лише задовольняють їхню потребу в самоідентифікації як членів цієї групи.

Аутокінез, ілюзія руху стаціонарного соціального об'єкта, що виникає внаслідок обману почуттів або під впливом соціальних чинників сприйняття.

Аутопоезис, термін, що означає самовідтворення соціальної системи на основі самокерованих і саморегуляційних властивостей.

Аутсайдер, 1) індивід або група, які внаслідок або власного вибору, або суспільного тиску стають витісненими за межі характерних для суспільства соціальних інститутів, наприклад, роми, хіппі; 2) член групи, який через власну специфічну зовнішність, особливу думку, поведінку, що відмітні від групових норм, стає винятком у внутрішньо-групових комунікаціях; 3) у соціометрії – індивід з нульовою кількістю виборів.

Афект, відносно короткочасне, проте інтенсивне емоційне переживання, що виникає зазвичай у відповідь на сильний подразник і супроводжується відчутними фізіологічними змінами.

Афіліація, намагання індивідів (або груп людей) перебувати у соціальному середовищі, відувати зв'язок з іншими людьми, що дає їм змогу контролювати обрані способи поведінки та реакцію на складну й небезпечну обстановку.

Бабосов, Євген Михайлович (1931), соціолог, культуролог, філософ, доктор філософських наук, професор, академік АН Республіки Білорусь, розробник соціологічної концепції науково-технічного прогресу, Білорусь.

Багатоскладове суспільство, суспільство, фрагментоване на різні расові, релігійні або мовні соціальні групи.

База даних, поіменована, структурована сукупність взаємопов'язаних даних, які використовуються при здійсненні аналізу та розрахунків.

Базис, ключова категорія марксизму, яка разом із категорією «надбудова» використовується для вираження зв'язку між економічною структурою як визначальною основою суспільства та іншими його структурами, процесами, явищами і сферами суспільного життя.

Базова особистість, сукупність типових особистісних рис, характерних для людей, що виросли в одному соціокультурному середовищі та пройшли однаковий процес соціалізації.

Бакіров, Віль Савбанович (1946), соціолог, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, розробник соціологічних концепцій ціннісної свідомості людського фактору та модернізації вищої освіти, Україна.

Баландьє, Жорж (1920–2016), соціолог, один із фундаторів динамічної соціології, провідний теоретик хаології, політичної антропології та сучасної гуманітарної, Франція.

Баланс, система взаємопов'язаних показників, які характеризують співвідношення чи рівновагу в явищах або процесах, що періодично змінюються.

Баланс грошових доходів і витрат населення, система взаємопов'язаних статистичних показників, які відображають обсяг і джерела грошових доходів населення, обсяг і структуру витрат, співвідношення між грошовими доходами, роздрібним товарообігом та обсягом платних послуг і заощаджень.

Баланс міської території, розподіл території в установлених межах міста за формою освоєння та використання; міська територія поділяється на освоєвану (забудовану, призначену для забудови та земель загального користування), міські угіддя та землі спеціального призначення.

Баланс народного господарства, загальна система взаємопов'язаних соціально-економічних показників, що характеризує рівень розвитку

економіки, масштаби і темпи відтворювання, територіальні та галузеві пропорції.

Баланс пізнавальний (когнітивний), сприйняття індивідом суб'єктивних зв'язків і відносин як гармонійно сполучних; дисбаланс між ними призводить індивіда до стану напруженості, невірноваженості та викликає прагнення відновити баланс.

Баланс робочого часу, система (таблиця) показників розподілу робочого часу за видами робіт, яка дає змогу оцінювати способи використання ресурсу робочого часу працівників організації.

Баланс трудових ресурсів, 1) частина балансу народного господарства; 2) документ (звіт) про стан і методи використання трудових ресурсів, а також про їхню структуру (вік, рівень освіти, кваліфікація тощо).

Баланс часу, система показників, необхідних для вивчення соціальних процесів і явищ, котрі відбуваються в суспільстві та відображаються у структурі сукупного фонду часу населення у виробничій та позавиробничій діяльності.

Балансовий метод у статистиці, важливий метод обробки та аналізу даних, за допомогою якого встановлюють взаємозв'язок між ресурсами та їхнім використанням, виявляють пропорції, що складаються в процесі відтворення.

Банд, форма соціальної організації невеликих груп із примітивною соціальною структурою, що передувала племені (клану або державі); характерна для суспільства, що живе мисливством та збиральництвом.

Банк даних, 1) організована та певним чином упорядкована сукупність даних, пристосована до колективного використання багатьма споживачами; 2) спеціальний інститут, який займається накопиченням інформації.

Банк соціологічної інформації, інститут, який займається накопиченням інформації; складається із спеціально створеного архіву, зібрання методичних інструментів, результатів соціологічних обстежень, підсумків їх емпіричного і теоретичного аналізу; використовується з метою збереження і накопичення інформації.

Бар'єр культурний, особливі елементи культури, що утруднюють, а в певних випадках і протидіють соціальним взаємозв'язкам і контактам між представниками соціальних спільнот, що відрізняються у культурних аспектах.

Бар'єр соціальний, різноманітні чинники соціальної організації в умовах соціальної неоднорідності, які спричиняють перешкоди для проникнення індивіда «ззовні» в певні соціальні верстви чи групи, обмежують соціальну мобільність та відносини суспільної близькості між членами соціальних верств і груп.

Бар'єри комунікації, певні перешкоди, що виникають між соціальними суб'єктами в процесі соціальної взаємодії та заважають адекватному сприйняттю, розумінню та обміну інформацією.

Барнз, Гаррі (1889–1968), соціолог, історик культури, публіцист, теоретик лібертаріанства, США.

Басинг, перевезення автобусами дітей певної етнічної групи з одного житлового кварталу до іншого, котрий має відмітний етнічний склад, задля досягнення етнічної або «расової» рівноваги в школах.

Батьківство, права та обов'язки чоловіка стосовно дитини, що випливають із кривних чи юридичних підстав.

Бауман, Зігмунд (1925–2017), соціолог, один зі авторів теорії глобалізації та представник постмодерністської соціології, Польща–Велика Британія.

Беверідж, Вільям Генрі (1879–1963), економіст, соціолог, один із фундаторів теорії держави загального добробуту, Велика Британія.

Беджгот, Волтер (1826–1877), економіст і соціолог, один із представників соціального дарвінізму, Велика Британія.

Бездіяльний клас, багаті люди, які стоять на вершині соціальної піраміди, живуть у неробстві, постійному споживанні, відрізняються демонстративним марнотранством, хизуються придбаними товарами. Термін запропонований Т. Вебленом.

Бездоглядність, 1) стан особистості, в якому вона, внаслідок неуспішної соціалізації, виявляється непристосованою до вимог, які висуває суспільство до соціальної поведінки; 2) стан дитини, пов'язаний із розірванням її стосунків із батьками.

Безпека, відсутність непередбачуваного ризику, пов'язаного з можливістю завдання шкоди життю, здоров'ю людини, а також навколишньому природному середовищу.

Безпека міжнародна, 1) стан економічних, політичних, соціальних, військових і міжнародних відносин, за якого гарантується захист від зовнішніх загроз кожній країні, унеможливорюються війни, локальні воєнні кон-

флікти і сутички; 2) спосіб захисту національних інтересів чи тиску на інші держави, покликаний забезпечувати систему міжнародних дій, скерованих на зменшення домінування окремих країн або блоків у міжнародних відносинах, врегулювання й збалансування міжнародних інтересів за принципами ООН і нормами міжнародних угод; 3) діяльність світового співтовариства, народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення й відвернення загрози, здатної згубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати непоправних збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку.

Безпека національна, 1) стан відсутності прямої чи прихованої загрози для стійкого і стабільного існування держави та її громадян, здатність останніх ефективно протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам; 2) захист суверенітету, територіальної цілісності, політичної та соціально-економічної системи, культурної спадщини, духовних цінностей та свободи дій країни на світовій арені.

Безперервної освіти концепція, модель формування та розвитку особистості впродовж усього її життя, в основі якої лежать три основоположні принципи: безперервність, демократичність і функціональність освіти.

Безпритульність, 1) відсутність в індивідів або сімей постійного житла, що унеможливорює ведення осілого способу життя та повноцінне існування в суспільстві; 2) стійкий тривалий стан побутової невлаштованості, що не дає змоги людині задовольнити власні потреби та інтереси.

Безробіття, певна соціально-економічна ситуація, коли частина активного працездатного населення не знаходить застосування для своєї робочої сили, перетворюючись на «надлишкове» населення, резервну армію праці; у більшості країн сучасного світу рівень безробіття становить приблизно 5 % від загального числа зайнятих.

Безробіття приховане, вид безробіття, неповна вимушена зайнятість працівників, які стали зайвими з різних організаційно-економічних причин виробництва, але продовжують перебувати у кадровому складі підприємства.

Безробіття сезонне, часткове використання робочої сили з причини сезонного характеру праці (сільськогосподарське виробництво, туристична індустрія тощо).

Безробіття структурне, вид безробіття, що виникає в процесі зміни галузевої структури народного господарства, коли робітники, які вивільняються, не знаходять для себе застосування галузях господарювання, що виникають.

Безробітний, працездатний громадянин працездатного віку, який із незалежних від нього причин не має роботи і трудового доходу, зареєстрований у державній службі зайнятості як особа, яка шукає роботу.

Бек, Ульріх (1944–2015), соціолог, фундатор соціологічних концепцій рефлексійної модернізації та суспільства ризику, Німеччина.

Беккер, Говард (1899–1960), соціолог, один із розробників теорії соціальної дії та автор концепції сакральних і секулярних суспільств, США.

Беккер, Гері Стенлі (1930–2014), економіст, соціолог, представник Чиказької школи, лауреат Нобелівської премії, засновник мікроекономічного аналізу людської поведінки та концепції людського капіталу, США.

Белл, Деніел (1919–2011), соціолог, політолог, економіст, автор теорії постіндустріального суспільства та концепції технологічного прогресу, США.

Беньямін, Вальтер (1892–1940), соціальний теоретик, філософ, культуролог, представник Франкфуртської школи, один із розробників теорії сучасного модернізму, Німеччина.

Бенчмаркінг, метод, що передбачає порівняння бізнес-процесів та показників ефективності певної організації з найкращими практиками інших організацій аналогічного профілю. Застосовується для розроблення та управління проектами.

Бергер, Пітер (1929–2017), соціолог, ідеолог неоконсерватизму, один із розробників феноменологічної соціології знання та концепції подолання релігійної кризи, Австрія–США.

Берджесс, Ернест (1886–1966), соціолог, один із засновників Чиказької школи та соціології міста, Канада–США.

Бесіда, найпоширеніший спосіб отримання різноманітної інформації на основі вербальної (словесної) комунікації.

Бесіда ділова, специфічна форма соціального контакту між індивідами з визначеними посадовими повноваженнями як представниками певних організаційних утворень, під час якого відбувається обмін думками та цілеспрямоване обговорення конкретної проблеми чи ситуації для пошуку взаємовигідного варіанта рішення.

Бестужев-Лада, Ігор Васильович (1927–2015), історик, соціолог, футуролог, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки Росії, розробник теорії соціального прогнозування, Росія.

Бернстайн, Безіл (1924), соціолог-структураліст, один із засновників соціолінгвістики, Велика Британія.

Бернхем, Джеймс (1905–1987), соціолог, розробник соціологічної теорії «революції менеджерів», США.

Бігамія, форма шлюбу чоловіка з двома жінками або жінки з двома чоловіками.

Бідність, характеристика економічного становища індивіда чи групи, за якого вони не можуть самі сплачувати вартість необхідних для існування благ; є відносною величиною, що залежить від загального стандарту, рівня життя в даному суспільстві, від способу розподілу суспільного багатства і системи соціальних статусів та очікувань.

Бідності пастка, соціальне явище, коли представники бідних сімей, які отримують державні соціальні виплати внаслідок визначення недостатності їхніх доходів, вважають, що із збільшенням заробітку вони не позбудуться бідності, оскільки більші прибутки призведуть до втрати допомоги і необхідності сплачувати прибутковий податок.

Бізнес, 1) загальне поняття, що характеризує соціально-економічну активність господарюючих суб'єктів із метою отримання прибутку; 2) справа, діло; 3) підприємницька, комерційна чи будь-яка інша соціально-економічна діяльність, що не суперечить законам і спрямована на отримання прибутку шляхом створення та реалізації певної продукції або надання певних послуг.

Бікультуралізм, одночасна приналежність особи чи соціальної групи до двох культур.

Білі комірці, в американській соціології – службовці, працівники нефізичної праці на відміну від синіх комірців – працівників фізичної праці. Нині існує інша градація окремих категорій осіб найманої праці: білі комірці – інженерно-технічний персонал і конторські службовці, сірі комірці – працівники обслуговуючих підрозділів, сині комірці – кваліфіковані робітники.

Білінгвізм, 1) двомовність, володіння двома мовами; 2) володіння літературною мовою та діалектом тієї самої мови.

Білінеарний, за Дж. Мердоком – спосіб визначення кривих зв'язків у австралійських аборигенів. Родинну групу утворюють ті, хто має родичів як по материнській, так і по батьківській лініях. Ті, хто має родичів тільки по материнській лінії або тільки по батьківській, до цієї групи не входять.

Білокальність, тип сімейного устрою, за якого подружжя може жити разом або із батьками чоловіка, або із батьками дружини.

Більшості принцип, спосіб прийняття рішень у демократично організованих соціальних групах, за якого меншість, що брала участь у голосуванні та висловилася «проти», має підкоритися рішенням, прийнятому більшістю.

Більшості ефект, форма групового мислення, за якої певні переконання набувають популярності в міру того, як їх приймає дедалі більше людей.

Біогенний мотив, імпульс до дії, що впливає з біологічної природи організму (зокрема, вгамування голоду, спраги, статевого потягу), над яким володарює виховання.

Біографія, 1) опис життя людини, здійснений нею самою (автобіографія) або іншими людьми; 2) джерело первинної соціологічної інформації, що дозволяє виявити психологічний тип особистості в її історичній, національній та соціальній зумовленості.

Біологізм, тенденція окремих соціологічних течій і шкіл використовувати поняття і принципи біології для опису та пояснення соціальних подій, явищ і процесів, які відбуваються в суспільстві.

Біологічний імператив, активність, необхідна для виживання організму і продовження існування виду, до якого належить цей організм.

Біологічний напрям у соціології, напрям, головною ознакою якого є застосування понять, принципів і законів біології при аналізі суспільного життя.

Біосоціальне, прояви життєдіяльності індивіда, які є наслідком взаємодії біологічного та соціального (наприклад, сексуальна поведінка).

Біосоціологія, система поглядів на громадське життя, заснована на законах еволюції органічної природи; виникла на помежів'ї соціології, соціоніки та біології; соціобіологія.

Біоценоз, сукупність популяцій тварин і рослин у певній сфері заселення, пристосованих до її умов і пов'язаних між собою різними взаємовідносинами, а також відносинами внутрішньої та міжвидової конкуренції.

Біоценологія, наука, що вивчає походження, вибудовування та розвиток у часі й просторі спільнот живих організмів – біоценозів.

Біосфера, область активного життя, що охоплює нижню частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери, де живі організми і сере-

довище їх заселення органічно пов'язані та взаємодіють одне з одним, утворюючи цілісну динамічну систему.

Біржа праці, установа, діяльність якої спрямована на пристосування пропозиції на ринку праці до його попиту; здійснює посередницькі операції між шукачами роботи та роботодавцями.

Біфуркації точка – термін теорії самоорганізації, критична гранична точка, в якій відбувається якісна зміна поведінки динамічної системи.

Біфуркація, 1) стан динамічної системи в змінюваних умовах, який характеризується перевищенням нею своїх визначених граничних величин і переходом системи у кардинально новий динамічний режим; 2) тип родинних стосунків, що пов'язує подружжя та їхніх батьків, за якого родичі по жіночій лінії зветься інакше, ніж родичі по чоловічій лінії; 3) метод наукового пізнання соціальних явищ, які відбуваються у моменти кардинальних перетворень суспільства.

Біхевіоризм, дослідницький напрям у сучасній психології, соціальній психології та соціології, що вивчає відносини між впливами середовища та реакціями на них людини і тварин за схемою «стимул – реакція».

Біхевіоризм соціальний, напрям в американській психології та соціології, сутністю якого є спостереження за реальною поведінкою людей, а методологічним підґрунтям – принцип позитивізму.

Блага, сукупність предметів, послуг та умов, необхідних для задоволення матеріальних потреб індивідів і соціальних колективів (груп).

Блокада, система заходів політичного, економічного чи воєнного характеру, спрямована на порушення зовнішніх зв'язків блокованого об'єкта, щоб примусити його до виконання певних вимог.

Блау, Пітер (1918–2002), соціолог, один із засновників соціологічної теорії соціального обміну, концепції формальних організацій та конструктивного синтезу основних положень функціоналізму, інтеракціонізму у теорії соціального конфлікту, Австрія–США.

Блумер, Герберт (1900–1987), соціолог і соціальний психолог, представник Чиказької школи соціології, фундатор теорії символічного інтеракціонізму, США.

Блур, Девід (1942), соціолог, лідер шотландської школи соціології науки, один із розробників соціології знання, Велика Британія.

Богема, 1) соціальний прошарок між інтелігенцією та іншими соціальними класами, театральні, літературні кола; 2) неконвенціональний, екс-

центричний стиль життя, характерний для певної частини художньої інтелігенції (акторів, музикантів, художників).

Бойкот, 1) проста форма соціального конфлікту, що полягає в цілковитій або частковій відмові від дій, що слугують інтересам протилежної сторони; 2) засіб політичної та економічної боротьби – повне або часткове припинення відносин з окремою особою, організацією чи державою; 3) у міждержавних відносинах виражається в установленні ембарго на експорт та імпорт товарів, дискримінаційних митних зборів і тарифів.

Бодріяр, Жан (1929–2007), філософ, соціолог, культуролог, один із засновників соціології постмодернізму, розробник концепції суспільства споживання та соціології реклами, Франція.

Бокль, Генрі (1821–1862), історик і соціолог-позитивіст, представник географічного напрямку в соціології, Велика Британія.

Бонус, 1) додаткова винагорода, премія; 2) додаткова знижка, що надається продавцем покупцю згідно з умовами договору чи окремої угоди.

Боттомор, Томас (1920–1992), соціолог неомарксистської орієнтації, один із активних дослідників класів і класової структури західного суспільства, Велика Британія.

Бовудінг, Кеннет (1910–1993), соціолог, економіст, один із фундаторів загальної теорії систем, теорії організації та конфлікту, Велика Британія–США.

Брахікефалія, короткоголовість; в антропометрії – таке співвідношення довжини і ширини голови людини, за якого ширина становить понад 0,81 довжини.

Брахіморфність, в антропометрії – тип пропорцій тіла людини, що характеризується широким тулубом і короткими кінцівками.

Бригада виробнича, первинна ланка трудового колективу підприємства, яка поєднує працівників для спільної праці й виконання завдань на основі загальної зацікавленості та відповідальності за результати роботи.

Бродяжництво, стан блукання особи, яка не має постійного місця проживання та існує на випадковій доході, ухиляючись від суспільно корисної праці, переїжджаючи з одного населеного пункту до іншого або в межах одного міста (району).

Бум, 1) неочікуване, короткочасне зростання промисловості і торгівлі, що характеризується підвищенням цін на товари, курсу цінних паперів,

розгулом біржевої спекуляції; 2) галас, штучне пожвавлення довкола певного об'єкта, явища тощо.

Бумерангу ефект, в експерименті – реакція випробуваного на вплив щодо зміни його уявлень про будь-який предмет або подію. Випробуваний відмовляється прийняти нав'язуване уявлення та енергійно відстоює власний погляд; якщо спроби вплинути на нього стають наполегливими, випробуваний взагалі відмовляється від комунікації; 2) у теорії масової комунікації – результат впливу повідомлення, протилежний очікуваному.

Бунт, 1) масовий прояв громадянської непокори проти встановленого порядку чи влади загалом, який виражається у фізичній, а іноді у кривавій формі; 2) стихійне повстання, заколот.

Буржуа, 1) городянин в країнах Європи у середні віки, бюргер; 2) представник класу буржуазії.

Буржуазія, панівний клас капіталістичного суспільства, який володіє власністю на засоби виробництва та існує за рахунок експлуатації найманої праці, джерело доходів якого становить привласнення додаткової вартості неоплаченої праці.

Буржуазія монополістична, панівні в епоху імперіалізму в буржуазному суспільстві представники великого капіталу – фінансова олігархія, що зосередила в своїх руках зрощений капітал промислових і банківських монополій.

Бурдєс, П'єр (1930–2002), соціолог, філософ, автор концепцій пост-марксизму, постструктуралізму і постмодернізму, розробник теорії соціального капіталу, фундатор соціології політики та електоральної соціології, Франція.

Бут, Чарльз (1840–1916), підприємець, соціальний реформатор, один із засновників соціальної статистики, Велика Британія.

Буття, поняття, яким позначається об'єктивна реальність, що існує поза та незалежно від свідомості людини (буття, що існує на противагу небуттю).

Буття матеріальне, незалежно від свідомості існуючий об'єктивний світ, матерія.

Буття суспільне, матеріальна, предметно-чуттєва сторона життя суспільства, соціально-практична діяльність людей і її продукти – світ культури як теоретично і практично освоєної природи.

Бхаскар, Рой (1930–2014), соціолог, представник критичного реалізму, розробник реляційної концепції трансформації соціальних структур, Велика Британія.

Бюджет, 1) сукупність фінансових ресурсів за певний період часу індивіда, сім'ї, організації тощо; 2) розпис очікуваних доходів і видатків держави, установи чи окремої особи на певний термін.

Бюджет державний, розпис очікуваних державних видатків і доходів на певний період, затверджений у порядку, визначеному законом.

Бюджет сімейний, характеристика рівня життя різних сімей, що фіксує обсяг і структуру їхніх фактичних доходів і витрат. Бюджет сімейний є важливим чинником управління родинними фінансами.

Бюджет часу, розподіл витрат часу за видами його використання окремого працівника, родини, певної групи населення, суспільства в цілому.

Бюджетний набір, перелік товарів і послуг, який характеризує обсяг (у розрахунку на сім'ю чи душу населення) і структуру споживання; застосовується для розрахунків бюджетного індексу та рівня життя сімей.

Бюргерство, третій стан, буржуазія, що зароджується в епоху первинного накопичення капіталу.

Бюрократ, 1) працівник бюрократичного апарату; 2) посадова особа, що виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі.

Бюрократизація, 1) становлення бюрократії як системи управління; 2) процес відчуження, відриву управлінського апарату від потреб суспільства і попередньо поставлених перед ним цілей.

Бюрократизм, надмірно формалізовані, повільні або неконтрольовані процеси прийняття рішень в управлінських системах.

Бюрократії моделі, 1) часто синонім бюрократії; 2) у соціології організацій – запропоноване Е. Літваком розрізнення моделей організаційних систем. Бюрократична модель характеризується жорсткою системою регламентації дій та найбільш успішно використовується в умовах збереження постійних цілей і відносної постійності ситуації.

Бюрократії типи, за А. Голднером, бюрократія дисциплінарна (репресивна) – заснована на праві наказувати, вимагає безумовного виконання персоналом установлених правил; бюрократія репрезентативна (експертна) – заснована на переконуванні персоналу в правильності вимог і доцільності їх виконання.

Бюрократія, 1) специфічна форма реалізації соціальної влади сукупністю осіб із власними корпоративними інтересами; 2) особлива система службової залежності, що призводить до верховенства форми над змістом діяльності; 3) природна форма будь-якої соціальної організації, необхідна для здійснення функцій управління.

Валентність психічна, властивість об'єктів сприйняття викликати в суб'єкта спрямованість потреб і установок – позитивну чи негативну.

Валентність екологічна, міра пристосовності живих систем до змінних умов зовнішнього середовища.

Валентність соціальна, сила переваги індивіда стосовно будь-якого результату; кожен результат, який розглядається індивідом, має певний рівень валентності (або бажаності), що коливається від -1,0 (вельми небажано) до +1,0 (вельми бажано).

Валлерстайн, Іммануїл (1930), соціолог, історик, основоположник теорії світової системи, світ-системного аналізу, провідник мультидисциплінарного підходу до розуміння динаміки капіталізму, США.

Валідність, міра обґрунтованості та адекватності дослідницьких інструментів (понять, вимірювальних операцій та експериментів).

Валідність емпірична (зовнішня), ступінь відповідності змінних та індикаторів емпіричним даним.

Валідність логічна (внутрішня), ступінь взаємозв'язку та взаємної виводимості змінних та індикаторів.

Валідність методик, міра придатності певної методики для виконання дослідницьких завдань, спрямованих на виявлення індивідуальних особливостей респондентів у певній психологічній і соціально однорідній вибірці, що дійсно мають істотне значення для діагностики та прогнозування їхньої поведінки в передбачуваних умовах і ситуаціях.

Валідність соціологічної інформації, один із складників надійності соціологічної інформації – ступінь відсутності в інформації теоретичних помилок, пов'язаних із хибними вихідними теоретичними підходами при розробленні методики дослідження, а також із невідповідністю між кількісною моделлю та емпіричною системою, що вивчається тощо. Інформація вважається валідною, коли дослідник вимірює саме ту властивість об'єкта, яка й має бути виміряна.

Ван Ден Берге, П'єр (1933), соціолог, соціальний антрополог, представник соціально-біологічного напрямку в соціології, США.

Вандализм, безглузде руйнування об'єктів матеріальної культури, а також творів мистецтва, історичних пам'яток тощо.

Варварство, 1) за Л. Морганом, період первісної історії, що є наступним після дикості та передє цивілізації; 2) за Ф. Енгельсом, період розквіту та розкладання родового ладу і становлення класового суспільства.

Варіативність, статистична міра розсіювання, котра характеризує розподіл змінних величин навколо середньої арифметичної.

Варіаційна крива, графік варіаційного ряду, графік функції емпіричного розподілу.

Варіаційний ряд, сукупність будь-яких величин, розташованих у порядку їх зростання.

Вебер, Макс (1854–1920), соціолог, філософ, історик, основоположник розуміючої соціології, засновник теорії соціальної дії, соціології політики, релігії та економічної поведінки, автор концепції раціональної бюрократії, Німеччина.

Веблен, Торстейн (1857–1929), соціолог, економіст, представник інституціонального напрямку в соціології, основоположник еволюційно-генетичного аналізу, засновник теорії споживання, США.

Вектор, величина, що характеризується числовим значенням і напрямком.

Величина випадкова, може приймати будь-які значення із заданого ряду значень із певною імовірністю. Випадкову величину від звичайної математичної змінної відрізняє те, що для кожного з можливих значень визначена імовірність, з якою випадкова величина може приймати це значення.

Вербалізація свідомості, процес трансформації несвідомого компонента психіки, а також емоційного, неоформленого змісту свідомості, в словесно-логічні форми.

Верифікація, 1) логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукових гіпотез (або інших наукових тверджень) на основі їх емпіричної перевірки; 2) перевірка істинності теоретичних положень, установлення їх достовірності; 3) у неопозитивізмі – принцип дослідної перевірки, згідно з яким істинність будь-якого твердження має бути з'ясована шляхом його зіставлення з чуттєвими даними. Розрізняють такі види

верифікації: безпосередню – пряму перевірку тверджень, в яких формулюються дані спостереження чи експерименту (або тверджень, що фіксують взаємозалежність цих даних); опосередковану – встановлення логічних відносин між опосередковано верифікованими і прямо верифікованими твердженнями.

Вернадський, Володимир Іванович (1863–1945), учений-енциклопедист, природодослідник, історик, філософ, громадський діяч, основоположник теорії еволюції біосфери в ноосферу, вчення про живу речовину; академік АН УРСР та СРСР, Україна–Росія.

Вестернізація, процес поширення соціально-культурних норм способу життя західної цивілізації (європейсько-північноамериканської) на інші незахідні суспільства. Традиційно розглядається як складник або зовнішній прояв процесів модернізації та глобалізації, започаткований під час колоніальної експансії західноєвропейських держав 16–19 ст. Вестернізація супроводжується нав'язуванням певних соціально-культурних стандартів, властивих колонізаторам.

Взаємини, система взаємозв'язків індивідів з іншими індивідами у межах різних соціальних груп (навчальних, трудових тощо). Виділяють офіційні та неофіційні, ділові та особисті, горизонтальні (з колегами) та вертикальні (з керівниками). Взаємини є важливим показником соціально-психологічного клімату в будь-якому колективі.

Взаємини міжособистісні, 1) система установок, орієнтацій та очікувань членів групи стосовно одне одного, що визначаються цінностями, нормами, змістом та організацією спільної діяльності; 2) відносини між членами групи, які зумовлені їхніми особистісними якостями, а не формальними приписами ролей і функцій.

Взаємодія, 1) взаємний зв'язок між двома явищами (наприклад, взаємодія попиту та пропозиції); 2) процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу різних об'єктів (або суб'єктів), їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість і взаємоперехід, а також породження одним об'єктом (або суб'єктом) іншого.

Взаємодія групова, процес безпосередніх контактів, спілкування членів групи між собою, що передбачає їхні систематичні впливи одне на одного, вироблення загальних цінностей і норм поведінки, перетворення групи з конгломерату індивідів у групу – систему зі сталою структурою відносин і зразками групової поведінки.

Взаємодія організаційна, 1) у широкому значенні – різновид соціальної взаємодії, що забезпечує комплексний зв'язок елементів соціального

утворення (соціальної системи), його організаційної структури управління при узгоджених відносинах із зовнішнім середовищем; 2) у вузькому значенні – взаємовигідні та узгоджені за цілями, часом, місцем і ресурсами дії членів організаційних формувань (контрагентів, партнерів, виконавців), якими є суб'єкти господарської та управлінської діяльності – фізичні, юридичні та посадові особи.

Взаємодія соціальна, 1) взаємний вплив різних явищ і процесів, осіб або спільностей, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності; 2) форма соціальної комунікації (або спілкування), що становить систему взаємних соціальних дій щонайменше двох індивідів, спільнот або індивіда і соціальної спільноти; 3) будь-яка поведінка індивідів або груп людей, що має значення для інших індивідів, соціальних груп і суспільства загалом в актуальний момент і в майбутньому; 4) категорія соціологічної науки, що відображає характер і зміст відносин між людьми як постійними носіями якісно різних видів діяльності, що різняться за соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями).

Взаємопорозуміння, спосіб установлення відносин між окремими людьми і соціальними групами (колективами, організаціями, країнами), за якого на практиці максимально осмислюється і береться до уваги позиція сторін, які беруть участь у діалозі.

Взірець культурний, 1) за Я. Щепанським, еталон, на який орієнтується індивід у своїх реакціях на ситуацію, намагаючись поводитися відповідно до групових очікувань та запобігати конфліктів з іншими членами групи; 2) найчастіше статистично повторюваний спосіб соціальної поведінки в певних ситуаціях.

Вибір, складний внутрішній вольовий процес, під час якого з-поміж двох наявних альтернативних варіантів надається перевага одному з них та відхиляється другий.

Вибір вільний, вибір, який не визначається нічим, окрім власної волі.

Вибір раціональний, згідно з теорією прийняття рішень, вибір засобів, які гарантують досягнення мети з мінімальними витратами і мінімальними небажаними наслідками.

Вибір соціометричний, у соціометричному дослідженні – вираження опитуваним позитивного чи негативного ставлення до іншого члена групи.

Вибірка, 1) представницька частка генеральної сукупності, тобто частина населення (популяції), яка строго відтворює особливості та співвід-

ношення всіх елементів генеральної сукупності; 2) процес формування вибіркової сукупності, тобто добору одиниць опитування (спостереження).

Вибірка багатоступенева, тип вірогідної вибірки, що здійснюється в декілька етапів: на першому етапі проводиться розчленування великих спільнот, на наступних – усередині цих спільнот вичленовуються менші за обсягом.

Вибірка багатозадачна, особливий вид багатоступеневої вибірки, коли із сформованої вибірки великого обсягу (районованої чи випадкової) виробляється нова вибірка (підвибірка) для інтенсивнішого вивчення меншого обсягу тощо. Незалежно від кількості фаз у наступних підвибірках незмінно використовується та сама одиниця відбору, що й в основній вибірці.

Вибірка вірогідна, вибірка, який відтворює закон розподілу ознаки у генеральній сукупності.

Вибірка випадкова, метод утворення вибірки з генеральної сукупності, за якого для кожного елемента генеральної сукупності існує запропонована вірогідність потрапити у вибірку.

Вибірка диспропорційна, вибірка, що передбачає попрошарковий вибір; за таким принципом імовірність елемента певного прошарку потрапити у вибірку не є пропорційною обсягу прошарку в генеральній сукупності.

Вибірка одноступенева, вибірка, за якої на першому етапі відбору об'єкти репрезентації та одиниці спостереження збігаються. Вибірка одноступенева застосовують, якщо генеральна сукупність має порівняно невеликий обсяг.

Вибірка пропорційна (квотна), вибірка, яка відтворює структуру генеральної сукупності у вигляді квот (пропорцій) із збереженням пропорційної частки прошарків в обсязі генеральної сукупності.

Вибірка районована, вид вірогідної вибірки, яка реалізується, якщо процедурам відбору одиниць спостереження передують розподіл генеральної сукупності на однорідні частини.

Вибірка репрезентативна, вибірка, яка має такий самий розподіл відносних характеристик, що й генеральна сукупність.

Вибірка серійна (гніздова), вибірка, за якої одиниці є статистичними серіями, тобто сукупностями статистично помітних одиниць (наприклад, сім'я, бригада, шкільний клас, невеликі виробничі колективи на підприємствах тощо).

Вибірка систематична, вибірка, яка застосовується, якщо генеральна сукупність певним чином упорядкована (алфавітні списки, картотеки установ, книги мешканців у жеках тощо). Відбір одиниць здійснюється через однаковий інтервал (крок) із вихідного алфавітного чи пронумерованого списку.

Вибірка стихійна (довільна), емпірична вибірка, що не має вірогіднісного обґрунтування, а складається на основі випадку, причому вибір кожного випадку не впливає на будь-який інший випадок (наприклад, перший зустрічний).

Вибірка стратифікаційна, вибірка, за якою генеральна сукупність розподілена на часткові сукупності (страти, класи, прошарки), які повинні бути однорідними (допускається незначна варіативність досліджуваних ознак), а між собою різномірними.

Вибірка цілеспрямована, вибірка, за якої обираються типові або іншим чином охарактеризовані представники населення, на основі чого робиться висновок про всю сукупність.

Вибірки зміщення, будь-яке відхилення структури вибірки від реальної структури генеральної сукупності (крім помилок репрезентативності).

Вибірки обсяг, загальна кількість одиниць спостереження у вибірковій сукупності.

Вибірки одиниця, елемент генеральної сукупності, який є одиницею відліку при різних процедурах формування вибірки (індивід, група, організація, акт поведінки тощо).

Вибірки основа, перелік елементів генеральної сукупності, що задовольняє вимогам повноти, точності, адекватності, зручності роботи з ним, відсутності дублювання одиниць спостереження.

Вибірки помилки, відхилення статистичної структури вибірки від структури, що відповідає генеральній сукупності.

Вибірки помилки випадкові, статистичні погрішності, що є відхиленнями характеристик вибіркового розподілу від генеральної сукупності (помилка репрезентативності).

Вибірки помилки систематичні, зумовлені: а) неадекватністю сформованої вибірки і дослідницьких завдань; б) незнанням розподілу в генеральній сукупності та застосуванням процедур відбору, які можуть створити цей розподіл; в) свідомим відбором найзручніших і «виграшних»

для вирішення завдань дослідження елементів генеральної сукупності, які, однак, не представляють її в цілому тощо.

Вибірки помилки стандартні, відхилення сумарного виміру вибірки від параметрів генеральної сукупності.

Вибірки процес, процес, який, незалежно від схеми одноступеневого чи багаступеневого відбору, має такі ознаки: 1) кількість етапів відбору; 2) тип обраних об'єктів репрезентації на проміжних ступенях відбору; 3) спосіб районування обраних на проміжних ступенях відбору об'єктів репрезентації; 4) спосіб відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному етапі; 5) обсяг вибіркової сукупності (кількість одиниць спостереження).

Вибірки розподіл, розподіл величин (середні величини, первинні величини) всіх можливих вибірок певного обсягу з генеральної сукупності, з яких можна вирахувати вірогідність появи певних результатів.

Вибірки розсіювання, стандартна помилка, тобто стандартне відхилення в розподілі вибірки.

Вибірки сукупність, частина генеральної сукупності, об'єкти якої є основними об'єктами спостереження. Відбирається за спеціальними правилами – таким чином, щоб характеристики вибіркової сукупності відображали властивості всієї генеральної сукупності.

Вибірковий метод, метод соціологічного дослідження, який дає змогу робити висновок про характер розподілу ознак генеральної сукупності, що вивчаються на основі розгляду певної її частини – вибірки чи вибіркової сукупності.

Вибори, спосіб формування представницьких органів шляхом голосування виборців.

Виборча дільниця, передбачена законом територіальна виборча одиниця, створена для підготовки і проведення голосування та підрахунку голосів виборців на визначеній території.

Виборча кампанія, вид політичного управління, у процесі якого політична партія або кандидат на виборну посаду впливає на виборців, маючи на меті підвищити (або знизити, залежно від ситуації в перебігу виборів) їхню електоральну активність і досягнути за допомогою різних заходів прийнятого для партії чи кандидата типу електоральної поведінки виборців.

Виборча система, сукупність установлених законом суспільних відносин, норм і правил, спрямованих на формування представницьких органів

влади шляхом здійснення вільних виборів; у світовій практиці існує три типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна, змішана.

Виборче право, 1) система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку з організацією і проведенням виборів представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) право громадян обирати (активне право) і бути обраними (пасивне право) до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Виборчий блок, тимчасовий союз (об'єднання) політичних партій, що має на меті спільні дії та консолідацію організаційних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів для досягнення перемоги на виборах.

Виробничий потенціал, 1) середня кількість майбутніх років, протягом яких наявне населення за існуючого рівня смертності здатне працювати при збереженні рівнів економічної активності; 2) сукупність ресурсів, резервів, можливостей, здатність соціальної системи реалізувати свої можливості.

Вивчення громадської думки, процес дослідження стану масової свідомості, що має на меті з'ясувати приховане чи явне ставлення різних соціальних верств населення до актуальних проблем функціонування й розвитку суспільства, котрі викликають загальносуспільний інтерес.

Виклик – відгук, однойменна концепція А. Тойнбі, згідно з якою виникнення цивілізацій пов'язане з появою певного виклику історичної ситуації й адекватним відгуком на нього з боку суспільства, що рухає його до досконалішого стану. Неможливість вчинення адекватної реакції на виклик означає деградацію суспільства.

Вимір у соціології, процедура, в результаті здійснення якої виникає числова модель якостей вимірюваного об'єкта (індивіда, групи, виробничого колективу, умов праці, побуту тощо). Серед процедур виміру в соціології виділяють: тестування, рейтинг, експертні оцінки, ранжування популярності тощо.

Вимірювання, 1) процес визначення співвідношення будь-яких величин з однорідною величиною, що приймається за одиницю міри; 2) процедура позначення числами за певними правилами ознак чи властивостей об'єкта, що вивчається. Результат вимірювання виражається числом, яке показує, у скільки разів вибрана одиниця міститься у вимірюваній величині; розрізняють вимірювання пряме та опосередковане.

Вимірювання орієнтоване на індикатор погрішності, за В. Торгерсоном, вимірювання, спрямоване на виявлення в реакції опитуваних інформації

про індикатори чи подразники, а не на виявлення інформації про самих опитуваних.

Вимірювання погрішностей, оцінка ступеня відхилення вимірюваних величин від реально існуючих величин.

Вимірювання соціальне, вираження різних характеристик соціальних об'єктів і взаємовідносин між ними числовими значеннями, що здійснюється на основі системи показників у вигляді емпіричних індикаторів і математичних символів (індексів).

Висновок, остаточна думка, логічний підсумок, сформований на підставі спостережень, міркувань, розгляду фактів.

Висновок статистичний, процес отримання узагальнень щодо генеральних сукупностей на основі даних вибірки.

Витіснення, у психоаналізі – захистний механізм психіки, що полягає в активному забуванні (видаленні зі сфери свідомості в несвідоме) неприйнятних для «Я» потягів та імпульсів.

Виховання, процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості згідно з діючими в суспільстві нормативними моделями.

Виховання політичне, систематичний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і поведінку людей з метою формування в них політичної позиції, ідеалів, і норм поведінки, відповідно до пануючих у суспільстві політичних ідей, цілей та інтересів.

Виховання природне, за Ж.-Ж.Руссо, виховання, мета якого полягає у розвитку природних схильностей та інтересів дитини.

Виховання сімейне, виховання дітей, що здійснюється батьками, опікунами чи старшими членами родини.

Виховання трудове, процес виховання свідомого ставлення індивіда до праці шляхом при звичаєння до неї, залучення до активної трудової діяльності, організації цієї діяльності, яка би сприяла отриманню задоволення її процесом та результатом.

Виховання фізичне, організований процес, спрямований на зміцнення здоров'я та всебічний розвиток фізичних здібностей індивіда, вироблення важливих для його життя та діяльності рухових навичок.

Виховання функціональне, сукупність дій, що чиняться стосовно дитини в її соціальному оточенні. Виховання функціональне впливає на розвиток особистості дитини незалежно від того, чи передбачалося це виховними заходами.

Вищий клас, вища статусна та впливова соціальна група у будь-якому суспільстві.

Віддзеркалене «Я», одна з перших соціологічних теорій особистості, запропонована Ч. Кулі, згідно з якою вирішальна роль у формуванні особистості належить взаємодії індивіда з іншими людьми; важливою ознакою його соціальності є здатність виокремлювати себе з групи та усвідомлювати власне «Я»; обов'язковою умовою цього є не тільки спілкування з іншими людьми, а й усвідомлення їхньої думки про себе, оскільки не існує поняття «Я» без поняття «Вони».

Відносини, 1) взаємний зв'язок різних величин, предметів, дій; 2) взаємозв'язок і характер розташування елементів певної системи або одної системи щодо іншої; 3) мислене співставлення різних об'єктів або сторін певного об'єкта.

Відносини виробничі, 1) система соціально-трудових відносин, що складаються між людьми в процесі виробництва; 2) суспільна форма виробництва матеріальних і духовних благ.

Відносини економічні, матеріально опосередковані відносини, що складаються між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання.

Відносини національні, специфічна форма прояву суспільних відносин, яка відображає взаємозв'язок суб'єктів національної спільноти, спрямований на досягнення внутрішньої національної консолідації та єдності.

Відносини особистості, установки, ціннісні орієнтації та механізми адаптації людини до змінних умов навколишнього середовища.

Відносини політичні, відносини між державами, націями, класами, групами, індивідами, що складаються в процесі здійснення влади.

Відносини соціальні, 1) стійка система об'єктивних, незалежних від волі й свідомості зв'язків індивідів і соціальних груп, що складається в процесі їхньої статусно-рольової взаємодії в умовах конкретного суспільства; 2) відносини між групами людей та індивідами, які займають певне становище в суспільстві на основі наявності відповідного статусу та виконаної соціальної ролі.

Відносини суспільні, 1) у широкому розумінні – відносини, що характеризують систему соціальних зв'язків між людьми, в які вони вступають у процесі соціальної взаємодії; 2) у вузькому розумінні – система соціально-групових відносин (соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, соціально-трудових тощо);

3) сукупність відносин усіх видів (політичних, економічних, соціальних, духовних й інших) певного суспільства.

Відповідальність соціальна, відповідність дій соціальних суб'єктів (індивідів і соціальних груп) взаємним вимогам, соціальним нормам, загальним інтересам тощо. Механізм відповідальності соціальної припускає взаємодію суб'єкта відповідальності (її носій) та об'єкта (перед ким відповідають).

Відтворення, процес самостановлення та самовідновлення біологічних і соціальних систем.

Відтворення населення, постійне відновлення чисельності та структури населення шляхом природної зміни старих поколінь новими або шляхом переходу одних структурних частин соціального цілого в інші.

Відтворення просте, відтворення, що відбувається в попередніх масштабах.

Відтворення соціальне, процес самостановлення й самовідновлення соціальних систем (відтворення матеріальних благ, робочої сили, виробничих відносин, соціальної структури, соціальних норм і цінностей тощо).

Відчуження соціальне, 1) відчуття індивідом відстороненості, ізоляції від ситуації, групи, культури тощо, яке є протилежним до соціального освоєння і привласнення; 2) процес втрати соціальним об'єктом можливості освоювати необхідні для соціального життя компоненти реальних явищ, процесів, подій, контролювати та володіти ними; 3) суспільне явище, пов'язане із внутрішнім розривом між інтересами, прагненнями, очікуваннями, мотивами людини та соціальними функціями й ролями, які вона виконує; 4) соціальні результати процесу відсторонення індивідів, людських груп від реальій, які відбуваються у суспільстві.

Візе, Леопольд фон (1876–1969), соціолог, представник формальної школи в соціології, розробник концепції загальних форм соціальних явищ, Німеччина.

Віктимність, соціально-психологічна сукупність рис особи, що спричиняє велику ймовірність для неї стати об'єктом злочинного посягання.

Віктимологія, 1) міждисциплінарна соціально-правова галузь наукового знання, що досліджує закономірності походження, існування і розвитку віктимності як соціального явища; 2) учення про жертву взагалі, а також жертву правопорушень.

Вік, 1) час, який минув від виникнення соціальної системи до актуального моменту її існування; 2) період у фізичному, психологічному та

соціальному розвитку людини, відмічений відносними хронологічними межами (раннє дитинство, дошкільний, підлітковий вік тощо).

Вік біологічний, вік, який характеризується певним типовим рівнем анатомічного та біологічного розвитку індивіда.

Вік культурний, за Л. Виготським, певна стадія досягнутого дитиною рівня культурного розвитку; співвідноситься з хронологічними та інтелектуальними характеристиками вікового розвитку.

Вік ментальний, рівень інтелектуального розвитку індивіда, який визначають за допомогою відповідних тестів.

Вік підлітковий, період у житті молодих людей, котрі після настання біологічної зрілості згідно з існуючими соціальними нормами ще не визнаються дорослими. Головним змістом є перехід від дитинства до дорослості, що спричиняє суттєві зміни у формуванні особистості.

Вік робочий, період працездатності людини, одна зі стадій соціального розвитку.

Вік соціальний, 1) стадії активного включення індивідів у соціальні відносини, результатом чого є засвоєння ними соціальних ролей; 2) умовний рівень соціальних досягнень індивіда (суспільний стан, кар'єра, сімейний статус) порівняно із середньостатистичним рівнем аналогічних досягнень однолітків.

Вік середній, віковий період життя людини від молодості до старості.

Вік фертильний, період у житті жінки, упродовж якого вона здатна до виношування та народження дитини.

Вік шлюбний, мінімальний вік, з якого закон дозволяє одружуватися.

Вікова диференціація, соціальний процес, завдяки якому індивіди поділяються за різними статусними позиціями і відіграють певні ролі, з огляду на соціальні установки щодо їхнього віку.

Вікова структура суспільства, поділ населення на соціально-вікові групи, що здійснюється на основі переписів, а також шляхом поточних оцінювань у міжпереписні періоди органами статистики; найчастіше ця структура використовується разом із статевою, оскільки статево-вікова структура характеризує співвідношення як між різними віковими групами, так і між різними статями у кожній віковій групі.

Віково-рольові очікування (експектації), норми й вимоги соціального оточення, що постають перед людиною на певному віковому етапі та

полягають в очікуванні від неї засвоєння соціальних ролей, відповідних тому чи тому віку та соціальному статусу.

Вікові групи, поділ індивідів на певні категорії залежно від віку та від їхнього становища в життєвому циклі.

Вілсон, Едвард (1929), соціолог, ентомолог, представник соціологічного напрямку в соціології, один із засновників соціобіології, США.

Вільний час, частина соціального, позаробочого часу, яка вивільнена від обов'язкових невідкладних справ і є «часом свободи», простором вільної діяльності та вільного розвитку особистості.

Вільнодумство, напрям духовно-інтелектуальних пошуків, що полягає у звільненні від догматизму й авторитаризму релігійних, політичних, традиційних та інших обмежень, а також у раціональному, критичному підході до явищ природного та соціального світу, громадського життя, суспільної свідомості.

Віра, 1) духовно-психологічний феномен, який полягає в здатності людини сприймати як істинні не підтверджені загальним чи індивідуальним досвідом, знаннями та раціональними аргументами певні відомості, норми, фантазії, ідеї тощо; 2) переконання у реальному існуванні предметів релігії, в необхідності певного ходу подій, а також в істинності того, що не доведено з безсумнівною. Виокремлюють віру релігійну, наукову, політичну тощо.

Вірогідність, міра можливості виникнення певної події в тих або тих умовах.

Вірогідність знання, основна характеристика істинності, визначеності та міри відповідності знання, що передбачає фіксацію двох аспектів – істинності та переконаності. Розрізняють істину як знання, що адекватно відображає досліджуваний об'єкт, а також істинність як міру, що відображає відповідність знання досліджуваному об'єкту, тобто вірогідне знання.

Вірогідність логічна, ступінь достовірності, з якою можна прийняти будь-яке твердження на основі другого обґрунтовано встановленого (відповідно до правил логіки) твердження.

Вірогідність статистична, відносна частота, з якою подія з'являється всередині даного класу подій.

Вірогідність суб'єктивна, оцінка індивідом (спостерігачем, діячем) можливості настання певної події на основі повторного досвіду.

Віротерпимість, 1) визнання права на сповідування будь-якої релігії, тобто свободи віросповідання; 2) терпиме ставлення до представників інших вірувань; при цьому одна чи кілька релігій можуть мати привілеюване становище в суспільстві, а решта будуть терпимими.

Віртуальна реальність, 1) у ширшому значенні – різновид соціальної реальності у формі тотожності матеріального й ідеального, що створюється та існує завдяки іншій реальності; 2) у вузькому значенні – ілюзія дійсності, створювана за допомогою комп'ютерних систем, які забезпечують зорові, звукові та інші відчуття.

Вірянин, 1) властивість людини, яка визнає реальне існування трансцендентного буття як джерела вищої істини, духовно-моральних цінностей і відповідно до цього вирішує для себе проблему сенсу життя; 2) тип особистості, яка приймає без логічного доказу та емпіричної перевірки те або те твердження, що радше є її психологічною характеристикою, ніж світоглядною.

Війна, 1) комплекс заходів, спрямований на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів; 2) складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, народами, національними й соціальними групами у формі збройної боротьби між їхніми збройними силами; 3) специфічна форма вияву соціальних відносин, в якій панує збройна боротьба як продовження політики, що підпорядковує своїм цілям усі сфери суспільного життя; характеризується крайньою колективною агресією, масштабними руйнуваннями та високою смертністю, застосуванням армії як головного інструменту.

Війна психологічна, цілеспрямована й ворожа пропаганда щодо іншої держави, класу, соціальної групи.

Війна холодна, конфлікт між державами, в якому застосовуються всі засоби боротьби, крім відкритих воєнних дій.

Включене спостереження, метод соціологічного дослідження, за якого соціолог здійснює спостереження за певною соціальною спільнотою, при цьому перебуваючи її безпосереднім членом.

Влада, 1) здатність і можливість для індивіда чи групи здійснювати свою волю, впливаючи на інших людей незалежно від їхньої згоди чи незгоди; 2) процес підкорення одних індивідів іншими індивідами за допомогою економічного чи позаконотомічного примусу.

Влада виконавча, проголошені конституцією право та обов'язок певних органів забезпечувати та контролювати дію законів.

Влада законодавча, виключне право визначених конституцією органів приймати, відхиляти та змінювати закони держави.

Влада економічна, влада, що здійснюється в межах та за посередництва економічних структур, передусім відносин власності на засоби виробництва.

Влада політична, влада, що здійснюється через формальні та неформальні політичні структури, включно з урядовими організаціями.

Влада статистична, виявлення статистично значимого, домінуючого відношення, котре з найбільшою вірогідністю є головним у системі інших відносин.

Влада судова, передбачене конституцією право певних органів розв'язувати карні справи, цивільні, трудові та інші суперечки у відповідності з установленим закономірним порядком.

Влади відносини, відновини між сторонами в процесі здійснення влади.

Влади монополія, абсолютна концентрація засобів влади в руках певного індивіда чи групи.

Влади розподіл, передбачене конституцією розмежування політичної, законодавчої, виконавчої та судової влади.

Влади стратегія, 1) визначення основних цілей влади, шляхів і засобів їх досягнення; 2) використання індивідом або групою внутрішніх ресурсів організації для збільшення своєї влади всередині організації.

Влади структура, цілісна мережа формальних і неформальних відносин влади в межах певної спільноти чи суспільної системи загалом.

Вождизм, 1) тип владних відносин, заснований на особистій відданості персоні, яка володіє верховною владою у жорстко централізованих суспільствах; існує у вигляді ієрархічних установ влади корпоративного характеру; 2) інститут влади в патріархально-родових і ранньофеодальних суспільствах Сходу та Африки, заснований на особистому пануванні військового чи релігійного вождя, з широкою системою нелегітимних регуляторів і стійкою закріпленістю соціальних ролей.

Воля, бажання та здатність людини діяти в напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні та зовнішні перешкоди.

Волович, Володимир Ілліч (1939), соціолог, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший президент Соціологічної асоціації України, Україна.

Волонтаризм, 1) напрям у філософії, що визнає волю першоосновою всього сущого; 2) у соціально-політичній теорії та практиці – прагнення реалізувати бажані цілі без врахування об'єктивних обставин і можливих наслідків.

Вормс, Рене (1869–1926), філософ, соціолог, громадський діяч, представник організмичної школи в соціології, Франція.

«**Ворог народу**», абстрактний негативний персонаж, атрибутивно властивий ідеології, соціальній міфології та каральній практиці тоталітарних державних режимів.

Ворона, Валерій Михайлович (1940), соціолог, економіст, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, розробник соціологічних концепцій ринкового господарювання, форм власності та виробничих відносин, Україна.

Восленський, Михайло Сергійович (1920–1997), історик, соціолог, дослідник феномену радянської номенклатури як суспільного явища, Україна–Росія–Німеччина.

Вплив, 1) цілеспрямована зміна уявлень, поглядів, думок або поведінки особистості чи групи за допомогою діяння; одна з форм реалізації влади; 2) зміна уявлень, поглядів, поведінки індивідів або групи, що відбувається стихійно внаслідок діяння інших людей через механізми наслідування, психічного зараження, дифузії культурних зразків тощо.

Вплив вертикально-горизонтальний, форма впливу одних індивідів чи груп на інших індивідів (чи групи) у межах переважно одного суспільного шару чи прошарку (горизонтальний) або зверху до низу за ступенем соціальної ієрархії (вертикальний).

Вплив міжособистий, форма прямого взаємовпливу між особистостями через спілкування на протигагу «позаособистому» впливу через засоби масової комунікації.

Вятр, Єжи (1931), соціолог, політолог, громадський діяч, один із фундаторів соціології політичних відносин і соціології влади, Польща.

Габермас, Юрген (1929), соціолог, соціальний філософ, провідний представник стилю радикального соціального теоретизування; належить до Франкфуртської школи критичної теорії, автор оригінальної мегатеорії комунікативної дії, Німеччина.

Габітус, 1) сукупність індивідуальних виявів фізичних особливостей (хода, жести, манери) як цілісного образу людини; 2) цілісна система дис-

позицій сприйняття, оцінювання, класифікації та дій, результат досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, які мають несвідомий характер (П. Бурдьє).

Гайдеггер, Мартін (1889–1976), філософ, провідний розробник феноменології та екзистенціалізму, Німеччина.

Гайск, Фрідріх фон (1899–1992), економіст, соціальний філософ, прихильник вільної ринкової економіки, спростовував концепцію центрального планування, Австрія.

Гантінгтон, Семюел (1927), соціолог, політолог, автор оригінальної концепції світового цивілізаційного процесу, США.

Гарантія соціальна, сукупність матеріальних та юридичних засобів, які забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів певного суспільства (право на працю, освіту, медичну допомогу тощо).

Гармонія соціальна, відповідність, узгодженість та безконфліктне співіснування всіх елементів соціальної спільноти.

Гармонійний розвиток особистості, внутрішньо та зовнішньо узгоджене (з поєднанням духовних та фізичних аспектів), цілісне становлення особистості людини, що є результатом освіти та виховання.

Гарфінкель, Гарольд (1917–2011), соціолог, засновник етнометодології як нового соціологічного напряму та методу соціологічного дослідження, США.

Гендер, поняття, що використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності індивіда.

Гендерна диференціація, процес, внаслідок якого біологічні відмінності між чоловіками і жінками набувають соціального значення і використовуються як засоби соціальної класифікації.

Гендерна ідеологія, сукупність поглядів, за допомогою яких гендерні відмінності й гендерна стратифікація досягають соціального виправдання.

Гендерна соціалізація, набуття індивідами різних гендерних характеристик і відмінностей у процесі соціалізації.

Гендерна соціологія, галузь соціологічного знання, що вивчає, яким чином фізичні відмінності між чоловіками і жінками опосередковуються культурою та соціальною структурою.

Гендерна стратифікація, процес, у ході якого гендер виступає основою соціальної стратифікації, а відмінності між гендерами систематично оцінюються і є оціненими.

Гендерне дослідження, 1) різновид соціологічного дослідження соціальних та соціопсихологічних особливостей жінок або чоловіків; 2) напрям у соціальних та гуманітарних науках, який вивчає соціальні об'єкти, явища і процеси на основі теорії соціальної статі.

Гендерний ідеал, очікування певної соціальної поведінки з боку чоловіків чи жінок, притаманне культурам тих чи тих суспільств.

Гендерні ролі, набір очікуваних зразків поведінки (норм) залежно від чоловічої або жіночої статі.

Гендерні стереотипи, стійкі, стандартизовані, емоційно насичені ціннісні образи, уявлення про притаманні індивідам соціальні ролі, з огляду на статеві відмінності.

Генеральна сукупність, соціальна спільність, на яку соціолог поширює висновки, отримані в процесі проведеного дослідження; певна множина соціальних об'єктів, які мають будь-яку спільну й чітко визначену характеристику, що вказує на їхню належність до даної системи у територіально-часових межах.

Генетичний метод, спосіб дослідження соціальних явищ і процесів, який базується на основі аналізу їх походження, становлення та розвитку.

Географічний напрям у соціології, одна з перших наукових шкіл у соціології 19 ст., яка розглядала географічний стан і природні умови як визначальні чинники розвитку суспільного життя.

Геронтологія соціальна, галузь соціологічних досліджень способу й стилю життя людей похилого віку, способів їх соціальної адаптації до нових соціальних умов у зв'язку з виходом на пенсію, відповідних змін в їхньому соціальному статусі, матеріальному та сімейному становищі, виконанні соціальних ролей.

Геронтосоціологія, галузь соціологічного знання, яка предметно вивчає соціальні наслідки людського старіння в суспільстві – в економіці, суспільному добробуті, наданні медичних та інших соціальних послуг.

Гетерогамія, шлюб між людьми, що різняться між собою за соціально значимими ознаками (соціальне походження, національність, раса, релігія).

Гетто, за часів середньовіччя – частина міста, відведена для проживання єврейського населення; в сучасній соціології – будь-яка територія,

яку займають групи меншин, серегованих на основі релігії, кольору шкіри або етнічної приналежності.

Гігієна соціальна (соціальна санітарія), наука, що вивчає стан і динаміку здоров'я населення та його окремих груп, оздоровчі та несприятливі впливи соціальних чинників на здоров'я населення.

Гідденс, Ентоні (1938), соціолог, інтерпретатор класичної соціологічної теорії, розробник теорії структурації, концепцій політичних систем і сучасних суспільств, проблем глобалізації, Велика Британія.

Гіддінгс, Франклін (1855–1931), соціолог, засновник Американського соціологічного товариства та першої кафедри соціології в США, автор теорії соціалізації, концепцій свідомості роду, соціальної еволюції, соціальних груп та основ соціальної структури суспільства, США.

Гіпергамія, 1) звичай, що забороняє жінкам певної соціальної страти виходити заміж за чоловіка нижчого становища; 2) шлюб жінки з чоловіком вищого соціального становища.

Гіпогамія, шлюб жінки з чоловіком нижчого соціального становища.

Гіпотеза, 1) наукове припущення, висунуте для пояснення фактів, явищ, процесів, яке потребує підтвердження чи спростування; 2) обґрунтоване припущення про структуру, складові елементи, механізм функціонування та розвитку об'єкта дослідження.

Гіпотетико-дедуктивний метод, метод наукового пізнання, що ґрунтується на виведенні за правилами дедукції наслідків із гіпотез чи інших висновків, істинність яких необхідно встановити.

Гласс, Девід (1911–1978), демограф і соціолог, який сприяв розвитку історичної демографії, активний розробник емпіричних досліджень соціальної мобільності, Велика Британія.

Гласність, 1) принцип демократичної відкритості суспільства, який забезпечує доступність інформації для громадськості з усіх аспектів суспільного життя та регулюється конституційними нормами; 2) демократичний принцип судочинства, що забезпечує гласність судового процесу та його повну фіксацію технічними засобами; 3) найважливіший засіб організації та регулювання конкурентних і змагальних відносин.

Глобалізація, об'єктивний соціальний процес, в основі якого лежить зростання взаємозв'язку та взаємозалежності національних, економічних, політичних й соціальних систем і культур, а також взаємодії індивіда з навколишнім середовищем.

Глобалізм, 1) поняття, що позначає сутність сучасного етапу розвитку людства; 2) концепція щодо формування, організації та функціонування й розвитку сучасного світу як цілісної економічної, політичної та соціокультурної суперсистеми; 3) тип суспільної свідомості, що виникає у процесі глобалізації; 4) політична ідеологія соціальних сил, які прагнуть спрямувати глобалізаційні процеси у власних інтересах.

Глобальність, 1) характеристика сучасного світу, що фіксує його просування до інтегрованості та цілісності, яка виявляється в усіх вимірах його буття; 2) процес формування спільності соціальних, економічних, політичних, правових відносин, які набули світових масштабів і не можуть інтегруватися у національно-державну практику.

Глокалізація, термін, що позначає глобальну локалізацію – глобальний світогляд, пристосований до локальних умов.

Гобіно, Жозеф-Артюр де (1816–1882), соціальний мислитель, письменник, дипломат, один із засновників расово-антропологічної школи в соціології, Франція.

Голдторп, Джон (1935), соціолог, розробник методик емпіричного дослідження класів і класової структури сучасних суспільств, соціальної мобільності та соціальної стратифікації, Велика Британія.

Голл, Стюарт (1932–2014), соціолог, автор теорії масових комунікацій, Велика Британія.

Головаха, Євген Іванович (1950), соціолог, психолог, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, розробник концепції структури групової діяльності, механізмів посттоталітарної трансформації суспільства, методики досліджень суб'єктивної картини життєвого шляху, структури ціннісних орієнтацій та соціального самопочуття населення, Україна.

Гольдман, Люсьєн (1913–1970), соціолог і філософ, основоположник генетичного структуралізму і структурно-генетичного аналізу культури, Франція.

Гоманс, Джордж (1910–1989), соціолог, соціальний психолог, фундатор дослідження малих соціальних груп, один із розробників теорії соціального обміну, що ґрунтується на принципі раціонального взаємообміну матеріальними та нематеріальними речами, США.

Гомогамія, шлюб між людьми із подібними соціальними характеристиками.

Горкхаймер, Макс (1895–1973), соціальний теоретик, один із засновників Франкфуртської школи соціології та соціальної критичної теорії, Німеччина.

Горшков, Михайло Костянтинович (1950), соціолог, доктор філософських наук, професор, академік Російської академії наук, один із провідних теоретиків і методологів вивчення станів масової свідомості, соціально-політичних процесів і структури ідентичностей, Росія.

Гоулднер, Алвін (1920–1980), соціолог неомарксистської орієнтації, представник альтернативної соціології, розробник «критично-рефлексивної» соціології та концепції інтелігенції як нового соціального класу, США.

Гофман, Ірвінг (1922–1982), соціолог, антрополог, автор соціологічної теорії соціальної драматургії – сучасного відгалуження символічного інтеракціонізму, США.

Гра ділова, метод моделювання реальної діяльності у спеціально створеній проблемній ситуації.

Гріх, 1) фундаментальне поняття релігійної етики, провина людини перед Богом, моральне зло, що полягає в порушенні дією, словом або думкою волі Бога; 2) у повсякденному значенні – поганий, непорядний вчинок, недолік, помилка.

Громада, 1) об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами (наприклад, сімейна, сільська, релігійна, земельна); 2) особлива форма суспільної взаємодії, що ґрунтується на індивідуальному та колективному усвідомленні її значущості.

Громада релігійна, 1) згуртованість вірян одного релігійного напрямку, цілісність якої забезпечується шляхом вертикального зв'язку «людина – Бог», а також горизонтальних зв'язків «людина – людина», «людина – суспільство»; 2) первинна структурна ланка релігійної організації.

Громадська думка, 1) специфічний вияв громадської свідомості, що охоплює приховане або явне ставлення різних соціальних груп і прошарків населення до соціально значущих проблем, подій і фактів дійсності; 2) особливий стан масової свідомості – почуття, настрої, судження, ідеї, погляди та інші вияви соціальних ставлень об'єктів різних соціальних спільнот.

Громадські роботи, 1) види робіт, які не вимагають спеціальної професійної підготовки та організуються для окремих категорій населення

задля розв'язання проблеми безробіття; 2) вид кримінального покарання, що передбачає виконання засудженим безоплатних суспільно корисних робіт у вільний від роботи (навчання) час; вид таких робіт визначають органи місцевого самоврядування.

Група, сукупність взаємодіючих індивідів, об'єднаних будь-якою загальною ознакою, які відчують свій взаємозв'язок і сприймаються іншими як певне співтовариство.

Група мала, соціальне об'єднання (кількісний склад не перевищує кількох десятків осіб), члени якого безпосередньо взаємодіють між собою.

Група неформальна, спільнота людей, що виникає і функціонує самотійно або утворюється всередині формальних груп чи організацій на основі взаємних симпатій, схожості ціннісних орієнтацій та інтересів, установок, комунікаційних практик тощо.

Група референтна, мала (реальна або уявна) соціальна група, що реферує, тобто пропускає крізь себе суспільні цінності, на основі яких живе та діє (або хоче жити та діяти) індивід.

Група формальна, об'єднання індивідів, штучно створене для здійснення певної соціально визначеної діяльності на основі їхньої безпосередньої комунікації та взаємодії.

Групи ризику, сукупність індивідів, які мають підвищений ризик щодо захворюваності на СНІД (повії, гомосексуалісти, наркомани, венеричні хворі).

Грушевський, Михайло Сергійович (1866–1934), історик, соціолог, етнолог, фольклорист, державний та політичний діяч, голова Української Центральної Ради, один із організаторів Українського соціологічного інституту, розробник генетичної соціології, автор фундаментальної праці «Історія України–Руси», Україна.

Грушин, Борис Андрійович (1929–2007), соціолог, доктор філософських наук, професор, один із засновників радянської емпіричної соціології та масових соціологічних досліджень громадської думки, Росія.

Гуманізм, 1) система ідей і поглядів на людину як вищу цінність і зміст суспільного буття; 2) спрямованість суспільної та індивідуальної свідомості на людину, її благо, розвиток її здібностей, формування в ній почуття внутрішньої свободи і відповідальності.

Гумплович, Людвіг (1838–1909), соціолог, економіст, юрист, представник класичного соціологізму, автор концепцій міжгрупових конфліктів,

походження держави та еволюційного розвитку соціального життя, Польща–Австрія.

Гурвич, Жорж (Георгій Давидович) (1894–1965), соціальний філософ і соціолог-позитивіст, один із засновників методики соціального пізнання, соціології моралі та соціології права, Росія–Франція.

Дані, наявна інформація про факти і процеси кількісного та якісного характеру, що може бути використана для подальших висновків та узагальнень.

Дані сирі, неопрацьовані дані, що отримані в перебігу проведення соціологічного дослідження.

Дані соціальні, 1) дані про соціальні факти, отримані в результаті соціологічного дослідження; 2) особлива сукупність даних, які фіксують соціально-демографічні характеристики респондента.

Дані якісні, дані, представлені у формі звітів, інтерв'ю чи будь-якого описового матеріалу.

Данилевський, Микола Якович (1822–1885), філософ, соціолог, публіцист, творець теорії культурно-історичних типів, Росія.

Дарвінізм соціальний (соціал-дарвінізм), біологізаторські течії в соціології кінця 19 – початку 20 ст., які зводили закони розвитку суспільства до біологічних закономірностей природного добору.

Дарендорф, Ральф (1929–2009), соціолог, філософ, політолог, громадський діяч, прихильник концепції соціального конфлікту, Німеччина–Велика Британія.

Девіантна культура, різновид субкультури, що притаманна групам із соціально відхиленою поведінкою (наприклад, наркоманам, сатаністам тощо).

Девіантність, характеристика соціальної поведінки, що не збігається із соціальними нормами і цінностями, прийнятими в суспільстві.

Девіація, різновид соціальної поведінки, що розглядається як відхилення від групових норм і соціальних правил.

Дезорганізація, процес порушення організаційного порядку, дисципліни, розлад або руйнація організації, її розвал.

Деіндивідуалізація, втрата індивідом власної самооцінки або небажання її визначати, розчинення у масі.

Декласовані елементи (люмпени), втрата індивідом або соціальною верствою власного соціального статусу, переміщення на нижчий ступінь соціальної структури суспільства.

Деліквентність, сукупність навмисних і ненавмисних протиправних вчинків або злочинів, за які законом встановлена карна відповідальність.

Демократичний соціалізм, концепція поєднання соціалістичного устрою суспільства з демократичними формами політичного життя.

Демоскопія, напрям прикладної соціології, зосереджений на проведенні масових опитувань населення.

Депривація, соціальний процес скорочення та (або) втрати можливостей для задоволення основних потреб індивідів або соціальних груп.

Де Роберті, Євген Валентинович (1843–1915), соціолог-позитивіст, автор теорії прогресивного розвитку суспільства та оригінальної біосоціальної концепції, Росія.

Десоціалізація, процес, протилежний соціалізації, полягає у втрачанні індивідом певних соціальних цінностей і норм, відчуженні від певної соціальної групи.

Детермінізм, вчення про об'єктивну закономірність взаємозв'язку та взаємозумовленість усіх явищ у природі та суспільстві.

Детермінізм культурний, методологічний підхід, згідно з яким культура виступає вирішальним чинником соціального розвитку.

Динаміка групова, 1) процес взаємодії членів групи на основі взаємозалежності та взаємовпливу для задоволення особистих та групових інтересів і потреб; 2) напрям дослідження малих соціальних груп у межах мікросоціології.

Дивергенція соціальна, процес збільшення кількісної та якісної різноманітності однотипних, однорідних соціальних явищ, процесів, систем.

Дискримінація, обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян на основі будь-яких ознак (національної приналежності, соціального походження, політичних і релігійних поглядів, статі, віку тощо).

Дисоціація соціальна, послаблення узгодженості дій у соціальній групі, втрата її членами почуття належності до неї.

Диспозитив, система стратегічних орієнтирів цілепокладання, що задається характерним для того чи того соціуму комплексом «влада –

знання», який виступає матрицею конфігурування культивованих цією спільнотою соціальних практик.

Диспозиції особистості, схильність індивіда до певного типу поведінки в тій чи тій соціальній ситуації.

Дистанція соціальна, ступінь горизонтальної чи вертикальної близькості або відчуженості соціальних суб'єктів одне від одного.

Диференціація соціальна, процес і стан розшарування певної соціальної цілісності (соціуму, спільноти тощо) на складові частини (індивіди, групи, класи).

Діада, 1) група, яка складається з двох взаємодіючих осіб; 2) за Т. Парсонсом, найпростіша система соціальної дії.

Дія соціальна, усвідомлена та цілеспрямована дія людини, викликана її потребами і пов'язана з діями інших людей, зорієнтована на їхню поведінку.

Діяч соціальний, будь-який індивід, який бере участь у соціальній дії.

Дозвілля, система різних видів людської діяльності, орієнтована на реалізацію різноманітних інтересів і потреб людей.

Дозвілля час, частина вільного часу, що використовується індивідом для занять, які сприяють відновленню його фізичних, розумових та психічних сил.

Домінантні зв'язки, різновид соціальних зв'язків, які забезпечують стійкість, сталість будь-якої соціальної системи.

Домогосподарство, незалежна економічна одиниця, пов'язана з однією чи декількома особами, котрі спільно ведуть господарство, користуються отриманим доходом виключно для власного споживання.

Досвід соціальний, сукупність практичних знань, умінь, навичок, звичок, норм і традицій, набутих соціальними суб'єктами (індивідами, групами, класами тощо) у процесі їхньої соціальної діяльності.

Дослідження соціологічне, вид соціального наукового дослідження, спосіб вивчення соціальних установок і поведінки (діяльності) індивідів і соціальних груп на основі системи логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур.

Дуглас, Мері (1921–2001), соціальний антрополог, археолог, соціолог, розробник концепції порівняльного релігієзнавства та символічної культури, Велика Британія.

Дух колективу, специфічна морально-психологічна атмосфера, що панує в групі людей, об'єднаних для реалізації спільних цілей.

Дюркгейм, Еміль (1858-1917), соціолог, філософ і етнолог, один із заставників соціології як науки, фундатор Французької соціологічної школи, розробник низки соціологічних концепцій і категорій, Франція.

Евакуація, процес виведення населення і життєво важливих ресурсів із території можливої загрози від катастрофи чи воєнного конфлікту.

Еволюційна соціологія, окрема галузь соціології, що досліджує зв'язки між біологічною та соціокультурною еволюцією.

Еволюціонізм, 1) вчення Ч. Дарвіна про закони історичного розвитку органічного світу і способи управління розвитком організмів; основними чинниками еволюції є: мінливість, спадковість, природний відбір; 2) сучасний еволюціонізм є синтезом класичного еволюціонізму та еволюційної генетики.

Еволюціонізм вульгарний, теорія, що тлумачить розвиток тільки як поступові, кількісні зміни, відкидаючи стрибкоподібні переходи кількісних змін у якісні, роль революційних перетворень у процесі розвитку, діалектичний характер виникнення якісно нового.

Еволюціонізм класичний, наукова концепція поступового соціального розвитку, згідно з якою соціальні процеси мають тенденцію до поширення, ускладнення та диференціації.

Еволюціонізм соціальний, у різних наукових школах і напрямках – розуміння суспільно-історичного процесу розвитку як частини загального процесу еволюції Космосу, Землі і тваринного світу.

Еволюція, 1) розвиток явища або процесу в результаті поступових безперервних змін, без стрибків і перерв при збереженні якісної визначеності в перебігу якісно-кількісних змін (на відміну від революцій); 2) різноманітні рухи, пов'язані з переміщенням, перебудовою певних одиниць.

Еволюція соціальна, процес поступального розвитку суспільства та його елементів від простих форм до складних.

Евструктура, структура, міцність та ґрунтовність якої підтримується одноманітністю дій і поведінки.

Егалітаризм, теорія, різновид утопічного соціалізму, яка обґрунтовує необхідність рівності на основі індивідуального чи колективного госпо-

дарства, що спирається на загальну зрівняльність як принцип організації соціального життя.

Егалітарна сім'я, сім'я, заснована на демократичних відносинах, рівності чоловіка й жінки, стосунках партнерства, відсутності будь-якої дискримінації.

Егоїзм, ціннісна орієнтація, морально-етичний принцип, який характеризує поведінку людини, що прагне до задоволення лише власних інтересів і потреб, керується корисливими мотивами; одна з форм прояву індивідуалізму на противагу альтруїзму.

Ейджизм, дискримінація або упередженість стосовно іншої людини за віковою ознакою.

Еквіфінальність, здатність складних систем досягати однакового кінцевого стійкого стану в процесі розвитку при різних стартових умовах і різними шляхами.

Екзогамія, звичай, характерний для общинно-родового устрою, що забороняє шлюб між людьми однієї родинної групи.

Екологія соціальна (екосоціологія), галузь соціологічного знання, що вивчає взаємостосунки між людськими співтовариствами та навколишнім середовищем, прямий і побічний вплив виробничої діяльності на довкілля.

Економіка народонаселення, галузь науки, що досліджує закономірні взаємозв'язки економіки з розвитком народонаселення.

Експектація, поняття і термін соціальної психології – 1) очікування, передбачення особистостей, груп (колективів) щодо подальшої взаємодії з іншими учасниками, з огляду на попередній досвід їхнього спілкування; 2) комплекс вимог до індивіда як виконавця певної соціальної ролі; на відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій та інших регуляторів поведінки в групі, експектація має неформалізований і не завжди усвідомлюваний характер.

Експеримент соціальний, метод вивчення соціальних явищ і процесів шляхом спостереження за зміною соціального об'єкта під впливом чинників, які контролюють і спрямовують його розвиток відповідно до програми та програмних цілей дослідження.

Екстенсивність, просте кількісне збільшення маси застосовуваної живої праці для відтворення продукції чи виконання певної роботи.

Екстеріоризація, 1) діяльність індивіда, в ході якої він конструює соціальну реальність і робить її значущою для себе та інших; 2) процес вираження психічних процесів через відповідники у зовнішньому світі.

Екстерналізація, реалізація індивідом своїх установок, ціннісних орієнтацій, уявлень у процесі предметно-практичної діяльності.

Електоральна соціологія, галузь соціологічного знання, що досліджує механізм виборів, виборчих технологій і кампаній, електоральну поведінку виборців.

Еліас, Нортбер (1897–1990), соціолог, культуролог, засновник фігуральної соціології та розробник теорії цивілізації, Німеччина–Велика Британія.

Еліта, сукупність людей, які: 1) вирізняються в суспільному середовищі своїм авторитетом, моральністю, інтелектом, а тому визнаються найкращими представниками суспільства; 2) посідають ключові політико-управлінські позиції в суспільстві та здійснюють владні функції.

Елітна особистість, особистість, яка за своїм соціальним статусом належить до еліти, проте не володіє елітними ознаками та відповідною гідністю.

Емансипація, 1) звільнення від залежності, приниження, забобонів; 2) відміна обмежень, отримання самостійності та рівності індивідом або соціальною групою в межах конкретних соціальних систем.

Емергенція соціальна, процес виникнення якісно нових соціальних явищ, процесів та об'єктів.

Еміграція, 1) добровільне чи примусове переміщення населення з країн постійного проживання в інші країни, викликане різними причинами (економічними, політичними, релігійними тощо); 2) сукупність емігрантів, які проживають у будь-якій країні.

Емпіризм, напрям у теорії пізнання, який вважає головним джерелом і критерієм пізнання чуттєвий досвід, а форми мислення розглядає як виключно суб'єктивний спосіб систематизації уявлень.

Емпіризм соціологічний, методологічний принцип соціального пізнання, що спочатку базувався на достовірних фактах та індукції, а згодом на конкретних кількісних даних, отриманих у ході дослідження соціальної дійсності (опитування, спостереження, перепису тощо) та їх статистично-математичній обробці.

Емпірична соціологія, галузь соціології, яка охоплює комплекс соціологічних досліджень, орієнтованих на збирання та аналіз конкретних фактів соціальної дійсності з використанням спеціальних соціологічних методів (опитування, анкетування, інтерв'ювання, експерименти, математичні й статистичні та ін.).

Ендогамія, звичай, згідно з яким шлюби укладалися тільки між особами однієї суспільної групи (рід, плем'я, каста).

Ентропія соціальна, міра відхилення соціальної системи (її підсистеми) від нормального, очікуваного стану, прийнятого за еталон; виявляється в зниженні рівня організації, ефективності функціонування, темпів розвитку системи.

Ерозія соціальна, процес розхитування, розмивання усталених у суспільстві організаційних структур, соціальних зв'язків і відносин, норм поведінки, цінностей, форм життєдіяльності.

Ескапізм, соціальне явище в суспільстві, суть якого полягає в прагненні індивіда або частини соціальної групи відійти від соціальної дійсності загальноприйнятих стандартів і норм суспільного життя у світ соціальних ілюзій або в сферу псевдодіяльності.

Етатизм, соціологічна теорія, що обґрунтовує необхідність активного втручання держави в економічне і політичне життя суспільства.

Етнометодологія, методологія осягнення сенсу соціальної дійсності через проникнення у смислові структури повсякденного життя.

Етносоціологія, наукова галузь соціологічного знання, що вивчає форми та закономірності життя етносоціальних спільнот (етносів, націй та етнічних груп), їх спільне проживання, взаємодію та взаємозалежність.

Етноцентризм, властивість етнічної свідомості сприймати та оцінювати всі явища навколишнього світу кризь призму традицій і цінностей власної етнічної групи, яка виступає певним еталоном.

Етологія, наукова дисципліна, що вивчає біологічні закономірності поведінки людини, базовані на принципі обмеженості генетичною структурою.

Етос, у давньогрецькій філософії – сукупність стабільних рис індивідуального характеру.

Етос науки, за Р. Мертоном, сукупність моральних імперативів, прийнятих у науковій спільноті, що визначають поведінку вченого.

Ефект, 1) результат, наслідок будь-яких причин або дій; 2) враження від чогось; 3) засіб, прийом для створення певного враження, ілюзії чогось; 4) фізичне явище.

Ефект організаційний, прояв синергії в соціальних організаціях, приріст додаткової енергії, який перевищує суму індивідуальних зусиль їх учасників.

Ефективність статична, узагальнювальна характеристика якості людської діяльності, вимірювання співвідношень між її результатом (ефектом) і витратами (жива праця, ресурси).

Етціоні, Амітай (1929), соціолог і психолог, один із теоретиків соціо-економіки, соціології організації та управління, США.

Євгеніка, 1) вчення про спадковість здоров'я людини, соціальної групи, нації; 2) процес вивчення спадкових ознак соціальних (етнічних) груп.

Євразійство, 1) російська філософсько-історична та політологічна школа, сформована у 1920–1930; 2) плюралістична концепція культурно-історичного процесу, критика західної цивілізації як вершини еволюції людства, заперечення універсалістського сприйняття культури, економічного, політичного і культурного домінування Заходу, пропаганда прийняття цінностей східних культур для побудови нової культури, основаної на усвідомленому синтезі Сходу і Заходу.

Європеїзація, процес набуття суспільствами держав-членів Європейського Союзу схожих або спільних рис.

Європейська ідентичність, особисте ототожнення з об'єднаною Європою разом із протиставленням ідентичності національній.

Європейські стандарти, поширені в Європейському Союзі норми і правила виробництва і торгівлі, еталони суспільної поведінки, управлінської чи політичної діяльності.

Європейські цінності, світоглядні ідеали і норми, які сповідаються в європейських країнах, що постали в основі європейської інтеграції, були однією з її передумов.

Євростат, статистична служба Європейського Союзу, яка займається збиранням статистичної інформації з країн-членів Європейського Союзу та уніфікацією статистичних методів, що використовують ці країни.

Євтух, Володимир Борисович (1948), історик, етнограф, соціолог, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслу-

жений діяч науки і техніки України, розробник соціологічної концепції міжгнтічної взаємодії у поліетнічних суспільствах, Україна.

Єдність суспільства, стан суспільного життя, за якого, незважаючи на наявність у суспільстві різних соціальних груп із відмінними інтересами та цілями, вдається досягати високого рівня взаємної довіри, згоди й співпраці.

Єдина школа, за Я. Коменським, принцип організації народної освіти, згідно з яким усі школи об'єднуються в загальну систему, а їхні різні типи представляють собою ступені освіти, що послідовно пов'язані між собою.

Єдиноначальство, принцип управління, який надає керівнику (менеджеру) широкі повноваження для успішного виконання управлінських функцій та встановлює його персональну відповідальність за результати роботи.

Жаргон, мова певної соціальної чи професійної групи (вчителів, спортсменів, артистів, злочинців тощо), яка відрізняється від загальнонародної мови специфічною лексикою та фразеологією.

Жebraцтво, проживання особи на доходи, що здобуваються шляхом випрошування у громадян грошей, продуктів харчування, одягу та інших матеріальних цінностей.

Жест, 1) рух тіла як невербальний засіб соціальної комунікації; 2) фактор соціальної дії.

Жіноче питання, комплекс соціальних проблем, що охоплює проблеми становища жінки в суспільстві та сім'ї, охорони материнства й дитинства, шляхи і засоби соціального визволення жінок і забезпечення їхньої фактичної рівності.

Жіночі дослідження, 1) міждисциплінарний підхід до аналізу та розуміння ролі та становища жінки в суспільствах різних часів, форм і структур, за якого жіночий життєвий досвід розглядається у системі соціальної і культурної дійсності; 2) основа появи гендерних досліджень.

Життєва криза, будь-яка руйнівна подія життя, що викликає втрату важливих соціальних зв'язків та соціального статусу й вимагає корегування, адже здатна загрожувати цілісності особистості та її соціальним відносинам.

Життєві можливості, матеріальні переваги (винагороди, соціальні та культурні можливості), які може очікувати типовий член соціальної групи чи класу в певному суспільстві, здобуває їх або втрачає.

Життєві плани, сукупність і послідовність досягнення цілей та засобів їх реалізації, що визначається індивідом або групою людей на своєму життєвому шляху.

Життєва програма, інтегративна установка особистості на вибір типу соціальної поведінки; містить визначені життєві цілі й передбачає способи їх досягнення, виявляється у формах активності (творчості, іншій діяльності), а також в орієнтації на обраний стиль життя.

Життєві форми, за Е. Шпрангером, стійкі структури життєвих настанов індивіда, співвіднесені з певними цінностями, неприступні для емпіричного спостереження.

Життєві шанси, ймовірність отримати блага шляхом докладання зусиль, поціновуваних у суспільстві.

Життєвий простір, сукупність природних та соціокультурних умов, просторове поле взаємодії природи і суспільства, на яке поширюється сфера впливу людини (індивіда, групи людей).

Життєвий стандарт, нормативний чи бажаний рівень споживання товарів і послуг у певному суспільстві, відмінний від фактичного рівня споживання.

Життєвий стиль, поняття, що вживається для визначення відмінностей між соціальними групами щодо зразків соціального буття, соціальних відносин, споживання матеріальних і культурних благ.

Життєвий цикл, поняття, що використовується для опису послідовних стадій розвитку індивіда (дитинство, підлітковий вік, зрілість, похилий вік і смерть).

Життєзабезпечення, комплексна система заходів і дій, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності людини.

Життя повсякденне, форма соціального буття в плині нескінченного потоку звичайних, буденних дій, переживань, взаємодій тощо; 2) життєвий процес існування індивідів і соціальних груп, який охоплює щоденний побут, проблеми, справи, зустрічі, спілкування, взаємодії тощо.

Життя приватне, особиста форма життєдіяльності та відповідні відносини, виражені передусім індивідуальними взаєминами, саморозвитком і самодіяльністю на основі винятково автономних інтересів індивіда.

Життя соціальне, 1) форма та вияв спільної діяльності сукупності індивідів, зумовлена соціальними нормами, звичаями, традиціями, цінностями; 2) спільне існування та діяльність соціальних груп, які спрямовуються на забезпечення потреб, реалізацію життєво важливих групових та індивідуальних соціальних інтересів.

Життя суспільне, реальний, органічно цілісний процес існування, розвитку та взаємодії соціальних суб'єктів (індивідів, спільнот, суспільств), що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою форм суспільної діяльності, відносин і спілкування.

Життя суспільно-духовне, система соціальних відносин і взаємодії людей, пов'язана із процесами виробництва та поширення духовних цінностей і задоволенням відповідних потреб.

«Жовта преса» (бульварна преса), мас-медії, що спеціалізуються на чутках, сенсаціях (почасти вигаданих), скандалах, плітках про життя відомих особистостей або загальнозначимих подій.

Забезпечення соціальне, система заходів, пов'язаних із задоволенням специфічних потреб літніх людей, престарілих та людей з інвалідністю, спрямованих на відновлення та збереження їхніх соціальних зв'язків і відносин.

Забобони, судження про певну соціальну групу або про її членів відповідно до стереотипних установок.

Завдання, приписана робота, серія робіт або частина роботи, що має бути виконана попередньо встановленим способом, а також у завчасно обумовлені терміни; з технічного погляду, завдання приписується не працівнику, а його посаді.

Завдання соціологічного дослідження, наперед визначений, запланований для виконання обсяг дослідницької роботи в рамках конкретного соціологічного дослідження.

Загальна теорія систем, міждисциплінарна галузь наукового знання, що вивчає фундаментальні властивості систем різної природи як таких, закономірності їхньої будови, поведінки, функціонування, розвитку.

Загальносоціологічна теорія, теорія, що пояснює соціальні форми світу, розкриває основні закономірності соціальної діяльності людей і тенденції розвитку соціальних відносин, спирається на концептуальні схеми та дані емпіричних досліджень.

Зайнятість населення, суспільні відносини або діяльність, пов'язана з трудовими практиками, які є джерелами доходу та спрямовані на задоволення особистих і суспільних потреб.

Закон великих чисел, закон, згідно з яким сукупна дія більшості випадкових чинників призводить до результату, майже не залежного від випадковості.

Закономірність соціальна, об'єктивно існуючий повторюваний зв'язок явищ суспільного життя або соціальних процесів, що відображає рух і розвиток соціальних властивостей.

Закон пріоритетності соціальних цілей, закон, згідно з яким не виробництво, не політика, не економіка є метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги та розвитку, а постійне підвищення якості життя його членів, їхнього добробуту, соціального самопочуття, безперервне вдосконалення способу життя.

Закон соціальний, об'єктивний стійкий і повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами, процесами, сторонами громадського життя, що виникає, виявляється й реалізується завдяки масовій діяльності та через діяльність людей.

Закон статистичний, ймовірнісна залежність між явищами, виражена кількісними показниками.

Закон циркуляції еліт, закон, який передбачає постійний перехід від низів до еліти і навпаки (вертикальну циркуляцію) і постійну зміну еліт; сформульований В. Парето.

Закони суспільного розвитку, суттєві та стійкі зв'язки явищ у процесах суспільного розвитку, що зумовлюють їхню впорядковану зміну й реалізуються завдяки свідомій діяльності людей.

Закрите суспільство, жорстка соціальна система та структура, що обмежує соціальні переміщення та контакти і всередині системи, і з іншими системами поза нею.

Залежність, 1) тип взаємозв'язку, за якого один або кілька елементів визначають стан зміни інших елементів; 2) відносини між соціальними об'єктами, що характеризуються підпорядкованістю одних соціальних одиниць іншим; 3) несамостійність, підвладність.

Залежність соціальна, вид соціальних відносин, що виникає між індивідами та групами людей внаслідок їхніх усвідомлених впливів одне на одного як на членів одного суспільства.

Залізний закон олігархії, принцип теорії еліт, згідно з яким у перебігу функціонування соціальних організацій неминуче відбувається олігархізація влади, тобто її захоплення нечисельною правлячою верхівкою; сформульований Р. Міхельсом.

Заперечення соціальне, 1) негативна оцінка суспільством дій, цінностей, що визначаються як неприйнятні, 2) соціальні акції з упередження та перешкодження таким діям.

Запитання, 1) будь-яка соціальна проблема, що потребує розв'язання; 2) елемент дослідницького інструментарію у формі звертання до респондента з метою отримати від нього інформацію за темою дослідження; 3) пропозиція, що потребує відповіді, структурний елемент опитувальника, анкети.

Запитання альтернативне, запитання, що передбачає вибір одного з двох варіантів відповіді.

Запитання закрите, запитання, що передбачає вибір із запропонованого переліку відповідей.

Запитання контактне, запитання, що задається на початку інтерв'ювання, щоб викликати зацікавленість респондента та усунути первинні труднощі контакту.

Запитання контрольне, запитання, що має на меті перевірити повноту і точність відповідей на інші запитання.

Запитання опосередковане, запитання, з якого дослідник хоче отримати інформацію, що безпосередньо не впливає з формулювання запитання.

Запитання прожективне, запитання, яке пропонує респонденту зорієнтуватися в уявній ситуації; з відповіді робляться висновки про наявність у респондента глибинних потреб, почуттів, конфліктів тощо.

Запитання пояснювальне, запитання, якому передує інформація з теми запитання.

Запитання-фільтр, запитання, призначене для виокремлення осіб, яким адресуються спеціальні запитання.

Зараження соціальне, поширення в суспільній свідомості ідей, думок, дій, емоційних станів тощо.

Заславська, Тетяна Іванівна (1927–2013), соціолог, економіст, політолог, доктор економічних наук, професор, академік Російської академії

наук, розробник концепції соціальної трансформації суспільства та оригінальної версії соціології економічного життя, Росія.

Засоби існування, матеріальні та духовні цінності, природні та штучні споживчі товари та послуги, речі, предмети, що створюють умови існування людей.

Засоби масової інформації (мас-медії), 1) соціальний інститут, що забезпечує виробництво та масове поширення інформації; 2) сукупність органів (преса, радіо, телебачення, Інтернет, видавництва тощо), що збирають, обробляють і публічно транслюють інформацію масовій аудиторії.

Західництво, напрям суспільно-політичної думки в Росії 19 ст., який заперечував ідею особливого шляху та особливої історичної місії Росії в світі та сповідував прихильність до універсального європейського, західного шляху її розвитку.

Захист соціальний, механізм взаємодії особистості та суспільства, покликаний зменшити негативний та загрозливий вплив соціального середовища на індивідів.

Зацікавлена особа, особистість, яка може вчинити вплив або на яку може вплинути результат соціальних дій у цілому.

Звіт соціологічного дослідження, основний підсумковий документ соціологічного дослідження, що містить докладну інформацію про процес дослідження та здобуті результати, а також практичні рекомендації на основі отриманої інформації.

Звичай соціальний, незмінний упродовж тривалого часу стереотип соціальної поведінки, що передається від покоління до покоління.

Звички соціальні шкідливі, типові звички сучасників, які гальмують розвиток кожного окремого індивіда і негативно впливають на суспільство в цілому.

Зв'язки з громадськістю (Public Relations, PR – піар), мистецтво досягати взаємопорозуміння та згоди між людьми і соціальними групами на основі цілеспрямованого формування громадської думки, вражень та управління ними.

Зв'язки соціальні, стійкі відносини між індивідами та групами людей, які мають певне становище в суспільстві, відповідний статус і виконують соціальні ролі.

Звичай, сприйнята з минулого форма соціальної регуляції відносин і діяльності людей, що відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі.

Згуртованість групова, характеристика системи внутрішньогрупових зв'язків, яка показує міру збігу оцінок, установок і позицій членів групи щодо значущих для них об'єктів (завдань, ідей, подій тощо).

Згряя, термін, що використовується для позначення малих соціальних груп, ієрархічно структурованих навколо лідера, члени яких пов'язані спільним почуттям відданості й перебувають на певній території.

Згода громадянська, наявність консенсусу, узгодженості з кардинальних проблемних питань суспільного життя між різними соціальними групами або силами громадянського суспільства, що зумовлює узгодженість дій індивідів та їхніх об'єднань.

Згуртованість групи, міра єдності членів групи, узгодженості їхньої спільної діяльності та міцності взаємин, зумовлена ефективністю групової діяльності й задоволеністю людей від перебування у групі.

Здоровий глузд, погляди і судження, стихійно сформовані під впливом безпосереднього життєвого досвіду, які загалом відповідають справжньому порядку речей, правдиво відображають навколишній світ.

Здоровий спосіб життя, 1) міра реалізації потенціалу суспільства, соціальної групи, індивіда в забезпеченні фізичного та психічного здоров'я; 2) показник соціального добробуту суспільства, що визначає адаптивні можливості людини, сприяє повноцінному виконанню нею соціальних функцій і досягненню активного довголіття; 3) активна діяльність людей, спрямована на збереження та покращення здоров'я як передумови розвитку інших сфер суспільного життя.

Здоров'я в суспільстві, комплексний соціальний, гігієнічний, демографічний та економічний феномен, що інтегрує біологічні, демографічні й соціальні процеси, властиві людському суспільству, відображає рівень його економічного та культурного розвитку, стан медичної практики.

Зіммель, Георг (1858–1918), філософ, соціолог, культуролог, представник пізньої «філософії життя», основоположник формальної соціології, соціології культури та соціології грошей, Німеччина.

Зловживання, девіація, що виражена в надмірному, незаконному, злочинному використанні влади, ресурсів, сили, соціального становища.

Злочинність, 1) діяльність, яка забороняється кримінальним кодексом і санкціонується позбавленням волі; 2) особливий тип відхилень у поведінці (досягнута суспільна небезпека), субкатегорія девіантної поведінки; 3) девіантний соціальний процес (інститут, субкультура).

Змагальність, 1) специфічні соціальні відносини, що виникають між індивідами та групами в процесі їхньої діяльності, спрямованої на перерозподіл благ та задоволення інтересів; 2) основа виникнення відносин змагання та конкуренції.

Змін соціальних агенти, окремі особи, громадські рухи чи організації, діяльність яких призводить до соціальних змін або до зміни певних дій чи поглядів окремих особистостей.

Зміни соціальні, 1) перетворення, що відбуваються в суспільстві, способах мислення, зразках соціальної поведінки; 2) відмінності, які спостерігаються протягом певного періоду в соціальних відносинах.

Змінна, ознака, властивість, характеристика, яка може бути виміряна емпірично, може набувати різних значень для різних об'єктів аналізу.

Знанецький, Флоріан (1882–1958), філософ, соціолог, основоположник гуманістичного напрямку в соціології, засновник концепції структурування соціально-культурної дійсності на основі системного підходу, Польща–США.

Значення соціальне, соціальне явище, подія, ознака, що інтерпретується членами соціальної спільноти в ціннісних характеристиках.

Значимий Інший, загальний термін для позначення людей, які відіграють вирішальну роль у соціалізації індивіда. Судження та дії значимого Іншого є орієнтиром при формуванні власних думок, дій, оцінок, поведінки людей.

Значимість статистична, ймовірність частоти появи значення, вираженого в числовій формі.

Зомбарт, Вернер (1863–1941), економіст, соціолог, історик культури, фундатор соціально-економічної концепції історії капіталізму та соціології економіки, Німеччина.

Зондажне дослідження, пробне, розвідувальне дослідження певної соціальної проблеми.

Зрілість соціальна, ступінь розвинутості соціальних і культурних властивостей соціальних суб'єктів.

Зюссмільх, Йоганн (1707–1767), армійський пастор, один із основоположників соціальної статистики та демографії, Німеччина.

Івент-аналіз (подісвий аналіз), методика дослідження динаміки політичних ситуацій, в основі якої лежить спостереження за інтенсивністю подій задля виявлення можливих шляхів їх еволюції, а також визначення таких компонентів політичного процесу, які є найважливішими для дослідження.

Ігор теорія, теорія математичних моделей прийняття оптимальних рішень в умовах конфлікту.

Іграція суспільства, 1) упровадження принципів гри у прагматичні життєві стратегії, що дає змогу індивідам за допомогою самоорганізації ефективно виконувати основні соціальні ролі, адаптуватися до нерівноваги, інновацій, випадковостей, ризиків; 2) гібридний тип раціональності, що припускає руйнування фіксованого змісту в комунікаціях людей через наростання в цих комунікаціях неказаного і квазіказаного; 3) фактор конструювання, підтримки соціальної реальності, котра розвивається нелінійно, причому її нинішні якості нееквівалентні історичному минулому; 4) соціологічна парадигма з теоретико-методологічним інструментарієм, що дає змогу аналізувати порядок і хаос у динамічних сучасних соціальних системах.

Ідеал соціальний, уявлення суб'єктів суспільного життя про найбажаніші форми суспільного функціонування та розвитку, які здатні гармонізувати відносини між людиною, суспільством та державою.

Ідеалізм, загальне позначення філософських учень, які стверджують, що свідомість, мислення, психічне, духовне – первинні, а матерія, природа, фізичне – вторинні, залежні, обумовлені.

Ідеалізм політичний, 1) політико-філософський напрям і тип політичного світогляду, що розглядають політичний світ у категоріях майбутнього крізь призму моральних і політичних ідеалів; 2) традиційний напрям у науці про міжнародні відносини, який вивчає міжнародні феномени з погляду абстрактних морально-етичних ідеалів та правових норм.

Ідеальний тип, теоретична конструкція, схема, яка спочатку створюється в уяві дослідника, а потім співвідноситься з емпіричною реальністю.

Ідентифікація, емоційно-когнітивний процес неусвідомлюваного отождолення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, групою, зразком, що допо-

магає йому успішно опановувати види соціальної діяльності, засвоювати й перетворювати соціальні норми й цінності, приймати соціальні ролі.

Ідентичність, відчуття, усвідомлення індивідом своєї належності до певної спільноти, групи людей. Виокремлюють індивідуальну та колективну ідентичність.

Ідентичність гендерна, усвідомлення індивідом соціокультурних форм існування чоловічої чи жіночої статі, міра його ототожнення з певною статтю, зумовлена поширеними в суспільстві загальнокультурними уявленнями, гендерними стереотипами про чоловічу й жіночу поведінку.

Ідентичність соціальна, результат самоототожнення індивіда з тими групами й спільнотами, які він сприймає як «свої», щодо яких він найбільшою мірою здатний відчувати спорідненість і сказати «ми» (гендер, родина, релігія, етнос, професія тощо).

Ідеократія, політичний режим, заснований на владі носіїв інтегральних ідей і вищих суспільних ідеалів, які підпорядковують суспільно-політичне життя завданням їх практичного втілення.

Ідеологія, організована сукупність ідей у формі міфів, настанов, гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо.

Ідеологія марксистсько-ленінська, історична форма ідеології, яка претендує на комплексне відображення теорій, ідей, поглядів, ідеалів, що втілюють докорінні інтереси робітничого класу.

Ідеологія соціального насильства, система уявлень та ідей, яка обґрунтовує можливість і необхідність використання насильницьких методів для забезпечення соціального розвитку, докорінної перебудови суспільства.

Ієрархічні зв'язки, зв'язки між елементами різних рівнів у ієрархічній структурі соціального управління.

Ієрархія соціальна, структурна побудова суспільства або окремих спільнот за рівневою ознакою з послідовним підпорядкуванням нижчих рівнів (шаблів) вищим.

Ієрархія статусна, порядок нерівності соціального престижу залежно від різного становища індивідів у соціальній системі.

Ізоляціонізм, зовнішня політика держави, яка ґрунтується на неутручанні в суспільно-політичні процеси, які безпосередньо стосуються її інтересів поза власними кордонами.

Ізоляція, відокремлення, усамітнення індивідів чи соціальних груп (злочинців, хворих, «небажаних груп»); характеризується мінімумом соціальних контактів і максимумом соціальної дистанції стосовно інших членів суспільства.

Ілюзія соціальна, хибна інтерпретація та (або) оцінка перспектив змін у соціальній реальності, що видає бажане за дійсне.

Імідж, своєрідний образ-уявлення про конкретний об'єкт, який стихійно або цілеспрямовано створюється у масовій свідомості, наділяється додатковими («фантомними») властивостями, гіперболізується за допомогою асоціацій.

Імміграційний контроль, комплекс заходів, спрямованих на регулювання імміграції іноземних громадян та осіб без громадянства до певної країни, забезпечення захисту їхніх законних прав і дотримання інтересів власної країни, попередження та припинення незаконної міграції на територію держави шляхом визначення цілей в'їзду тих, хто прибуває або має намір прибути.

Імперіалізм культурний, тенденція до об'єднання етнічно і культурно різних народів у єдиному державному утворенні під авторитарним керівництвом центральної влади.

Імунітет соціальний, несприйнятливість суспільства до аномальних відхилень від його природно-історичного розвитку, здатних переходити в соціально-патологічну форму і стримувати прогрес систем, на базі яких вони виникли.

Інвайронменталізм загальнотеоретична й світоглядна орієнтація, спрямована на збереження довкілля, поліпшення умов існування людини й розв'язання екологічних проблем.

Інвалідність, стан обмеження життєдіяльності людини, спричинений захворюванням, травмою, вродженими дефектами, який потребує заходів із соціального захисту та допомоги.

Інвазія, процес переселення групи населення в район, де проживала інша група.

Інволюція, процес часткового або повного відновлення окремих соціальних груп, які втратили властивість до адаптації в процесі еволюції.

Інгрупа, певна соціальна група, до якої індивід переживає почуття ідентичності та належності.

Індігенізація, процес адаптації привнесених економічних і політичних практик до власних культурних особливостей, внаслідок якого сторонні економічні й політичні практики адаптуються до особливостей цивілізації, вписуються в її систему відповідно до притаманних їй норм та ієрархії цінностей.

Індекс, специфічна конструкція, утворена шляхом комбінації індикаторів, яка використовується як інструмент класифікації, порівняння та вимірювання.

Індекс гендерного розриву, інтегральний показник, що вимірює за 14 параметрами розрив серед жінок та чоловіків у чотирьох основних сферах: економічна участь та можливості, рівень освіти та доступ до неї, здоров'я і тривалість життя, участь у політичному процесі.

Індекс людського розвитку, показник відносної зміни ступеня матеріального добробуту, соціальних і культурних умов життя певних груп населення.

Індекс розвитку людського потенціалу, інтегральний показник рівня соціального розвитку населення, що застосовуються для спостережень за основними соціальними процесами, розраховується за такими показниками: очікувана тривалість життя, рівень освіти, індекс рівня життя.

Індекс статусних характеристик, багатовимірний показник рангових диференціацій соціальних статусів, що є сумою чотирьох допоміжних індексів: професії, джерела доходу, типу домогосподарства та місця проживання.

Індекс цитування, 1) список цитат і покликань, які згадуються в науковій спеціальній літературі; 2) у соціології науки – показник авторитетності та популярності автора, який вимірюється кількістю цитувань його праць.

Індивід, 1) окремий представник людського роду з властивими йому неповторними індивідуальними рисами (фізичні дані, психічні особливості); 2) представник соціальної спільноти (суспільства, класу, прошарку, соціальної групи), якому притаманні її основні соціально-демографічні або соціально-професійні характеристики.

Індивідуалізація, процес формування людини як відносно самостійного суб'єкта, є результатом суміщення соціальних вимог, очікувань, норм, цінностей із специфікою потреб, властивостей та стимулів діяльності індивідів.

Індивідуалізм методологічний, принцип, згідно з яким суспільство розглядається як сума індивідів, а вивчення соціальних явищ, процесів зводиться до вивчення поведінки окремих індивідів.

Індивідуальність, неповторне поєднання природних та набутих у процесі соціалізації рис і здібностей індивіда.

Індикатор, 1) те саме, що показники; 2) доступна для спостереження та вимірювання досліджувана характеристика об'єкта, яка дає змогу робити висновки про його інші характеристики, недоступні безпосередньому вимірюванню.

Індикатор соціальний, суттєва характеристика спільноти, що має кількісний вимір.

Індикатори бідності, статистичні показники, що відображають стандарти умов і рівня життя: частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум; рівень диференціації доходів та споживання; зайнятість населення; смертність населення, в т. ч. дитяча; доступ до системи охорони здоров'я, соціального забезпечення та звичного стандарту освіти.

Індустріальне суспільство, стадія суспільного розвитку, що характеризується високим рівнем промислового виробництва, орієнтованого на масове виробництво товарів споживання довгочасного використання, урбанізацією, трансформаціями соціальної, професійної, кваліфікаційної та ін. підструктур, розвитком державної та промислової бюрократії, системою цінностей, орієнтованої на ефективність та раціональність.

Індустріальні відносини, вид суспільних відносин, які охоплюють відносини найму робочої сили й пов'язані з ними інститути.

Інерція соціальна, збереження і відтворення попереднього стану соціальної системи, усталених форм функціонування в нових (змінених) умовах.

Інженерія соціальна, 1) специфічна галузь соціології, що досліджує методологічні і теоретичні засади соціального винахідництва; 2) сукупність систематизованих та упорядкованих методів, засобів, способів трансформації соціологічних знань у соціальні програми, проекти, конструкції чи конструктивні ідеї.

Інжиніринг, комерційні інженерно-управлінські консультації (передпроектні, проектні, післяпроектні, рекомендації з експлуатації устаткування, реалізації одержаної продукції та ін.).

Ініціатива, тип соціальної активності, пов'язаний із висуненням нових ідей чи форм соціальної діяльності.

Інкорпорація, вступ, приєднання, прийняття індивіда до певної соціальної групи.

Інноватика, галузь знання, яка вивчає інноваційні процеси, особливості розроблення, впровадження, використання різних класів інновацій, закономірності формування інноваційної активності й інноваційної культури організацій.

Інноваційна активність, рівень спрямованості здібностей, знань, навичок, прагнень індивіда, концентрації його зусиль, спрямованих на усвідомлення необхідності інновацій, їх розроблення, подолання психологічних бар'єрів при впровадженні інновацій, здатність сприймати зміни як постійний складник діяльності будь-якої соціальної групи чи колективу.

Інноваційна поведінка, ініціативний тип індивідуальної або колективної поведінки, пов'язаний із систематичним засвоєнням соціальними суб'єктами нових способів і видів діяльності в різних сферах суспільного життя або створенням нових об'єктів матеріальної та духовної культури.

Інноваційне ядро організації, сукупність управлінських та інших професійних груп, які за рівнем інноваційної активності спроможні на розроблення, впровадження та використання інновацій різних класів.

Інноваційний процес, цілеспрямована діяльність із проектування та впровадження інновацій (нововведень), різновид соціального процесу, який зводиться до послідовних етапів змін, що супроводжують інноваційну діяльність індивідів і соціальних груп.

Інноваційний спосіб мислення, формування постійної інноваційної активності, удосконалення аспектів діяльності організації з розроблення й впровадження різних типів інновацій; пов'язаний із такими категоріями інноватики, як інноваційна культура та інноваційна поведінка.

Інноваційні соціальні технології, 1) упорядкована послідовність дій, операцій та процедур, спрямована на розроблення, впровадження та розповсюдження соціальних інновацій у конкретній організації чи в суспільстві загалом; 2) процесуально структурована сукупність способів, прийомів і методів, спрямованих на вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної діяльності.

Інновація соціальна, процес змін, спрямованих на вдосконалення соціальної структури колективу, створення належних умов праці й мотиву-

вання, підвищення кваліфікації кадрів, повну реалізацію особистого потенціалу індивіда й соціальних резервів колективу загалом.

Інстинктивізм, напрям теоретичної соціології, який пояснює зумовленість існування соціальних явищ і процесів біологічною природою людини.

Інститут притулку, система надання іноземному громадянину захисту від юрисдикції іншої держави, визначена у Загальній декларації прав людини (1948), де вперше згадане право шукати «притулку від переслідувань». У грудні 1967 Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про територіальний притулок, яке визначила як мирний і гуманний акт, що не повинен розглядатися іншою стороною як свідчення недоброзичливості.

Інститут соціальний, 1) історично стійкі форми організації спільної діяльності людей у різних сферах суспільного життя; 2) комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм і санкцій, установок і ролей, які забезпечують стійку регламентацію, стабільне функціонування й соціальне регулювання поведінки великих груп людей.

Інститути соціалізації, відносно стійкі типи і форми соціальної практики з передавання соціальних норм, культурних цінностей і моделей поведінки індивідам для забезпечення їхньої інтеграції в суспільство.

Інститут соціології НАН України, науково-дослідний інститут Відділення історії, філософії та права НАН України, який провадить фундаментальні дослідження в галузі соціології.

Інституціоналізація, процес формування та розвитку соціальних інститутів, що відбувається у формі заміни спонтанної поведінки соціальних суб'єктів на поведінку прогнозовану та керовану.

Інституціоналізм, теоретична школа, яка вивчає економічні, політичні, соціальні та правові процеси через призму інституціональної структури суспільства та за допомогою методів суміжних суспільних наук.

Інституціональні зміни, безперервний процес кількісно-якісних, структурно-функціональних і сутнісних змін, пов'язаних із перетвореннями різних суспільних інститутів.

Інституціоналізація конфлікту, створення стійких зразків соціальної взаємодії учасників конфлікту, заснованої на формалізованих правилах, законах, нормах, звичаях і ритуалах.

Інституціональна криза, процес зниження авторитету у суспільстві певного соціального інституту.

Інституціональна теорія суспільства, соціологічна концепція, згідно з якою суспільство – це велика сукупність людей, що спільно здійснюють свою життєдіяльність у мережі соціальних інститутів та організацій, які гарантують стійкість і відновлюваність відносин між людьми шляхом впорядкування, структур і форм колективного життя.

Інтегральна соціологія, основне поняття соціологічної концепції П. Сорокіна, який вважав, що соціологія повинна охоплювати всі соціальні аспекти західної та східної культури в широкому розумінні.

Інтеграція міжетнічна, тісне співробітництво двох або більше етнічних спільнот у різних сферах суспільного життя, яке відбувається в поліетнічних державах, міждержавних об'єднаннях і між незалежними державами.

Інтеграція соціальна, 1) сукупність процесів, завдяки яким відбувається зчеплення різнорідних взаємодіючих елементів у соціальну спільність, єдине ціле, систему; 2) форма підтримки соціальними групами визначеної стійкості й рівноваги суспільних відносин; 3) здатність соціальної системи чи її частин до самозбереження, опору руйнівним факторам, внутрішнім і зовнішнім ускладненням, суперечностям; 4) процес налагодження оптимальних зв'язків між соціальними інститутами, групами, органами влади і управління; 5) тенденція до згуртування, об'єднання, вирівнювання показників соціального та економічного розвитку країн і регіонів, суспільних класів, соціальних груп і спільнот на відміну від диференціації соціальної.

Інтелектуальна власність, законодавче закріплення прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших галузях.

Інтелектуал, соціальний суб'єкт, який є носієм певної «універсальної» культури, набутої завдяки освіті, вихованню та статусу, перейнятий абстрагуванням із приводу істини, моралі.

Інтелігенція, соціальна група людей, професійно зайнята переважно висококваліфікованою розумовою працею, володіє для цього необхідним рівнем освіти (як правило, вищою) та спеціальними компетенціями.

Інтелігенції люмпенізація, маргіналізація інтелігенції як соціальної верстви в період суспільних трансформацій, що зумовлено порушенням суспільної функції інтелігенції як генератора поширення нового знання і культури.

Інтерактивність, категорія соціологічного аналізу, що описує багатоманітність соціальних взаємодій на різних рівнях суспільної організації: міжособистісному, груповому, інституціональному.

Інтеракціонізм, напрям у соціології та соціальній психології, який визначає інтеракцію (взаємодію) між індивідами чи групами за основу та сутність соціальної реальності.

Інтеракція, взаємодія політичних, соціальних та інших суб'єктів між собою та з інститутами влади, опосередковане використання символів, норм, стереотипів та їх інтерпретація сторонами.

Інтерв'ю, 1) у соціології – різновид опитування, який проходить за певним планом та має в основі безпосередній контакт спеціально навченого реципієнта з респондентом; 2) у журналістиці – жанр, який у вигляді запитань і відповідей передає розмову журналіста із публічною, компетентною у визначених питаннях особою або просто цікавою особистістю.

Інтерв'юєр, особа, яка проводить інтерв'ю.

Інтерес соціальний, усвідомлена потреба індивіда, соціальної групи, спільноти, що виступає формою цілеспрямованої діяльності.

Інтеріоризація, процес перетворення зовнішніх реальних дій, властивостей, соціальних форм спілкування в стійкі внутрішні якості особистості шляхом засвоєння індивідом вироблених у суспільстві цінностей, норм, установок і стереотипів, вірувань та уявлень.

Інтерналізація, процес функціонування соціального інституту під час якого відбувається переведення зовнішніх вимог суспільства до індивіда на рівень його внутрішньої системи цінностей.

Інтерполяція, спосіб аналізу, діагнозу, прогнозу, що передбачає знаходження проміжних значень певної закономірності даних (функцій) в ряду відомих її значень.

Інтерсуб'єктивність, стан, за якого люди отримують можливість спільно взаємодіяти на основі узгодження своїх уявлень та очікувань з уявленнями й очікуваннями інших людей.

Інтимність, глибоко особистісна, приязна думка, дія, яка є основною умовою соціальних взаємодій.

Інтервал, множина всіх чисел (точок), які розміщуються між двох чисел (точок).

Інфантилізм соціальний, відставання соціального дорослішання молоді від її біологічного розвитку; призводить до порушення механізмів соціалізованого включення молодого покоління в життя дорослих, яке передбачає прийняття ним на себе нових обов'язків.

Інфільтрація, проникнення індивіда у вищу за статусом соціальну страту в процесі вертикальної, висхідної соціальної мобільності.

Інформаційне суспільство, теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі.

Інфраструктура соціальна, матеріальні предмети та елементи, що забезпечують умови існування людини в суспільстві та її діяльність у різних сферах суспільного життя.

Інцест, статевий зв'язок між близькими родичами.

Істеблішмент, сукупність людей, які посідають головні соціальні позиції в суспільній системі (державі, організаціях, підприємствах, партіях тощо); сукупність інститутів, за допомогою яких ці люди підтримують існуючий порядок і здійснюють вирішальний вплив на розвиток суспільства.

Історична соціологія, 1) напрям соціології, пов'язаний із вивченням соціальних закономірностей розвитку суспільства, його підсистем, інститутів та окремих явищ суспільного життя в процесі їх історичної еволюції.

Історичний матеріалізм, складова частина філософії марксизму, в якій розглядаються специфічні закони функціонування і розвитку суспільства (наприклад, суспільне буття виступає як сукупність матеріальних суспільних процесів, що існують незалежно від волі індивіда і суспільства загалом).

Історіографія соціології, галузь соціологічної науки, яка вивчає процес становлення та розвитку соціології як науки.

Історія соціальна, дослідницький напрям у сучасній історичній науці, який виник внаслідок теоретико-методологічного синтезу історії та соціології; вивчає історичну еволюцію суспільства, соціальних структур, процесів і явищ.

Капітал, вартість, що при використанні найманої праці є засобом одержання доданої вартості.

Капітал людський, наявний у кожної особи запас знань, навичок, мотивацій. Природні здібності варто розглядати як стартовий капітал людський, що може бути збільшений завдяки інвестиціям у навчання й виховання.

Капітал соціальний, сукупність інститутів, відносин і норм, що якісно та кількісно формують соціальні взаємодії в суспільстві.

Кар'єра, процес і результат переміщення індивіда між трудовими позиціями чи професійними заняттями протягом трудового життя.

Кар'єра трудова, послідовне просування індивіда в сфері трудової діяльності від нижчих посад до вищих, яке характеризується переміщенням людини в посадовій ієрархії (висхідна, низхідна, зигзагоподібна), а також швидкістю просування.

Карта соціальна, аналіз стану соціальних процесів на певній території.

Каста, 1) ендогамна соціальна група людей, що займає строго ранжоване місце в соціальній ієрархії, пов'язана з традиційними заняттями та обмежена соціальною традицією в спілкуванні одне з одним; 2) відокремлена соціальна спільнота, члени якої пов'язані походженням або правовим статусом, належність до якої є спадковою.

Кастельс, Мануель (1942), соціолог-неомарксист, економіст, дослідник інформаційного (постіндустріального) суспільства, один із фундаторів нової теорії соціології міста, Іспанія.

Категорія, 1) загальне й фундаментальне поняття, що відображає найістотніші властивості та закономірні зв'язки та відносини предметів і явищ об'єктивної дійсності; 2) вид, група чи тип, виділений у будь-якій класифікації.

Категорія соціальна, сукупність індивідів або груп людей, які мають однакові характеристики за тією чи тією ознакою (стать, вік, професія, вірування та ін.), виокремлених соціологами для статистичного аналізу на основі реально існуючих чи сконструйованих критеріїв.

Квазігрупа, неструктурована, неорганізована сукупність людей, яка, за певних умов, може перетворитися на групу.

Квазіпотреба, штучна, уявна, перекручена потреба, що сформувалася під впливом конкретного соціального середовища (моди, захоплення, стереотипів поведінки), наприклад, потреби в курінні, алкоголі, наркотиках тощо.

Квантифікація, процедура вимірювання та кількісного вираження якостей соціальних об'єктів.

Квота, визначена частка представників певних соціальних груп у різноманітних соціальних організаціях, установах, сферах діяльності.

Квотування гендерне, 1) політико-правовий механізм подолання наслідків гендерної дискримінації в усіх суспільних сферах шляхом надання легітимної політичної трибуни для артикуляції, представництва та реалізації відповідних соціальних інтересів; 2) вид позитивної дискримінації, тобто система пільг, заохочень, заборон і компенсацій, спрямованих на підвищення соціального статусу жінок або чоловіків.

Кістяківський, Богдан Олександрович (1868–1920), соціолог, філософ, правник, один із теоретиків правової держави, розробник концепції компромісної єдності групових інтересів суб'єктів державо- та правотворення, Україна.

Клан, 1) певна група людей (не обов'язково родичів), пов'язаних спільними інтересами; 2) злочинне угруповання, кримінальне об'єднання.

Клас, сукупність, розряд, група предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості.

Клас середній, основний елемент соціальної структури ринкового суспільства, до якої входять дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, вчені, лікарі, висококваліфіковані робітники.

Клас соціальний (суспільний), велика соціальна група, що відрізняється від інших за критеріями доступу до суспільного багатства (розподілу благ у суспільстві), влади, власності, соціального престижу.

Класове панування, влада, що здійснюється однією соціальною групою над іншою на підставі класового домінування.

Класова свідомість, форма відображення певним класом об'єктивного світу та засобів його перетворення, залежна від характеру трудової діяльності, ставлення до права власності на засоби виробництва, майнового становища, розмірів доходу, влади.

Клієнтизм, система неформальних відносин між індивідами та соціальними групами, що займають нерівні соціальні позиції, на основі взаємного обміну благами, в яких суб'єкт із вищим статусом використовує свій авторитет та ресурси для захисту інтересів свого клієнта в обмін на його лояльність та отримання різних послуг.

Кліка, специфічна неформальна соціальна група, яка виникає в межах формальної організації.

Клімат соціально-психологічний, емоційна атмосфера, що домінує в певній соціальній групі, асоційована з настроями та переживаннями людей, їх ставленням одне до одного і до трудової діяльності.

Клінічна соціологія, галузь соціологічного знання, зосереджена на розроблюванні та застосуванні різних терапевтичних методів для дослідження проблем соціальної адаптації.

Клоссовскі, П'єр (1905–2001), соціальний мислитель, письменник, філософ, психоаналітик, живописець, літературний критик, представник інтегрального атеїзму, Франція.

Коабітація, спільне проживання двох людей, пов'язаних певний час статевими стосунками без реєстрації шлюбу.

Когорта, група людей, згуртована спільними ідеями, цілями, прагненнями.

Козер, Льюїс (1913–2003), соціолог, один із основоположників соціології конфлікту та концепції всесвітнього уряду, Німеччина–США.

Коефіцієнт кореляції, співвідношення стандартного відхилення змінної до її середнього арифметичного значення.

Коефіцієнт детермінації, в регресійному аналізі даних квадрат коефіцієнта сукупної кореляції між залежною ознакою і факторами рівняння регресії.

Ковалевський, Максим Максимович (1851–1916), соціолог-позитивіст, історик, економіст, громадський діяч, фундатор генетичної соціології та концепції суспільного прогресу, Україна–Росія.

Колектив, вищий рівень впорядкованості, функціонування та розвитку соціальної групи, яка відзначається єдністю ідейних, організаційних, ділових і міжособистісних інтересів і стосунків.

Колективізм, 1) форма соціальних взаємозв'язків між людьми, яка передбачає відносини співробітництва, солідарності, взаємодопомоги; 2) етичний принцип, який надає вищості груповим, загальним інтересам над інтересами особистісними.

Колективна дія, будь-яка спільна дія двох та більше людей.

Колективна поведінка, поняття теорії поведінки натовпу, яке описує один з екстремальних типів поведінки – протилежність стандартній чи інституційній поведінці. У період соціального занепаду та дезінтеграції влада натовпу загрожує суспільству.

Колективні уявлення, спільні уявлення та відповідні моральні настанови, що є об'єднуючою силою в суспільстві.

Компроміс, пристосування, внаслідок якого індивід або група назовні цілком або почасти обирають нові цілі та способи їх досягнення, внутрішньо не погоджуючись із ними.

Комуна, форма спільного життя людей, заснована на загальному майні та колективній праці.

Комунальне опікування, соціальна політика щодо індивідів із хронічними захворюваннями та обмеженими фізичними можливостями або жертв серйозних катастроф, яким надається відповідна соціальна допомога з боку певних соціальних служб.

Комунікація масова, систематичне поширення інформації серед великої кількості людей за допомогою друку, радіо, телебачення, аудіо- і відеозапису та через комп'ютерні мережі.

Комунікація соціальна, комунікація в суспільстві; обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами повідомленнями, в яких відображені знання, ідеї, емоції тощо. Перебіг комунікації соціальної залежить від політичних, економічних, культурних, технологічних умов, прийнятих у суспільстві норм спілкування.

Комунітаризм, напрям в американській соціальній теорії, що вивчає інтереси спільнот у відносинах із державою та бізнесом.

Комфорт соціальний, риса соціального життя, що характеризується усталеною стабільністю та відсутністю гострих соціальних суперечностей.

Конт, Огюст (1798–1857), філософ, родоначальник позитивізму, основоположник соціології як самостійної науки, Франція.

Конвенція про права дитини, міжнародний правовий документ, комплексна угода, яка зобов'язує країни, котрі її ратифікували, вживати відповідних заходів щодо забезпечення прав і захисту дітей.

Конвергенція, соціологічна концепція, що обґрунтовує зближення суспільств із різними соціальними системами, їх злиття у певне «змішане суспільство».

Конкретне соціологічне дослідження, цілісна система теоретичних, методологічних, методичних, організаційних, технологічних та емпіричних процедур, що сприяють одержанню нового знання про досліджуваний соціальний об'єкт для вирішення конкретних теоретичних або практичних завдань і розв'язання конкретних соціальних проблем.

Конкубінат, співжиття; офіційно незареєстровані тривалі шлюбні відносини.

Конкуренція, суперництво, боротьба індивідів і соціальних груп за володіння певними благами та ресурсами.

Консолідація, процеси, реалізація яких забезпечує об'єднання суспільств, етносів, культур, фірм тощо.

Конструктивізм – методологічна концепція, яка фіксує пізнавальну діяльність, здійснювану з певними цілями та за певними правилами, регулює конструювання знань і соціальної реальності.

Консультація соціальна, особлива форма надання соціальної допомоги шляхом психологічного впливу на людину або малу групу з метою їхньої соціалізації, відновлення та оптимізації соціальних функцій.

Контакт соціальний, форма одиничного або багаторазового соціального зв'язку, що має зовнішній, неглибокий, поверховий, швидкоплинний характер і суттєво не впливає на життя та діяльність людей.

Контент-аналіз у соціології, кількісно-якісний метод вивчення документів, який полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. За допомогою контент-аналізу вивчають проблеми соціальної дійсності, висловлені чи, навпаки, приховані в документі, а також структурні та інші особливості самого документа.

Контингент, сукупність індивідів, які створюють однорідну групу.

Континуум соціальний, соціальне середовище, властивості, ознаки та характеристики якого безперервно змінюються.

Контркультура, субкультура, яка протистоїть і навіть суперечить домінуючій культурі, відкидаючи загально визнані норми і цінності, та виробляючи власну їх систему.

Контроль соціальний, 1) спосіб саморегуляції суспільної життєдіяльності, який забезпечує впорядковане функціонування всіх її компонентів на основі прийнятих у суспільстві соціальних цінностей і норм; 2) механізм саморегуляції в соціальних системах (групах, колективах, організаціях, суспільстві загалом), який здійснюється шляхом нормативного (морального, правового, адміністративного та ін.) регулювання поведінки людей.

Конфлікт, 1) зіткнення протилежних інтересів, цілей, поглядів, ідеологій між індивідами або групами, які прагнуть досягнути власних цілей шляхом усунення, знищення чи підпорядкування собі іншого індивіда або групи з близькими чи ідентичними цілями; 2) неминуча та універсальна суперечність, яка притаманна будь-якій соціальній системі й виступає

джерелом її змін; 3) якість або стан системи, що перебуває у розвитку; 4) різновид взаємодії соціальних суб'єктів, що характеризується подоланням суперечностей.

Конфліктна ситуація, передконфліктний стан у відносинах між суб'єктами соціальної взаємодії, зумовлений усвідомленням ними об'єктивної або суб'єктивної суперечності інтересів і цілей.

Конфлікт в організації, тип організаційної поведінки, заснований на зіткненні та боротьбі активно взаємодіючих суб'єктів (людей, груп, підрозділів, організацій), спричинений втратою згоди та розбіжностями в інтересах, цілях, поведінкових стратегіях, цінностях, культурних нормах, соціальних позиціях.

Конфлікт дисфункційний, конфліктна взаємодія індивідів або інших соціальних суб'єктів у межах однієї соціальної системи (групи, організації), що призводить до послаблення її функціональної стійкості та стабільності, більшою чи меншою мірою знижує ефективність.

Конфлікт латентний, форма конфлікту, за якої прихований або відсутній чітко визначений опонент; немає явних проявів боротьби, які фіксуються лише через отримані результати, а взаємодія не завжди усвідомлюється як конфліктна.

Конфлікт міжнаціональний, протиборство між представниками націй, що має на меті змінити наявні обмеження національних прав, усунути соціально-політичну нерівність за ознакою національної належності.

Конфлікт позиційний, тип об'єктивної соціально-рольової взаємодії між індивідами, групами або підрозділами в організації, зумовлений прагненнями суб'єктів організації реалізувати їхні протилежні рольові (функціональні, професійні) позиції й інтереси, об'єктивно закладені у формальній структурі адміністративної організації.

Конфлікт правовий, протиборство суб'єктів права з протилежним, несумісним розумінням принципів і норм права, спрямоване на зміну статусу та юридичного стану.

Конфлікт сімейний, особливий стан стосунків між членами сім'ї, породжений суперечностями її розвитку й функціонування як системи, розбіжностями ідей, поглядів, інтересів, потреб, прагнень.

Конфлікт соціальний, 1) процес розвитку та подолання суперечностей (реальних або уявних) інтересів, цілей, потреб, цінностей у станах, стосунках, діях соціальних суб'єктів (індивідів, груп, соціальних інститутів, класів), боротьба між ними за досягнення цілей, освоєння соціально

значущих ресурсів; 2) відкрита боротьба між індивідами та групами суспільства, націями, державами тощо.

Конформізм, пасивне, некритичне прийняття індивідами існуючого порядку речей, домінуючих, поширених уявлень; поведінка, узгоджена з вимогами більшості.

Конфронтація, процес протиставлення, протиборства, зіткнення індивідів і соціальних груп, їхніх інтересів, ідеологій, принципів, позицій поглядів.

Конфуціанство, філософсько-етичне вчення Конфуція, основним поняттям якого є «жень» (гуманність) – моральний принцип, що визначає стосунки між людьми, засновані на повазі та любові до старших за віком та соціальним статусом.

Концепція соціального обміну, напрям у соціальних науках (соціології, соціальній антропології, соціальній психології, економіці й політології), що тлумачить суть соціального життя як обмін різними типами діяльності.

Концепція сталого розвитку, концепція, яка обґрунтовує необхідність розвитку світової цивілізації в гармонії з природою, без завдання шкоди навколишньому середовищу, із забезпеченням рівного доступу до матеріальних і духовних благ і спрямованого їх розвитку.

Координація, форма соціальної взаємодії (в групі, колективі, організації), учасники якої займають однакове соціальне становище, за відсутності відносин підпорядкування або переваги, на відміну від субординації.

Кореляція, 1) зв'язок змінних, за якого одному значенню однієї ознаки відповідає декілька значень іншої ознаки, що відхиляється в той чи той бік від свого середнього значення; 2) статистична залежність між випадковими величинами, що носить імовірнісний характер.

Корпоративізм, 1) форма соціальної організації, за якої ключові економічні, політичні та соціальні рішення приймаються корпоративними групами чи спільно з державою; 2) механізм, який дає змогу асоціаціям (корпораціям) як посередникам здійснювати взаємодію між своїми членами (індивідами, родинами, групами, фірмами, олігархічними структурами, спільнотами), бути представниками їхніх інтересів при співпраці з державними (урядовими) органами.

Корупція, порушення суб'єктами суспільних відносин правил і норм, передусім юридичних, у корисливих інтересах задля отримання певних вигод.

Космополіт, індивід, позбавлений почуття беззастережної спорідненості з якою-небудь нацією й вважає себе представником усього людства.

Космополітизм, тип світогляду, що ґрунтується на запереченні расових, етнічних та інших ознак національно-культурної самобутності, державного суверенітету, патріотизму, стверджує ідеї загальнолюдського братерства та єдиного світового суспільства.

Коулман, Джеймс (1926–1996), соціолог, один із представників теорії раціонального вибору, автор концепції формалізованого аналізу та пояснення людської поведінки в контексті генерування колективних рішень, США.

Креативність, характеристика комплексу здібностей людини, які дають їй змогу на якісно новому, творчому рівні розв'язувати певні завдання.

Креденціалізм, поняття, яким у соціології позначається тенденція визначення професійної позиції індивідів на основі освітніх класифікацій або дипломів.

Криза середнього віку, стан сумнівів і стурбованості, що переживається багатьма людьми після 40 років – відправної точки категорії середнього віку – і триває не менше 10 років.

Криза сім'ї, 1) кризовий стан соціального інституту сім'ї, що виявляється у втраті орієнтації молоді на створення власної сім'ї, низькій народжуваності, збільшенні кількості розлучень, зростанні кількості позашлюбних дітей; 2) стан сім'ї як соціального інституту, що характеризує її часткову або повну нездатність виконувати головні функції: економічну, репродуктивну, виховну та соціально-статусну; асоційований із послабленням або втратою функціональних зв'язків сім'ї із суспільством.

Криза соціальна (суспільна), стан суспільства, який характеризується порушенням стабільності, нормального функціонування та розвитку, викликаний різким загостренням соціальних суперечностей.

Криза соціології, періодичний стан критичного перегляду теоретико-методологічних і світоглядних засад соціологічної науки.

Кудряченко, Андрій Іванович (1954), історик, політолог, соціолог, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, розробник історико-соціологічної концепції цивілізаційно-культурної взаємодії у світовому геополітичному просторі, Україна.

Кулі, Чарльз (1864–1929), соціальний психолог, соціолог, один із фундаторів інтеракціоністського напрямку в соціології, автор теорії дзеркального «Я», США.

Култ, вшанування божества, сукупність пов'язаних із цим обрядів, свят, ритуалів, звичаїв.

Культура, надбіологічна сфера людської життєдіяльності (праця, поведінка і спілкування), завдяки якій забезпечується відтворення і зміна соціального життя у всіх його основних проявах.

Культура корпоративна, усвідомлені та неусвідомлені уявлення, які поділяються співробітниками організації (фірми) та керівництва, про групові норми поведінки, традиції, способи діяльності, заборони, очікування, минуле, сучасне й майбутнє організації.

Культура масова, комплекс особливостей виробництва й споживання культурних цінностей у сучасному суспільстві, пов'язаний із поширенням і розвитком засобів масової інформації і комунікації.

Культура традиційна, 1) культура архаїчного та доіндустріального суспільства; 2) культура цивілізацій, що дотримуються традиційних позицій.

Культурна традиція, механізм соціальної форми передавання людського досвіду, цінностей, норм, традицій і звичаїв, предметів матеріальної та нематеріальної культури.

Культурна форма, 1) форма, в якій існує, зберігається і розвивається інформаційно-знаковий зміст суспільного життя; 2) сукупність історично мінливих правил сприйняття, розуміння й поведінки конкретного соціального співтовариства (соціально-етнічного, соціально-політичного, соціально-територіального, соціально-класового тощо).

Культурний менталітет, комплекс усвідомлених і неусвідомлених цінностей, норм, установок, втілених на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях, притаманний індивіду, соціальній групі, соціуму.

Культурний шок, одна з можливих реакцій індивідуальної або групової свідомості на зіткнення індивіда або групи з чужою культурною реальністю, що виявляється у спантеличенні, дезорієнтації тощо.

Культурно-історичних типів теорія, побудована на основі цивілізаційного підходу теорія світового історичного процесу, основою якої є теза про самодостатню замкнутість дискретних культурних організмів, що фаталістично підкоряються біологічній необхідності народження, розвитку, старіння і вмирання; розроблена М. Данилевським.

Культурологія, соціально-гуманітарна наука, що інтегрує філософські, історичні, антропологічні, етнографічні, соціологічні та ін. дослідження матеріальної та духовної життєдіяльності людини, маючи на меті гуманізацію самої людини та навколишнього середовища.

Культурологічна модель суспільства, світоглядний комплекс понять, в якому відображена цілісна сукупність артефактів, символічних та знакових систем, що моделює соціально-економічний устрій, створений сукупною творчою активністю всіх членів суспільства на певному етапі його розвитку.

Лаїцізація, процес звільнення суспільного життя від впливу релігії та церковних організацій, а також скорочення ролі релігійних зв'язків у суспільстві.

Лазарсфельд, Пол (1901–1976), соціолог, представник позитивістського напрямку у соціології, один із перших дослідників мас-медій як окремого соціального явища, США.

Латентна злочинність, частина злочинності, яка складається зі злочинів, що фактично були вчинені, але не отримали відображення в офіційній загальнонаціональній кримінально-правовій статистиці.

Латентність, невидимість, прихованість певної частини (періоду) явища або процесу.

Левіофан (від імені біблійного морського страховиська), за Т. Гоббсом, модель всепоглинаючої держави за аналогією з біблійним страховиськом.

Легалізація, надання законної сили, офіційне визнання, часто з відтінком декриміналізації.

Легітимація, процедура суспільного визнання будь-якої дії особи, підтвердження, визнання законності влади, повноважень владних структур, характеристика політичного режиму (системи).

Легітимація етична, процедура обґрунтування (виправдання) моральних норм.

Легітимність, засвідчення або доведення законності й обґрунтованості існування соціально значущих дій, статусів чи інституцій.

Легітимності криза, ситуація втрати органами державної влади чи політичним режимом загалом підтримки з боку суспільства, за якої береться

під сумнів правомірність існуючого соціального порядку, процесу прийняття політичних та управлінських рішень.

Легалізм, послідовне дотримання і виконання правових норм відповідно до критеріїв, визначених законом, правовою традицією і культурою суспільства.

Легальність, законність (правомірність) існування будь-якої організації, процедури, процесу, відносин між громадянами.

Легітимация, процедура суспільного визнання будь-якої дії особи, підтвердження, визнання законності влади, повноважень владних структур, характеристика політичного режиму (системи).

Легітимация символічна, 1) легітимация у свідомості народних мас політичної влади символічними засобами; 2) основна функція символічної політики, що реалізується через використання політичних міфів, ритуалів та метафор; 3) виробництво і застосування функціональної символіки.

Лист, 1) узагальнене найменування різних за змістом документів, що служать засобом спілкування між установами, приватними особами; 2) послання неофіційного характеру; 3) грамота іноземного посла або монарха.

Лицемірство, маскування людиною свого справжнього ставлення до інших для досягнення власних корисливих цілей, привілеїв, завоювання довіри.

Лібералізація, пом'якшення політичного режиму, скасування або послаблення державного контролю над усіма сферами суспільного життя; перший етап переходу (транзиту) від авторитаризму до демократії згідно з класичною парадигмою транзиту.

Лібералізм, політична ідеологія, спрямована на забезпечення свободи особистості, громадянських і політичних прав індивіда, дотримання принципів парламентаризму, вільного підприємництва та обмеження сфери діяльності держави.

Лідер, 1) особа, що володіє здібностями вирішувати важливі проблеми і завдання, здатна впливати на інших людей, згуртовувати їх для спільної діяльності; 2) авторитетний член групи, організації, суспільства, який виконує роль організатора, ініціатора групової взаємодії та визнається відповідною спільнотою людей.

Лідер соціальної організації, тип лідера, який, завдяки своїм соціально-психологічним і професійним якостям, спрямовує організацію, людей,

органи управління на досягнення конкретних цілей, стимулює їх до творчої й ефективної діяльності, активізує і поєднує енергію колективу.

Лідерства теорії, наукові концепції формування, функціонування і розвитку феномену лідерства в політиці, менеджменті тощо.

Лідерство, 1) один із механізмів регулювання відносин людей, соціальних груп, інститутів, суспільства в цілому, сутність якого становлять відносини домінування й підлеглості, впливу й наслідування; 2) першість у певній галузі.

Лідерство глобальне, політичний феномен, що розглядається: 1) в аспекті типу суб'єкта політичної діяльності; 2) в аспекті суб'єкт-об'єктних відносин; 3) в аспекті інституту в світовій політиці, що унормовує її структурно-рольову архітектуру.

Лідерство політичне, 1) механізм групової інтеграції, шляхом якого навколо особи (угруповання), що відіграє роль керівника, об'єднуються дії та процеси в певному проєкті; 2) процес взаємодії угруповання авторитетних людей, котрі наділені реальною владою й здійснюють легітимний вплив на суспільство.

Лідерство регіональне, статус достатньо сильної країни, здатної визначати геополітичну ситуацію навколо себе.

Лімітроф, 1) прикордонна область між імперіями, цивілізаціями; 2) держава, що є «санітарним кордоном» між блоками, державами.

Лобізм, захист інтересів окремих організацій, підприємств, компаній і різноманітних груп громадськості, що ґрунтується на цілеспрямованому впливі на законодавчі та виконавчі органи державної влади.

Локаут, тимчасове призупинення роботодавцем виконання основних обов'язків щодо трудового правовідношення, тобто нарахування і виплати зарплати, з подальшим його поновленням.

Локус контролю – поняття, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за події, результати своєї діяльності або зовнішнім силам (зовнішній локус контролю), або власним здібностям і зусиллям (внутрішній локус контролю).

Лонгітюдне дослідження, вид повторного дослідження, при якому ведеться тривале періодичне спостереження над одними і тими самими соціальними об'єктами.

Людина, 1) вищий міра космічно-органічного життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури; 2) істота, яка має певні потреби, задо-

вольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню й здатності свідо-мо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Людина економічна, умовне загальне поняття, уявлення про людину як про раціонально мислячого суб'єкта, що будує свої плани і дії, вихо-дячи з принципу одержання максимальної вигоди.

Людських відносин теорія, напрям у теорії соціального управління, що виник у середині 1920-х в американській емпіричній соціології, осново-положником вважається Е. Мейо.

Люстрація, 1) принцип і сукупність заходів, спрямованих на безвід-мовне виключення з активного державного життя й діяльності осіб, які обіймали в минулому керівні посади в партійних системах; 2) заборона державним діячам високого рангу, що скомпрометували себе, впродовж певного часу або пожиттєво, працювати на державній службі.

Люстрація в Україні, встановлена Законом України «Про очищення влади» або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі), крім виборних посад, в органах дер-жавної влади та органах місцевого самоврядування.

Лукман, Томас (1927–2016), соціолог, релігієзнавець, один із представ-ників феноменологічної соціології, Німеччина.

Луман, Ніклас (1927–1998), соціолог, представник функціонального аналізу, теоретик права й системної теорії в соціології, Німеччина.

Магнати, представники вищої аристократії.

Масвтика, один із прийомів сократівського методу пошуку істини.

Мазепинство, 1) у сучасному вжитку – рух за незалежність і свободу України; 2) зневажливий ярлик щодо національно-визвольного руху українців у Російській імперії (з 18 ст.).

Мазохізм, тенденція, спрямована на самоприниження, підпорядку-вання себе волі іншої людини.

Мазохізм національно-політичний, особливий тип масової політичної свідомості й електоральної поведінки, який реалізується через створення культу народу-мученика, народу, що століттями стояв «на колінах», був жертвою інших народів і держав.

Майдан, 1) просторе незабудоване місце в населеному пункті, переважно в центральній його частині, де проводяться мітинги, паради, демонстрації

тощо; 2) назва, яку отримав масовий народний рух в Україні, спрямований проти свавілля влади.

Макіавеллізм, різновид політичної поведінки, що виправдовує будь-які засоби (в т. ч. віроломні, жорстокі) заради досягнення поставленої мети.

Макіавеллі, Нікколо (1469–1527), філософ, політичний і громадський діяч, письменник, історик, військовий теоретик, фундатор політології як науки, Італія.

Маккартизм, політичний рух у США після Другої світової війни, сформульований проти лібералів і лівих.

Маклуен, Герберт (1911–1980), філософ, соціолог, філолог, літературний критик, дослідник впливу медій на аудиторію, Канада.

Маклуен, Маршалл (1910–1980), соціальний критик, дослідник впливу нових технологій комунікації на суспільство і культуру, Канада.

Макро- та мікрорівень, рівні розгляду соціального явища в соціології.

Макросоціологія, 1) сукупність загальних теоретичних знань у системі соціології, що є результатом макросоціологічних досліджень; 2) вивчення суспільства як цілого, великих соціальних систем і зразків взаємодії між ними.

Макроструктура соціальна, характерний для даного суспільства склад класів, верств, етнічних, професійних, територіальних, демографічних та інших соціальних груп, а також сукупність сталих відносин між ними.

Максима, однозначна вимога неординарного змісту, подана у вигляді чіткої, стислої формули, певне правило моралі, права, логічного мислення.

Максималізм, прагнення або намір отримати бажаний результат у повному обсязі, відмова від компромісів.

Максими спілкування, складники принципів спілкування, імпліцитні правила ведення кооперативного діалогу.

Мала група, контактна спільнота, яка взаємодіє на основі смислу спільності, має певний ступінь згуртованості, організованості й соціальної зрілості й володіє неповторною соціальною психікою.

Мале підприємство, комерційна організація з незначною кількістю працівників, невеликими обсягами діяльності та виробництва, власник якого несе повну відповідальність за результати господарювання.

Маленька людина, тип літературного героя; представляє членів соціуму, що займають найнижчі місця в соціальній ієрархії.

Малоросійство, свідомісний феномен, властивий представникам української вищої верстви в Російській імперії, а згодом і частині української радянської інтелігенції.

Манера, 1) зовнішні форми поведінки; 2) характер виконання художнього твору.

Маніпулювання, 1) виконання фокусу з невеликими предметами за рахунок віртуозної техніки пальців і координації рухів рук; 2) психологічний вплив на особу або осіб, що має на меті змінити їхню поведінку таким чином, як це вигідно маніпулятору.

Маніпулювання політичне, цілеспрямований вплив на громадську думку й політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямку.

Маніпулятор (у суспільстві), особа, яка використовує інших людей для досягнення власних цілей.

Маніпуляція, різновид соціального та психічного впливу, ґрунтованого на тих чи тих способах приховування, спотворення інформації та свідомого обману.

Маніфестація, публічний масовий виступ, що має на меті проголошення людьми своєї прихильності певній ідеї або, навпаки, заперечення, протест із приводу якоїсь події, діяльності органів влади, політичних сил, окремих політиків.

Манкуртизм, соціально-психологічне поняття, яке характеризує розпад системи цінностей, створених і накопичених досвідом попередніх поколінь, зневажливе ставлення до них сучасних людей, які втратили історичну свідомість (пам'ять).

Манингейм, Карл (1893–1947), філософ і соціолог, один із засновників соціології знання, Угорщина–Німеччина–Велика Британія.

Маргінал, людина, що перебуває в проміжному, пограничному становищі між певними соціальними групами (або культурами); людина, що втратила колишні соціальні зв'язки і не прилаштувалася до нових умов життя.

Маргіналізація, процес, який призводить до специфічного соціопсихологічного стану людини – повного або часткового її виключення із соціальної, економічної, інших сфер життєдіяльності суспільства на підставі расових, релігійних та інших ознак.

Маргіналізація етнічна (лінгвокультурна), процес відриву особи від рідного етносу, рідної культури; розрив взаємозв'язків зі своїм народом, його традиціями, культурою, мовою тощо.

Маргіналізація соціальна, переміщення соціальних суб'єктів на узбіччя соціального життя, в нижчі соціальні прошарки.

Маргіналізм, 1) економічна теорія, що пояснює економічні процеси, виходячи з граничних величин: гранична продуктивність, граничні витрати тощо; 2) перебування у крайньому, граничному стані.

Маргінальність етнічна, 1) стан людини або групи людей – відірваність від природного етнокультурного середовища, способу життя та перебування у невизначеному, проміжному становищі; 2) наявність в однієї людини етнічних ознак, характерних для представників різних народів, культур.

Маргінальність соціальна, 1) характеристика соціальних явищ, які виникають у результаті розширення нормативно-ціннісних систем; 2) характеристика образу чи героя, що перебуває «на межі» між двома станами.

Маркетинг, організація виробництва і збуту продукції, яка ґрунтується на вивченні потреб ринку в товарах і послугах; процес планування і втілення різних видів діяльності підприємства, який задовольняє цілі окремих осіб та організацій.

Маркетинг політичний, сукупність форм, методів, технологій дослідження, проектування та впровадження в суспільно-політичну практику засобів організації та регулювання виборчих кампаній, настанов суспільної свідомості, що застосовуються для завоювання ринку влади.

Маркетингове дослідження, збирання, опрацювання й аналіз даних, що має на меті зменшити ризики і невизначеність, що супроводжує прийняття маркетингових рішень.

Маркетингові стратегії, узагальнена модель довгострокового курсу маркетингової діяльності – системна сукупність визначених перспективних цілей (пріоритетів) і способів (рішень) їх реалізації за допомогою званих ресурсів.

Маркетингу концепція, система ринкових відносин, згідно з якою заporукою досягнення переваг на ринку є просування товарів (послуг), більш відповідних потребам населення, ніж товари й послуги конкурентів.

Маркс, Карл (1818–1883), філософ, соціолог, економіст, політик, основоположник принципів історичного і діалектичного матеріалізму, теорій додаткової вартості та класової боротьби, разом з Ф. Енгельсом створив цілісне вчення (марксизм), Німеччина–Велика Британія.

Марксизм, система філософських, економічних та соціально-політичних поглядів, теорія та ідеологія, світогляд, впливова ідейна течія другої половини 19 ст. – початку 20 ст. Засновник – К. Маркс.

Маркузе, Герберт (1898–1979), філософ і соціолог, представник Франкфуртської школи, Німеччина–США.

Марнотратство, 1) нерозумне, даремне витрачання грошей, майна; 2) різновид господарського правопорушення, яке полягає у систематичному витрачанні без необхідних потреб або понад встановлені державою норми матеріальних ресурсів, грошових (бюджетних) коштів тощо.

Мародерство, приховане або відкрите викрадання на полі бою речей у вбитих і поранених, здійснене військовослужбовцями, що належать до особового складу збройних сил держави, союзних військ, до армії противника або цивільними особами.

Маршалл, Томас (1893–1981), соціолог, автор ґрунтового есе про громадянство і соціальні класи, Велика Британія.

Маси, сукупності людей, котрі присутні в одному місці та в один час (мітинг, акція протесту, зїзд тощо). Унаслідок ідентифікації кожного члена з іншими взаємодіють як цілісність – через взаємне посилення емоцій, взаємне ідейне зараження (психологія натовпу).

Маска рольова, стереотипна модель поведінки особистості у ситуації, що є типовою для виконання цією особистістю певної соціальної ролі.

Маски метод, метод зміни професії, журналістський метод прихованого спостереження та збору інформації, який дає можливість розглянути проблему зсередини, коли журналіст вдає безпосереднього пересічного учасника події, яку спостерігає.

Маслоу, Абрагам (1908–1970), соціальний психолог, засновник гуманістичної й трансперсональної психології, автор теорії ієрархії потреб – «піраміди Маслоу», США.

Мас-медії, Засоби масової інформації – преса, радіо, телебачення, документальне кіно, електронні видання тощо.

Масонство, франкмасонство, морально-етичний рух у вигляді закритої організації, всесвітнє братство, всесвітній орден.

Мафія, централізована злочинна організація, яка методами терору й за допомогою зв'язків із корумпованими політичними діячами та чиновниками реалізує власні економічні інтереси.

Мегаполіс, загальноновживаний термін, широко застосовуваний для позначення великого міста, міста-гіганта з населенням понад мільйон мешканців.

Медіакратія, активний вплив ЗМІ на політичну й суспільну дійсність, що виявляється як конструювання віртуальної реальності, формування штучного політичного дискурсу.

Межі взаємодії соціальної, визначені культурні стандарти, які формуються на фундаментальних цінностях.

Мейо, Елтон (1880–1949), соціолог і психолог, один із основоположників американської індустріальної соціології і доктрини «людських відносин», Австралія–США–Велика Британія.

Менеджмент, процес планування, організації, приведення в дію та контроль організації з метою досягнення координації людських і матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань.

Менталітет, характеристика усталених психологічних і когнітивних факторів соціальних груп, у т. ч. етнічних.

Менталітет політичний, синкретична форма усвідомлення соціально-політичної системи, що формується на індивідуальному та колективному рівнях політичної свідомості і виражає актуальні для даного політикуму цінності.

Ментальність, характеристика специфіки сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя того чи того народу, нації, соціальних суб'єктів, що втілюється в певних соціокультурних феноменах.

Меншина етнічна, група людей, що тривалий час мешкає на території певної держави на засадах постійного проживання й відрізняється від домінуючої більшості мовою, культурою, походженням, самоусвідомленням власної окремішності та є інтегрованою частиною соціуму.

Меншина національна, спільнота, яка володіє більшістю ознак етнічної меншини й перебуває на стадії політизації етнічності або завершила її.

Меншини соціальні, групи, що складають меншість у соціумі, і водночас не є достатньо репрезентованими у владних інституціях.

Меншість парламентська, ситуація, яка виникає в парламенті під час голосування, коли рішення підтримує більшість депутатів, а меншість має відмінну позицію.

Мереж соціальних аналіз, методологія і методи дослідження зв'язків між соціальними акторами.

Мережа поселень, сукупність усіх населених пунктів, розташованих на будь-якій території проживання людей.

Мережевий підхід, метод соціальних наук, який використовується для опису феномену самоорганізації соціальних акторів (груп та індивідів) і їх взаємодії в процесі формування горизонтальних зв'язків у суспільстві.

Мережі соціально-політичні, особливий тип самоорганізації політичних акторів, які встановлюють горизонтальні зв'язки у певній сфері політики з метою досягнення домовленостей з політичних питань та обмінюються ресурсами, якими володіє кожний з учасників мережі.

Меритократія, одна з елітарних концепцій у західній соціології, основою якої є принцип індивідуальної заслуги у здійсненні політичної влади і соціального управління, тож керівні пости повинні займати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального чи економічного походження.

Меркантилізм, 1) економічна доктрина періоду раннього капіталізму, яка ґрунтується на принципі державного втручання в економіку задля стимулювання розвитку господарства й посилення державної могутності; 2) переважання матеріальних, фінансових інтересів над усіма іншими.

Мертон, Роберт (1910–2003), соціолог, один із засновників структурно-функціонального аналізу, автор соціологічних теорій соціальної аномії та середнього радіусу дії, США.

Мерфі закон, емпіричний філософський принцип, згідно з яким можна пояснити будь-яку невдачу чи катастрофу в певній діяльності.

Меседж політичний, 1) стислий та інформативний виклад поглядів, цілей і намірів кандидата, що надає переконливі підстави для вільного вибору на його користь; 2) обмежена кількість правдивої інформації, яка послідовно поширюється кандидатом у ході певної кампанії.

Месіанство, месіанізм, учення про надзвичайну роль окремих лідерів, організацій, спільнот у певні переломні моменти історії держав, покликані кардинально змінити, навіть врятувати державу, націю перед загальною кризою.

Метасоціологія, галузь соціологічного знання, котра вивчає соціологію як наукову теорію через критерії її відповідності загальним науково-методологічним принципам.

Метафора соціологічна, ефективний мовний засіб прагматичного впливу соціологічного тексту, який дає змогу пізнавати соціальні явища, долаючи межу між міфопоетичним і дискурсивно-логічним типами їх сприйняття. Метафора соціологічна є важливим компонентом соціологічного дискурсу.

Методологія, сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

Методологія дослідження, система принципів і способів організації соціологічного дослідження.

Механіцизм соціальний, напрям у соціології, що бере за основу поняття механізму-системи.

Мир, соціальний стан буття, який характеризується відсутністю збройної боротьби у масштабних і явно виражених формах.

Мир позитивний, концепція розв'язання конфлікту й побудови міцного довгочасного миру шляхом усунення не тільки зовнішніх формальних, а й насамперед глибинних конфліктогенних чинників.

Мирний процес, сукупність усіх ініціатив, покликаних сприяти розв'язанню й закінченню конфлікту, створити основу для мирного врегулювання.

Миротворчий процес, сукупність послідовних миротворчих дій, особливий напрямок діяльності міжнародних і регіональних організацій, окремих держав із урегулювання воєнно-політичних конфліктів і розбудови системи міжнародної безпеки.

Мисленнєвий експеримент, спосіб теоретичного пізнання, що полягає в побудові концептуальних моделей явищ, процесів, станів, які вивчаються, в дослідженні поведінки цих моделей в ідеалізованих умовах, що імітують реальний експеримент.

Мислення, вища форма цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб'єктом істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами, а також творення нових ідей, програмування дій.

Мислення абстрактне, один із різновидів людського мислення, пов'язаний із виробленням понять, суджень, умовиводів, а також із здатністю оперувати ними.

Мислення групове, 1) стиль мислення людей, які повністю ідентифікують себе з конкретною соціальною групою; 2) специфічні ефекти при прийнятті рішень групою;

Мислення політичне, опосередковане й узагальнене відображення людиною (політиком) політичних явищ і процесів об'єктивної дійсності в їх історичних, часових зв'язках і відносинах.

Мислення стиль, сукупність пізнавальних форм – фундаментальних категорій, понять, методів, принципів і схем пояснення дійсності.

Мислення стратегічне, особливий тип інноваційного системного мислення, що інтегрує різноманітні концепції та методи в процесі аналізу та розв'язання складних стратегічних проблем.

Михальченко, Микола Іванович (1942), соціальний філософ, соціолог, політолог, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, розробник концепції інституціоналізації соціальних відносин, Україна.

Мігрант, особа, яка перетнула державний або адміністративно-територіальний кордон і назавжди або на тривалий час змінила місце проживання.

Міграційна теорія, теорія, що пояснює подібність фольклорних сюжетів у різних народів світу міграцією текстів.

Міграція, процеси просторового переміщення, переселення людей, трудових ресурсів, пов'язаних зі зміною ними місця проживання на постійний чи на більш-менш тривалий час.

Мід, Джордж (1863–1931), філософ, соціолог, психолог, основоположник символічного інтеракціонізму, США.

Міжконфесійні відносини, стосунки між представниками різних церков чи релігійних течій.

Міжкультурні відмінності, незбіг культурних кодів, смислів, елементів рідної та чужої культур, які виявляються при їх порівнянні або у процесі міжкультурної комунікації.

Міжкультурна комунікація, різновид соціально-культурної взаємодії, спрямований на адекватне взаєморозуміння учасників комунікативного акту, що належить до різних культур.

Міжнародні відносини, сукупність економічних, політичних, правових, ідеологічних, дипломатичних, військових, культурних та інших зв'язків і взаємовідносин між суб'єктами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації, об'єднання держав, створене на основі міжнародного права і міжнародного договору, для співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій чи інших галузях, яке діє на підставі статуту, має систему управлінських органів, права й обов'язки держав-учасниць. Для координації діяльності міжнародних організацій створюються спільні органи, координаційні комітети.

Міжрегіональне співробітництво, будь-які спільні дії, спрямовані на встановлення та поглиблення партнерських зв'язків між окремими регіонами різних держав економічної, соціальної, науково-технічної, екологічної, культурної та іншої спрямованості.

Мізес, Людвіг фон (1881–1973), філософ, соціолог, історик, економіст, один із основоположників неолібералізму, Україна–Австрія–США.

Мікросередовище соціальне, сукупність малих груп, контактних колективів та організацій, в які інтегрується особистість у процесі соціального спілкування та діяльності.

Мікроструктура соціальна, сталі зв'язки в малих групах, що виникають між індивідами на основі їх соціальних статусів та ролей, а також соціальних норм та цінностей.

Мілітаризація, 1) підпорядкування економічного, політичного, громадського життя та ідеології цілям підготовки воєн; 2) перенесення форм і методів військової організації в сферу цивільних відносин, воєнізація промисловості, створення воєнної економіки в мирний час.

Місто, тип поселення, що має особливі структурні особливості, мешканці якого зайняті переважно в промисловості, будівництві, транспортній сфері, торгівлі, науці, культурі, сфері обслуговування та ін.

Міщани, 1) мешканці середньовічних та новочасних міст, які з розвитком самоврядування виділилися в окремий соціальний стан (ремісники, торговці, дрібні домовласники та ін.); 2) люди з обмеженими дрібновласницькими інтересами, вузьким кругозором; обивателі.

Мобілізація політична, комплекс заходів, що забезпечують готовність політичних сил (політичних партій, громадських організацій, об'єднань, партійних коаліцій) до конкретних суспільно-політичних дій, акцій, політичної боротьби.

Мобільність робочої сили, здатність робочої сили переходити від одних видів занять до інших (змінювати професію, набувати нові спеціальності), а також із одного регіону країни в інший, однієї країни в іншу (залежно від розвитку поділу праці, ринку робочої сили, житла тощо).

Мобільність соціальна, процес переміщення індивідів між ієрархічним або іншими елементами соціальної структури: трудовими колективами, соціальними групами та верствами, категоріями населення.

Моделювання, дослідження будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їхніх моделей.

Моделювання соціальне, 1) метод дослідження явищ на основі заміщення реальних соціальних процесів їхніми умовними образами, аналогами; 2) один із методів соціального прогнозування, що спирається на можливості комп'ютерної техніки, інформатики.

Модель, 1) спрощене уявлення про реальний об'єкт, процес або явище; 2) штучно створений об'єкт, що дає спрощене уявлення про реальний об'єкт, процес або явище та відображає суттєві сторони досліджуваного об'єкта з урахуванням мети моделювання.

Модернізації теорія, теоретичне обґрунтування методів оновлення архаїчних, традиційних, закритих суспільств, їх переходу до низки сучасних суспільств.

Модернізація, 1) соціальний та цивілізаційний процес спрямованої трансформації суспільств; 2) оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду.

Модернізація політична, сукупність соціально-політичних і політико-культурних перетворень, спрямованих на удосконалення політичних процесів і механізмів соціально-правового та соціокультурного розвитку суспільства відповідно до домінуючих тенденцій суспільного розвитку і вимог часу.

Модернізація соціальна, тенденція функціонування й розвитку соціальної системи відповідно до реалій та вимог часу.

Модус (у соціальних науках), вид, прояв, різновид, властивість предмет.

Можливість і дійсність, категорії, які характеризують актуальну даність буття в єдності з перспективами зміни його форм існування, а також сам процес цих змін.

Мозкової атаки метод, метод мозкового штурму, оперативний дослідницький метод швидкого колективного розгляду наукових проблем без попереднього детального їх обговорення і розробки.

Молодіжний рух, один із компонентів суспільно-політичної системи, представлений організованими молодіжними структурами, діяльність

яких спрямована на реалізацію інтересів молоді, утвердження її ролі в суспільстві.

Молодь, соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, пізнавальні, психічні, культурно-освітні особливості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

Моментів метод, спосіб побудови оцінок, заснований на порівнянні теоретичних і вибіркових моментів.

Мондіалізм, концепція, що обґрунтовує ідею, необхідність і шляхи створення всесвітньої держави.

Монізм, протилежний дуалізму і плюралізму філософський принцип пояснення різноманітності світу як прояву єдиного начала – матерії або руху.

Монізм політичний, ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що сприймає всю багатогранність світу на основі лише одного з принципів політичних знань і розуміння буття.

Монтеск'є, Шарль (1689–1755), соціальний мислитель, правознавець, філософ, один із основоположників буржуазного лібералізму, Франція.

Моралі соціологія, розділ соціології, що досліджує мораль і моральність.

Мораль, система поглядів та уявлень, сукупність норм і правил, які визначають поведінку людей, їхні обов'язки перед суспільством та стосовно одне одного.

Мораль релігійна, сукупність правил і норм, приписів та оцінок поведінки, визначених будь-якою релігією, що зумовлюють обов'язки людей перед Богом, суспільством та стосовно одне одного.

Мораль суспільна, система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадянський обов'язок, совість, справедливість.

Моральний вибір, акт моральної діяльності, надання переваги певній системі морально-значущих цінностей.

Моральність, буттєвий корелят моралі, що визначає спосіб, рівень і межі впливу її норм на реальне людське життя.

Мораторій, 1) відстрочення виконання зобов'язань, що встановлюються урядом на певний термін або до закінчення певних надзвичайних

подій; 2) домовленість держав про відстрочення або утримання від певних дій на визначений або невизначений строк.

Морено, Якоб (1889–1974), лікар, психіатр, психолог та соціолог, основоположник психодрами, соціометрії та групової психотерапії, Румунія–США.

Мотив, спонукальна причина до дій та вчинків.

Мотив спілкування, індивідуальна потреба у конкретному типі спілкування.

Мотивація трудова, усвідомлене і цілеспрямоване спонукання працівника до праці через постійний вплив на його потреби, інтереси та цілі.

Мотивація трудової діяльності, сукупність зовнішніх та внутрішніх, позитивних та негативних чинників, які заохочують особу до праці.

Мультикультуралізм, політика щодо національних меншин або іммігрантів, спрямована на задоволення та підтримання їхніх культурних запитів за умови цілеспрямованого виховання лояльності до єдиної в межах держави політичної нації.

Мультикультуралізму політика, система заходів у полікультурному суспільстві, спрямована на розвиток і збереження культурних відмінностей у світі та в окремо взятій країні.

Муніципалітет, 1) одиниця соціально-територіальної структури, зазвичай місто та його околиці, що має єдину систему управління; 2) орган місцевого самоврядування; 3) приміщення, яке займає орган місцевого самоврядування.

Навички, дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними.

Навішування ярликів теорія, теорія стигматизації, соціологічна теорія, що пояснює девіантну поведінку як процес взаємодії між девіантами і не-девіантами: представники впливових груп суспільства (законодавці, судді, лікарі та ін.) нав'язують менш впливовим групам стандарти поведінки – наклеюють різноманітні «ярлики».

Народ, суб'єкт історії, сукупність класів і соціальних груп суспільства; все населення держави або країни; форма національної та етнічної єдності.

Населення економічно активне, частина населення обох статей у віці 15–70 років, що протягом певного періоду забезпечує пропозицію своєї робочої сили для виробництва товарів і надання послуг.

Населення економічно неактивне, частина населення обох статей у віці 15–70 років, яку неможливо класифікувати (за методикою міжнародної організації праці) як зайнятих або безробітних.

Насильство, умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду.

Настрій суспільний, загальний емоційний стан, який переважає в суспільстві, має певне предметне спрямування (політичне, релігійне тощо) та емоційне напруження певної сили (апатія, депресія, підйом, ентузіазм).

Наука, 1) соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; 2) сукупність методів пізнання навколишнього світу; 3) наукове знання з окремої галузі.

Наука управління, наукова дисципліна, що вивчає теоретичні питання управління організаціями і людьми.

Наукова організація праці, 1) система заходів, яка забезпечує збільшення ефективності живої праці, використовуючи при цьому досягнення науки і передового досвіду; 2) система організації виробничих процесів.

Наукова проблема, нерозв'язане в науці суттєве теоретичне або практичне питання; усвідомлене незнання про певний предмет наукового пізнання.

Наукового дослідження метод, сукупність пізнавальних правил і прийомів, що реалізуються у вигляді взаємопов'язаних операцій, призначених для одержання нових наукових знань.

Наукознавство, галузь науки, що вивчає процеси виникнення, становлення, функціонування та розвитку науки.

Націоналізм, ідейно-політична течія, що виражає прагнення народу до національного, культурного і політичного самовираження та самоутвердження.

Національна політика України, політика, спрямована на створення сприятливих умов для розвитку українського етносу й національних меншин України.

Національне питання, сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що виявляються в процесі внутрішнього й міждержавного спілкування націй, народностей.

Національність, належність індивіда (особи) до певної нації чи народу, які мають своє історичне ім'я.

Нація, історична спільнота людей, що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, літературної мови, етнічних особливостей культури й характеру.

Негативізм соціальний, соціальні уявлення про припустимість або бажаність порушення норм права, характерні для представників кримінальних субкультур.

Некомунікабельність, 1) неволодіння або неповне володіння соціальними аспектами мовленнєвого спілкування; 2) уникнення спілкування з іншими людьми.

Несвідоме, 1) сукупність психічних процесів, які не усвідомлюються соціальним суб'єктом; 2) за З. Фрейдом, охоплює: латентні, тимчасово неусвідомлювані процеси; придушені, витиснені за межі свідомості процеси і стани психіки; 3) за К. Юнгом, крім індивідуального несвідомого, є колективне, що виявляється у формі архетипів, колективних символів.

Неоелітизм, нове тлумачення місця, ролі та функцій політичної еліти, що викликано змінами в соціальній структурі.

Неокорпоратизм, 1) ідеологія, різновид державного устрою й політичної культури; 2) сучасний вид системи ліберально-корпоративних відносин у розвинутих демократичних країнах, в межах якої головні економічні, політичні та соціальні рішення приймають корпоративні групи або ці групи спільно з державою.

Неомарксизм, суспільно-політична та ідейна течія суспільної думки, що спирається на теоретичну спадщину К. Маркса.

Неопатримоніалізм, сучасна форма організації публічної влади, заснована на патримоніалізмі – формі традиційного панування володаря (пан – васал), однак формально побудована на раціонально-легальних відносинах (начальник – підлеглий).

Неототалітаризм, політичний режим і суспільна система кінця 20 – початку 21 ст., спрямована на збереження і трансформацію тоталітаризму в лівоекстремістському напрямі у нових суспільно-політичних умовах і геополітичних реаліях.

Норма, 1) правило чи припис, що діє в певній сфері та вимагає виконання чи дотримання; 2) характеристика певної припустимої, середньостатистичної, звичної величини, загальноприйнятої дії або стану справ, яка не містить відхилення.

Норма соціальна, система уявлень, яка визначає певний шаблон соціальної поведінки членів відповідної соціальної групи.

Нормалізація, спонтанні процеси, спрямовані на вироблення норми, регламентацію її структурних елементів та вживання мови.

Нормативи соціальні, науково обґрунтована характеристика оптимального стану соціального процесу (або однієї з його сторін), отримана на основі обліку об'єктивних закономірностей соціального розвитку.

Нормативний метод, засіб дослідження, за якого обґрунтовується сукупність нормативів, що визначають ефективність системи, а потім реальна система порівнюється з нормативною системою, що дає змогу виявити характер і міру відхилення від норми.

Норма соціальна, поведінковий зразок, модель досягнення мети, що відповідає соціальним очікуванням.

Нувориш, людина, яка швидко розбагатіла законним або незаконним шляхом, однак ще не змогла повністю адаптуватися до нового для неї вищого соціального середовища.

Нуклеарна сім'я, найпоширеніший тип сім'ї в сучасному суспільстві; сімейна структура, яка складається з батьків і дітей, що перебувають на їх утриманні.

Об'єкт ідеалізований, поняття теорії соціального пізнання; теоретична модель, створена в певній науці методом ідеалізації для вивчення реально існуючих об'єктів.

Об'єктивність, належність до об'єктивної реальності; обсяг знань, що відповідають об'єкту соціального пізнання.

Обґрунтування, процес використання сукупності доказів, фактів, аргументів, щоб переконати співрозмовника в чому-небудь, підтвердити свою думку, позицію.

Обдарованість, уявлення, що особливі здібності людини мають містичне, божественне походження, пізніша раціоналізація, що пояснює особливі здібності як природні або генетично зумовлені.

Об'єктивація, перетворення суб'єктивного змісту свідомості в самостійну, незалежну від свідомості сутність.

Об'єктивація (у культурі), втілення чого-небудь у предметних формах, образах тощо.

Об'єктивізм, світоглядна позиція, в основі якої лежить орієнтація соціального пізнання на соціально-політичну нейтральність, на утримання від соціально-критичних оцінок, думок про цінності та цілі ідеологічно значимих проблем, передовсім від партійних виводів.

Об'єктивність, 1) незалежність суджень, уявлень тощо від суб'єкта – індивіда, групи осіб (їхніх поглядів, інтересів, смаків, уподобань); 2) характеристика предмета, зміст знання чи спосіб існування, що полягає в їхній незалежності від людської свідомості (суб'єкта пізнання).

Обмін соціальний, соціальна дія, пов'язана з переміщенням тих чи тих ресурсів (матеріальних або духовних цінностей, капіталів) від одних соціальних суб'єктів (груп, спільнот, інституцій, суспільств) до інших.

Обміну соціального теорія, соціологічна концепція, згідно з якою обмін різноманітними соціальними ресурсами (в широкому розумінні) є фундаментальною засадою соціальної взаємодії в суспільстві.

Обов'язок, сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими.

Обов'язок громадянський, зобов'язання громадянина перед суспільством та державою.

Образ соціальний, форма відображення та конструювання реальності, яка дає змогу соціальним суб'єктам (групам, інституціям) здійснювати актуалізацію та презентацію себе в соціальному просторі й часі.

Обряд, сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють ті чи ті соціальні ідеї, уявлення, норми й цінності та викликають певні колективні почуття.

Обстеження, проведення нагляду, перевірки, спеціального комплексного вивчення проблеми, що забезпечує надійність збору інформації.

Обструкція, 1) демонстративні дії, спрямовані на зрив або перешкоджання проведенню певних акцій, реалізації планів, програм тощо; 2) різновид політичного протесту, що має на меті гальмування обговорення чи зрив прийняття політичного рішення.

Одиниця комунікативна, відрізок мовлення із самостійним повідомленням (речення, текст тощо).

Однолітків група, формальне або неформальне об'єднання людей у групу – одновікову або різновікову, члени якої мають певні загальні характеристики, наприклад, вік, етнічність, інтереси тощо.

Ознака, відмітна риса, властивість, якість, притаманна одиниці сукупності, як і одиниці спостереження, та відображена у статистиці (наприклад, обсяг основних фондів, виробіток на одного робітника тощо).

Олігархія, форма соціального панування, заснована на владі обмеженої меншості над більшістю в будь-яких соціальних групах, інститутах, суспільстві загалом (політичні, економічні, фінансові, наукові олігархії тощо).

Омніцид, соціальне явище, що означає вимирання людини як зоологічного виду; досліджується в межах екосоціології.

Онтологія, вчення про буття світу, його сутність, структуру й закономірності, фундаментальні принципи і категорії.

Операціоналізм, напрям у методології науки, що зводить теоретичне знання до емпіричних процедур виміру та опису.

Операція, 1) захід, що виконується за певним планом, спрямований на розв'язання певного завдання, досягнення накресленої мети; 2) дія, функція певної організації, установи, відділу, окремого працівника, певного обладнання тощо.

Операція логічна, дія, що забезпечує отримання нового знання із наявних знань.

Опис науковий, спосіб характеристики сукупності ознак, властивостей, поведінки досліджуваного об'єкта (або об'єктів), представлення, збереження і трансляція інформації про нього, що дає змогу ідентифікувати цей об'єкт.

Опитування, процес отримання інформації про певний об'єкт шляхом ведення діалогу (комунікації) між дослідником (чи його представником) та респондентом за допомогою формалізованих запитань та відповідей на них.

Опитування анкетне, один із основних видів соціологічного опитування, у якому на відміну від інтерв'ю, респондент сам читає запитання анкети та сам фіксує свої відповіді.

Опозиція політична, 1) протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; 2) організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом.

Опозиція соціальна, різновид соціального чи політичного руху, метою якого є протидія іншим соціальним суб'єктам, рухам, процесам тощо.

Опортунізм, 1) політика угодовства, пристосування, ухилення від різкого протистояння; 2) конформізм, безпринципність, співробітництво з ідейним противником.

Опредметнення і розпредметнення, філософсько-соціологічні категорії, що розкривають у найзагальнішій формі механізм людської діяльності та закономірності соціального успадкування історично вироблених суспільних цінностей і соціально-творчих якостей людини.

Оптимальності закон, розмір будь-якої системи повинен відповідати її функції, жодна система не може звужуватися або розширюватися до нескінченності.

Оптимальності критерій, фундаментальне поняття системи оптимального функціонування об'єктів.

Оптимізація, 1) процес вибору найкращого з багатьох можливих варіантів рішення; 2) приведення системи (економічної, соціальної, політичної) в оптимальний (найдосконаліший) стан.

Оптимізм, очікування сприятливого розвитку подій, протилежність до песимізму.

Органи представницькі, колективні постійно або періодично діючі виборні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені правом представляти інтереси своїх виборців.

Організації громадські, об'єднання громадян, створені з метою захисту й реалізації їхніх різноманітних інтересів, структури громадянського суспільства.

Організація, 1) сукупність процесів або дій, які зумовлюють об'єднання підсистем, елементів та компонентів у ціле; 2) об'єднання окремих індивідумів, груп, колективів для реалізації спільної мети на підставі певних принципів, правил, норм.

Організація виробництва, система відповідних принципів, організаційних заходів, форм і методів, спрямованих на оптимальне поєднання у просторі та часі речовинних елементів і людей, які задіяні в процесі виробництва.

Організація політична, 1) будова, структура політичного об'єкта; 2) одна з функцій управління в суспільстві; 3) добровільне об'єднання, союзи, створені на засадах спільної діяльності з метою реалізації політичних цілей.

Організація праці, сукупність методів, заходів, спрямованих на впорядкування трудової діяльності, взаємодії людей у процесі праці в чітку та узгоджену раціональну систему для досягнення поставленої мети.

Організація соціальна, 1) група осіб, що має ознаки формального членства, визначені цілі та способи їх досягнення; сукупність структурних зв'язків та способів функціонування такої групи; 2) процес та результат приведення до взаємної відповідності індивідуальних і соціальних (колективних) дій, спрямованих на досягнення спільних цілей різних соціальних суб'єктів.

Організм соціальний, 1) конкретне суспільство, що функціонує як цілісність, в межах якого відбувається відтворення матеріальних засобів існування і самої людини; 2) інтегрована система культури, суспільства, психічної реальності та тіла/тілесності людини.

Організмичні теорії, сукупність теоретичних знань, спрямованих на пояснення організації, функціонування та розвитку складних систем (життя, суспільства, пізнання).

Органіцизм, вчення, згідно з яким економічна система подібна до живого організму з притаманними йому життєвими фізіологічними процесами і способами управління ними.

Органічна школа у соціології, напрям у західній соціології кін. 19 – поч. 20 ст., що розглядав суспільство як аналог природного організму та намагався проголосити життя наслідком прямої проекції біологічних закономірностей.

Ординалізація, процес упорядковування соціальної реальності, приведення соціальних фактів у відповідність із соціальними нормами.

Орієнталізм, 1) напрямок наукових досліджень, пов'язаний із аналізом східних культур, суспільств та цивілізацій; 2) геополітичний вектор, що припускає зорієнтованість суспільства (держави) в бік східних суспільств; 3) соціальний світогляд та менталітет, в якому домінуючими є східні цінності.

Ортогенез соціальний, сукупність соціологічних уявлень про розвиток суспільства як переважно еволюційний процес (накопичення позитивних змін, зростання, сходження, прогрес тощо).

Ортодоксія, неухильне дотримання принципів певного вчення, світогляду.

Освосння, категорія, що відображає процес універсальної соціальної взаємодії людини та світу, перехід індивідуального в соціальне й навпаки.

Особа, людський індивід як суб'єкт соціальних та юридичних відносин і свідомої діяльності.

Особа маргінальна, людина, що перебуває на межі різних соціальних систем, усвідомлюючи їх ціннісне протистояння та вступає з ними в суперечність, а також не приймається жодною групою за свого.

Особа офіційна, особа, яка офіційно представляє державу або будь-яку іншу особу юридичну й наділена певними повноваженнями.

Особа фізична, громадянин як суб'єкт цивільно-правових відносин, що володіє правовою дієздатністю.

Особа юридична, організація, яка володіє майном, може від свого імені набувати майнового та особистого немайнового права й нести зобов'язання, бути позивачем і відповідачем у суді, а також в арбітражному або третейському судах.

Особистість, сукупність біологічних, соціальних та індивідуальних властивостей людини, що включає поведінку та психічні процеси.

Особистість авторитарна, тип особистості, яка поєднує в собі консерватизм, особливу схильність до ідентифікації з наділеними владою постатями, ворожість та агресію щодо тих, хто достатньою мірою не дотримуються традиційних устоїв або видаються такими, що їх підривають.

Особистість базова, сукупність типових особистісних рис, притаманних людям, які виросли в одній культурі та пройшли однакові процеси соціалізації.

Особистість маргінальна, людина, в якій не сформована міцна, одна-стайна, узгоджена система соціальних ідентичностей і ціннісних орієнтацій.

Особистість мовна, людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик щодо створення й сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності.

Особистості авторитарної теорії, дослідження, здійснене Т. Адорно та його колегами в 1940-х; визначило тип характеру, який автори назвали авторитарною особистістю.

Остракізм, 1) у Давній Греції – вигнання громадян шляхом таємного голосування, що проводилося черепками, на яких вказувалися імена вигнанців; 2) гоніння на когось або щось, різкий осуд будь-чого.

Острогорський, Мойсей Якович (1854–1921), юрист, соціолог, один із основоположників політичної соціології та партології, Польща–Росія.

Охлократія, 1) влада натовпу, черні, маргінальних елементів; 2) ситуація масових безладів, руйнівних дій, погромів, головної силою яких виступає люмпенізований натовп; 3) влада суспільно-політичних груп, які пристосовуються до мінливих настроїв людини з натовпу, використовують у політиці авантюризм і примітивний популізм.

Оцінка, 1) ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке визначає їхнє схвалення чи осуд; 2) спосіб установлення значимості чого-небудь для діючого суб'єкта, або суб'єкта, який вивчає світ.

Оцінювання методологія, система знань про методи оцінювання соціальних процесів, або результатів соціальної діяльності, що ґрунтується на етичних та методологічних принципах, обов'язковості або рекомендаційний характер яких регламентується конкретними стандартами (нормативами).

Очевидність, вихідний принцип деяких соціально-філософських систем, який полягає в прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні, побудові на них усієї системи соціально-філософських знань.

Очікування соціальні, 1) експектації, очікування від іншої людини способу поведінки, що визначається нормою соціальною; 2) образи імовірного настання певних соціальних дій та їх наслідків, які формуються в свідомості одних соціальних суб'єктів стосовно інших.

Паблік рілейшнз, 1) система заходів (аналіз тенденцій, передбачення їх наслідків, консультування керівництва), здійснювана в інтересах організацій та громадськості; 2) функція управління, що полягає в підтримці взаємовигідних зв'язків між організацією та громадськістю.

Памфлет політичний, різновид літературного чи публіцистичного твору, зазвичай спрямований проти політичного устрою загалом чи окремої його частини, проти тієї чи іншої соціальної групи, партії, управління.

Пам'ять, сукупність вищих психічних функцій, які об'єднують процеси закріплення, збереження та відтворення пережитого досвіду.

Пам'ять історична, найважливіший компонент духовної сфери етнічної спільноти, що уможливорює безперервність етнічної еволюції, спадкоємність історичного досвіду, передавання накопиченого багатства етнічних (національних) цінностей наступним поколінням.

Пам'ять національна, феномен духовно-культурного буття певної нації.

Пам'ять посттоталітарна, 1) відтворення /оприлюднення/, переформатування сформованих тоталітаризмом індивідуальних і колективних пам'ятей

в умовах надання нових смислів минулому й культурних перекодувань;
2) процес формування пам'яттєвих смислів у період посттоталітаризму.

Пам'ять соціальна, сукупність соціокультурних засобів та інструментів, що здійснюють добір і перетворення актуальної соціальної інформації на ретроспективну інформацію з метою збереження накопиченого суспільного досвіду.

Пам'ять суспільна, складний багаторівневий процес, у якому суспільство, його окремі члени й соціальні групи зберігають, відтворюють, втрачають і відновлюють образи спільного минулого, важливі для подальшого соціально-політичного розвитку спільноти.

Пан'європеїзм, політична концепція, що відображає інтеграційні процеси в Європі й базується на ідеях створення загальноєвропейських наднаціональних органів і об'єднань.

Панамериканізм, політична доктрина, що обстоює історичну, економічну, культурну спільність країн і народів Американського континенту.

Панарабізм, політична доктрина, що базується на ідеї спільності історичної долі, мови, релігії й культури арабських народів, рух за єдність і незалежність арабської нації на базі відокремлення ісламу від держави.

Панафриканізм, ідейно-політичний рух за об'єднання африканців для боротьби проти расового гноблення (кінець 19 – початок 20 ст.); з 1950-х – рух за визволення всіх народів Африки, згуртування визвольних сил у боротьбі з колоніалізмом і расизмом.

Пангерманізм, ідейно-політичний рух за об'єднання всіх німецькі землі в одну державу, який сформувався на початку 19 ст.; політична доктрина, яка обґрунтовувала культурну, суспільну та антропологічну переваги «нордичної раси» та необхідність німецької гегемонії в Центральній та Східній Європі.

Панельне дослідження, вид повторного конкретно-соціологічного дослідження, що передбачає вивчення соціального об'єкта через задані проміжки часу за однією програмою і методикою.

Панісламізм, релігійно-політична ідеологія й практика, в основу якої покладено концепцію єдності мусульман планети та необхідності їхнього згуртування в єдиній ісламській державі.

Паноптикум, 1) симптом посилення нагляду і соціального контролю в сучасному суспільстві; 2) система безперервного спостереження і контролю за кожним аспектом життя в'язня.

Панрегіоналізм, геополітична модель світу, що вибудована на основі концепції «великих просторів».

Панславізм, ідейно-політична течія і доктрина, що проголошує необхідність об'єднання слов'янських народів для спільного розв'язання проблем політичного, соціально-економічного та культурного розвитку.

Пантюркізм, доктрина, що виникла на початку 20 ст., обґрунтовує потребу об'єднання всіх тюркомовних народів навколо Туреччини в єдину державу Великий Туран від Балкан до Сибіру.

Панування, спосіб владної взаємодії, що має інституціональні форми та передбачає поділ суспільства на панівні та підпорядковані групи, а також виокремлення особливого управлінського апарату.

Панування класове, влада, що здійснюється однією соціальною групою над іншою за рахунок відповідного класового домінування.

Панування політичне, здатність конкретної соціальної групи поширювати дію правил, звичаїв і традицій на певному політичному просторі, в межах якого застосовують примус і насильство.

Панування світове, система абсолютного контролю в усіх форматах геополітичного простору з боку конкретної держави, що має найвищий геополітичний статус у світовій ієрархії держав конкретної історичної епохи.

Парадокс, 1) незвична, розбіжна з загальноприйнятою думка або висловлювання, що суперечить (іноді тільки на перший погляд) здоровому глузду; 2) явище, що видається неймовірним; 3) процес, за реалізації якого досягається результат, протилежний проголошеним цілям.

Парафування, попередньо підписаний ініціалами уповноважених осіб державний документ, у виробленні якого вони брали участь.

Парето, Вільфредо (1848–1923), економіст, соціолог, основоположник теорії еліт, засновник функціоналізму, сформулював закон розподілу прибутків, Італія.

Паритет, 1) рівноцінність двох або кількох цілей, об'єктів, рівність прав і зобов'язань різних економічних суб'єктів; 2) співвідношення між грошовими одиницями різних країн, встановлене за їх золотим вмістом або за купівельною спроможністю в період демонетизації.

Парія, 1) одна з нижчих «недоторканих» каст в Індії; 2) безправний, принижений індивід, соціальна група, народ; 3) за М. Вебером, зневажена, ендогамна група населення, позбавлена необхідних соціальних контактів і можливостей входження в інші соціальні групи.

Парк науковий, науково-виробничий комплекс, до якого входить дослідний центр і виробнича зона, що прилягає до нього, де на орендних чи інших умовах розташовані наукоємні фірми.

Парк, Роберт (1864–1944), соціолог, один із засновників Чиказької соціологічної школи, автор «класичної» соціально-екологічної теорії, США.

Парсонс, Толкотт (1902–1979), соціолог, фундатор структурного функціоналізму, один із засновників соціальної антропології та теоретичної соціології, автор теорії соціальної системи та теорії соціальної дії, США.

Партикуляризм, принцип соціальної й політичної активності, зорієнтований насамперед на захист приватних і вузькогрупових інтересів, що виявляється в прагненні до відокремлення, переслідуванні специфічних, особистих чи групових цілей.

Партнерство соціальне, 1) принцип соціальної політики держави, що забезпечує справедливість розподілу матеріальних ресурсів між сторонами соціальних відносин в умовах ринкової економіки; 2) форма регулювання соціально-трудових відносин між соціальними суб'єктами.

Партнерство стратегічне, рівень співробітництва між державами, який передбачає спільне досягнення ними своїх ключових національних інтересів.

Партнерство, форма організації підприємства, за якої дві або більше осіб об'єднують своє майно, стають співвласниками створеного підприємства, спільно управляють виробництвом і власністю, розподіляють прибуток і спільно відповідають за своїми зобов'язаннями.

Партократія, панування у політичній системі суспільства однієї чи групи споріднених партій, що зосереджують у своїх руках усі важелі адміністративного, господарського та політичного управління.

Партологія, наука, що займається дослідженням феномену політичних партій, їх генези, побудови, функціонування.

Пасивність соціально-політична, небажання брати активну участь у діяльності, спрямованій на вдосконалення, зміну соціально-економічного і політичного устрою; орієнтація на пасивне сприйняття волі більшості; відмова від участі в гострих формах соціального протесту.

Паспорт комунікативний, комплексна інформація, яку особа підсвідомо «автоматично» повідомляє про себе в комунікації іншим учасникам спілкування і тим, хто за цим спілкуванням спостерігає.

Патерналізм, політична доктрина й практика, згідно з якими народ безпосередньо потребує батьківської уваги, турботи й піклування з боку влади.

Патологія, ненормальність, відхилення від норми.

Патологія організаційна, стійке порушення оптимального функціонування організацій, їх дисфункція.

Патологія соціальна, специфічна форма відхилення від інституційно обумовлених вимог і норм соціальної поведінки, що за певних умов породжує нетерпимість (соціально-класову, національну, расову, релігійну, побутову тощо).

Патріотизм, морально-етичний та політичний принцип, сутність якого полягає у почутті любові до рідного краю, Батьківщини, своєї країни.

Патронаж, переважно надомний вид соціального обслуговування індивідуальних клієнтів і груп ризику, що полягає в постійному соціальному нагляді, регулярному відвідуванні соціальними працівниками та наданні необхідної допомоги.

Патронат, особлива форма заступництва (покровительства) багатими людьми бідних.

Патрон-клієнтелізм, система неформальної організації політичної влади, спосіб отримання ресурсів для участі в політичній грі.

Пауперизація, процес масового зuboжіння населення.

Пауперизм, результат масових злиднів, збідніння населення, зумовленого дією несприятливих соціальних факторів, що виявляються в процесі суспільних трансформацій.

Пацифізм, 1) світогляд, який засуджує всілякі війни й вимагає миру на землі; 2) міжнародний антивоєнний рух, що сформувався в другій половині 19 ст. і виступає принципово проти будь-яких воєн, незалежно від їхнього характеру.

Пенітенціарна система, 1) сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних навколо центрального органу пенітенціарного управління, покликаного виробляти та реалізовувати єдину державну політику щодо виконання кримінальних покарань; 2) встановлений державою порядок та режим відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у межах спеціально пристосованих закладів.

Пенсійного забезпечення система, сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії.

Пенсія, регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави й організацій після досягнення встановленого віку, в разі інвалідності, втрати годувальника тощо.

Первинна та вторинна соціологічна інформація, типи емпіричного знання, що послідовно отримуються при соціологічному дослідженні за допомогою методів збирання та оброблення даних.

Передбачення соціальне, в теорії і практиці соціального управління – форма випереджального відображення соціальної дійсності, що полягає у визначенні можливого майбутнього стану суспільних процесів.

Переконання і примус, методи діяльності органів влади та упівління, засоби впливу на волю і поведінку громадян, забезпечення організованості, дисципліни і правопорядку в суспільстві.

Переміщені особи, переміщені, силоміць виселені або за розпорядженням влади переселені люди, яким загрожують військові дії або стихійні лиха (землетруси, повінь, аварія тощо).

Переміщення соціальне, процес вертикальної або горизонтальної соціальної мобільності, наслідком якого є зміна групової належності людини.

Переміщення вимушене, сукупність територіальних переміщень, пов'язаних із постійною або тимчасовою зміною місця проживання людей через незалежні від них причини, переважно всупереч їхньому бажанню.

Перенаселення плинне, відносне перенаселення у формі тимчасового безробіття.

Переносне значення, непряме, похідне від первинного значення слова, що виникає внаслідок перенесення за подібністю, функцією або суміжністю.

Перепис населення, 1) процес збору, узагальнення, оцінювання, аналізу та публікації демографічних, економічних та соціальних даних про населення, що проживає станом на певний проміжок часу в країні чи на виразно відмежованій території; 2) науково організована операція збирання інформації про кількість і склад населення.

Перервність, дискретність, категорія діалектики, що характеризує квантовість, дробність, порційність просторово-часових параметрів речей, фізичних сил.

Переслідування, проста форма соціального конфлікту, яка використовується сильнішою стороною з метою застрахати чи скомпроментувати протилежну сторону.

Перманентний, постійний, такий, що безперервно триває.

Персона грата, особа, кандидатура якої на посаду керівника дипломатичного представництва прийнятна для уряду певної країни, щоб затвердити її на своїй території як представника іншої держави.

Персона нон грата, дипломатичний термін, що трактує як «небажана персона», «небажана особа».

Персональні дані, відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

Персоніфікація, вид метафори, різновид уособлення, що ґрунтується на наданні предметам чи явищам людських рис.

Перспектива, 1) система зображення предметного світу на площині відповідно до зорового сприйняття їх людиною, в якій величина та чіткість об'єктів зумовлені ступенем віддаленості від глядача; 2) види, плани на майбутнє.

Перспективних соціальних досліджень центр, Центр перспективних соціальних досліджень, установа Міністерства соціальної політики та відділення економіки НАН України.

Перфекціонізм, 1) життєвий принцип, який націлює індивіда на набуття найкращого результату в діях, поведінці, творчості, особистому житті тощо; 2) філософське учення про здатність людини та всього людства до вдосконалення, яке і є головною метою розвитку людства.

Перцепція, чуттєве сприйняття людиною зовнішніх предметів.

Першоджерело, 1) безпосереднє джерело певних відомостей; 2) оригінальна основоположна праця в певній галузі науки, культури.

Песимізм, 1) світосприйняття, сповнене безнадії, зневіри у краще майбутнє; схильність в усьому вбачати найгірші, темні сторонни; 2) очікування найгіршого розвитку подій; може мати раціональне обґрунтування, як низька ймовірність подій, що є бажаними для спостерігача, або походити від ірраціональних чинників; протилежність до оптимізму.

Петті, Вільям (1623–1687), економіст, філософ, один із основоположників класичної політичної економіки, Велика Британія.

Петражицький, Лев Йосипович (1867–1931), правознавець, соціолог, основоположник психологічної школи права та польської школи соціології права, Польща–Росія.

Питальник, перелік питань, який складається для збирання певних зведень.

Питання, висловлювання, яке фіксує невідомі елементи якоїсь ситуації, задачі, що підлягають з'ясуванню; вимога певної інформації від людини до якої звертаються.

Питання анкети, звертання до респондента, вміщені в анкеті з метою одержання від нього інформації за темою дослідження.

Піаже, Жан (1896–1980), соціальний психолог, соціолог, філософ, автор теорії когнітивного розвитку, Швейцарія.

Піар-кампанія, координований, цілеспрямований захід, акція, що робляється та здійснюється для досягнення важливих цілей, пов'язаних із впливом на громадськість та громадську думку.

Піар політичний, цілеспрямована діяльність державних і громадських організацій, що забезпечує управління громадською думкою, формування взаємозв'язків між суспільними групами і державними органами або приватними структурами.

Підданство, правовий зв'язок між фізичною особою і певною державою з монархічною формою правління; те ж саме, що й громадянство.

Підзвітність і підконтрольність, відповідні форми відносин між органами влади, установами, організаціями вищого і нижчого рівнів.

Підопічні території, залежні території, управління якими здійснювалось у рамках системи опіки та під контролем Організації Об'єднаних Націй.

Підлітки, соціально-демографічна група суспільства, члени якої перебувають у перехідному віці (11–15 років) між дитинством і юнацтвом.

Підприсмець, суб'єкт господарських відносин, який в ринкових умовах, спираючись на особисті ділові якості, намагається організувати надання нових послуг та виробництво товарів.

Підприємництво, соціально-економічний феномен, що уособлює певних суб'єктів господарських відносин, дії яких спрямовані на задоволення різноманітних потреб та інтересів (матеріальних, соціальних, духовних) за допомогою діяльності, що відзначається ризиком, нововведеннями та ініціативою.

Підприємницька діяльність, самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик діяльність суб'єкта з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Підсвідоме, активні психічні стани, що перебувають поза центром смислової діяльності людини, але впливають на хід свідомих процесів.

Підсвідомість, процеси, пов'язані з свідомістю.

Підхід, дослідницька позиція, методологічна система, яка визначається на початку дослідження з метою досягнення більшої інструментальної визначеності дослідника при вивченні об'єкта дослідження.

Підхід інституціональний, дослідження суспільства як системи взаємопов'язаних та взаємозалежних соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на задоволення основних суспільних потреб.

Пізнавальні здатності, поняття, що позначає специфічні якості суб'єкта, які роблять його спроможним пізнавати навколишній світ, відображати властивості, відношення, сутність, закономірності функціонування та розвитку об'єкта і створювати у своїй свідомості образ останнього.

Пізнання, вища форма відображення об'єктивної дійсності; процес збагачення людини новим знанням.

Пізнання теоретичне, пізнання, у якому відсутня безпосередня практична взаємодія з об'єктом.

Пікетування, форма демонстрації, під час якої у певному місці представники формальних, неформальних організацій, рухів тощо висловлюють протест проти певного явища або забезпечують охорону на місці проведення страйку чи демонстрації.

Піклування, засіб охорони і захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років, а також громадян, яких суд визнав обмежено дієздатними.

Планування, 1) загальна функція управління, визначення цілей діяльності та шляхів їх досягнення; 2) один із економічних методів управління, що є основним засобом використання економічних законів у процесі господарювання.

Планування соціальне, науково обґрунтоване визначення цілей, показників і завдань розвитку соціальних процесів і основних засобів їх втілення в життя.

Платформа політична, сукупність принципових положень, які складають ідеологічні погляди та програму дій політичної партії або блоку політичних партій.

Плюралізм, багатоманіття систем концептуально оформлених уявлень, ідей, цінностей, поглядів щодо суспільно-політичного життя, які відображають інтереси, світогляд, уявлення людей, класів, націй, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Плюралізм політичний, характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях.

Плюралізм системний, форма плюралізму, особливістю якого є осмислення взаємозв'язку множинності і системності.

Плюралізм соціальний, в економіці, політиці і культурі – стан, протилежний уніфікації і монополізації.

Плюралістична демократія, форма демократичного устрою, за якого домінуюча тенденція облаштування суспільного життя (соціального, політичного, морального) ґрунтується на плюралізмі.

Побут, сфера позавиробничого соціального життя, в якій відбувається задоволення потреб людей в їжі, одязі, житлі, лікуванні та підтримці здоров'я, відпочинку, розвагах, освоєнні духовних цінностей.

Поведінка, сукупність реакцій живого організму на зовнішні фактори.

Поведінка адиктивна, порушення поведінки, що виникає в результаті зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини.

Поведінка антисоціальна, тип поведінки, який характеризується запереченням соціальних норм і цінностей, прийнятих у певному суспільстві.

Поведінка афективна, поведінка, що зумовлена негативним емоційним станом (гнів, образа, роздратованість тощо), виникає стрімко, протікає бурхливо й яскраво та слабо піддається самоконтролю.

Поведінка девіантна, поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів.

Поведінка етнополітична, сукупність дій суб'єкта етнополітичних відносин, в яких відбувається вибір ним засобів реалізації своїх інтересів.

Поведінка інноваційна, ініціативний тип індивідуальної або колективної поведінки, пов'язаний із систематичним засвоєнням соціальними суб'єктами нових способів і видів діяльності в різних сферах суспільного життя або створенням нових об'єктів матеріальної та духовної культури.

Поведінка колективна, один із екстремальних типів поведінки, що представляє собою повну протилежність стандартному чи інституційному типам поведінки.

Поведінка комунікативна, поведінка індивіда в процесі спілкування, що регулюється комунікативними нормами і традиціями, яких він як учасник спілкування дотримується.

Поведінка політична, сукупність різноманітних реакцій людини на політичну дійсність, включно внутрішні рефлексії та практичні дії щодо неї.

Поведінка релігійна, усвідомлена реалізація віруючими релігійних приписів, норм, правил у процесі їхньої життєдіяльності.

Поведінка соціальна, форма людської активності в суспільних системах різних рівнів, що характеризує соціальність людини через зовнішні прояви її діяльності.

Подання, документ, що містить пропозиції про призначення, переміщення чи заохочення особового складу, а також рекомендації щодо визначених дій і заходів з питань діяльності установи.

Подвиг, морально значуща дія людини, що спирається на її вільне самовизначення й спрямована на досягнення результатів, які значно перевершують рівень очікуваного від даного людського суб'єкта.

Подвижництво, 1) спосіб життя подвижника; 2) самовідданість у труді, самовіддана діяльність, спрямована на досягнення високої мети.

Подвійних стандартів політика, дія, діяльність суб'єктів, ґрунтована на правилах або принципах неоднакового ставлення й оцінки явищ чи представників різних груп населення, держав у подібних (або аналогічних) ситуаціях.

Поділ влади, один із основних принципів демократичного політичного режиму, ефективного функціонування політичної системи загалом, держави зокрема.

Поділ праці суспільний, сукупність різних видів виробничої діяльності.

Поділ праці територіальний, просторова диференціація трудової діяльності.

Поділ світу економічний, поділ сфер вивезення капіталу, ринків збуту, джерел сировини, електроенергії транснаціональними корпораціями та державно-транснаціональним і наддержавним капіталом у межах світового господарства.

Позасвідомість, психічна реальність, що протистоїть свідомості, існує за її межами і може бути представлена у свідомості (повністю або частково) або не представлена в ній.

Позбавлення батьківських прав, санкція у сімейному праві, яка застосовується до батьків у разі невиконання ними своїх обов'язків щодо дітей.

Позбавлення волі, кримінальне покарання, примусова ізоляція злочинця від суспільства.

Позитивізм, філософське вчення та напрям методології науки, відповідно до якого науковим є лише знання, здобуте точним використанням наукового методу, через збирання і аналіз емпіричних даних та послідовну перевірку гіпотез.

Позиціонування, створення та підтримка зрозумілого населенню, аудиторії, клієнтам та іншим образу, іміджу, бренду товару, продукту, організації чи людини.

Позиція комунікативна, комунікативна роль, яку підсвідомо виконує кожен з учасників спілкування.

Позиція політична, сукупність стійких переконань і цінностей, поглядів на суспільно-політичні явища і процеси, яка ґрунтується на соціальному досвіді й усвідомленості та виявляється в поведінці людини.

Позиція соціальна, місце індивіда або групи в системі суспільних відносин, що регламентує стиль їх поведінки та визначається сукупністю специфічних ознак.

Показники кількісні, показники в статистиці, які в чисельному виразі відображають соціально-економічні та інші явища та процеси; характеризують множинність, розмір і рівень цих явищ.

Показники натуральні, показники, які характеризують кількісно та якісно (у фізичних і умовних одиницях вимірювання) сукупність створених у суспільному виробництві споживчих вартостей.

Покоління, генерація, 1) сукупність людей, які належать до певного вікового інтервалу, вік яких вписується в часовий проміжок між народженням їх дітей; 2) нащадки подружньої пари чи сукупності пар за ступенем спорідненості.

Поле у соціології, базовий термін соціологічної теорії Курта Левіна; сукупність соціальних зв'язків і норм, що впливають на поведінку людей.

Полеміка, зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких наукових, літературних, політичних та інших питань.

Полемологія, наука про війну та збройні конфлікти.

Поліандрія, шлюб між одною жінкою і кількома чоловіками.

Полігамія, форма шлюбу, що передбачає наявність більш ніж двох партнерів; включає поліандрію і полігінію.

Полігінія, 1) біологічне спаровування за період розмноження самця з кількома самицями; 2) шлюб між одним чоловіком і кількома жінками.

Поліархія, модель ліберальної демократичної теорії, в якій аналізуються умови, що визначають дійсну, а не формальну демократію.

Поліконфесійність, наявність багатьох релігійних течій в межах однієї країни.

Полікратія, багатовладдя, одночасне утримування влади в суспільстві кількома політичними силами.

Політизація, процес активізації політичного життя, що виражається в посиленні впливу політичної сфери на всі інші сфери суспільного життя, у зростанні ролі держави в суспільстві та виявляється в процесі залучення пересічних громадян до політичного процесу.

Політизація етнічності, висування національними меншинами через свої громадські організації або лідерів певних політичних вимог до владних структур.

Політика, 1) організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, у межах якої чинять соціальну діяльність, спрямовану на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля ствердження власних запитів і потреб; 2) сфера діяльності та сама діяльність класів, націй та інших соціальних груп, спрямовані на завоювання, утримання і використання державної влади.

Політика акомодацийна, економічна політика, спрямована на пом'якшення наслідків шоків в економіці, послаблення їх руйнівної сили.

Політика антикорупційна, політика держави, спрямована на запобігання корупції.

Політика антимонопольна, різновид політики держави в економічній сфері, яка спрямована на обмеження монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.

Політика владна, цілеспрямований комплекс заходів, що розробляється, ухвалюється і здійснюється органами влади відповідно до нормативних структурних і функціональних особливостей їхньої діяльності.

Політика внутрішня, сукупність заходів з боку держави, її структур та інститутів, інститутів громадянського суспільства, спрямованих на збереження або реформування наявного суспільного й державного ладу, регулювання суспільного життя.

Політика гендерна, сукупність правових і управлінських заходів, спрямованих на забезпечення рівних юридичних і практичних можливостей жінок і чоловіків у суспільстві.

Політика гуманітарна, система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства.

Політика демографічна, діяльність органів державного управління і соціальних інститутів, спрямована на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення з метою подолання негативних демографічних тенденцій.

Політика економічна, система соціально-економічних ідей та цілей розвитку країни, основні завдання, засоби їх досягнення, а також діяльність органів державної влади й управління щодо їх реалізації.

Політика молодіжна, комплексна діяльність суспільних інститутів, у т. ч. партій, громадських організацій, інших інститутів громадянського суспільства, спрямована на соціалізацію молодого покоління, його інтеграцію в суспільні процеси.

Політика національна, сукупність системних цілеспрямованих дій, заходів, засобів та методів, спрямованих на управління міжнаціональними відносинами відповідно до інтересів державної (урядової) політики.

Політика етнокультурна, напрям державної діяльності й невіддільна складова офіційної культурної політики, спрямованої на відродження й розвиток культур етнокомпонентів соціуму.

Політика європейська, сукупність інституціональних умов, процесів і цільового змісту політичних дій, які покликані впливати на курс і зміст європейської інтеграції.

Політика з позиції сили, ключове поняття силової концепції політики, в якій сила розглядається як засіб зовнішньої політики, спрямованої на реалізацію національних інтересів.

Політика загарбницька, одна з форм зовнішньої політики держав, спрямована на розширення сфери економічного, політичного, культурного та іншого впливу шляхом захоплення державами або монополістичними об'єднаннями чужих територій, ринків, джерел сировини.

Політика зовнішня, загальний курс держави у міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами і міжнародними організаціями у відповідності з потребами, цілями і принципами її внутрішньої політики.

Політика інституційна, заходи, що здійснюються державою для формування нових, усунення старих або трансформації наявних власницьких, трудових, фінансових, соціальних та інших економічних інститутів.

Політика інформаційна, діяльність держави та її інститутів у сфері виробництва, поширення, обміну, охорони інформації, її використання в управлінських процесах.

Політика комунікаційна, діяльність інститутів держави, спрямована на забезпечення обміну соціально-політичною інформацією, необхідною для функціонування політичної системи та циркуляції цієї інформації між її інститутами, політичними і соціальними групами, елітами і масами.

Політика культурна, сукупність принципів і норм, якими керується держава в своїй діяльності зі збереження, розвитку й поширення культури, а також комплекс дій, спрямованих на досягнення культурних цілей.

Політика міграційна, частина соціально-економічної та етнонаціональної політики, спрямована на регулювання переміщення населення в межах країни, та частково за її межі.

Політика міжнародна, комплекс двосторонніх і багатосторонніх політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково-технічних відносин між державами й іншими акторами на міжнародній арені.

Політика місцева, політика субдержавного утворення.

Політика мовна, політика держави щодо мовного режиму в суспільствах із поліетнічним складом населення.

Політика освітня, діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування із законодавчого, фінансового, організаційного забезпечення функціонування й розвитку галузі освіти, що здійснюється за участі громадянського суспільства.

Політика правова, 1) у широкому розумінні – політика держави, заснована на праві; 2) у вузькому значенні – державна політика в правовій сфері суспільного життя.

Політика регіональна, складова внутрішньої політики держави, спрямована на гармонійне поєднання інтересів держави й окремих регіонів, створення сприятливих економічно-правових умов для раціонального використання внутрішніх ресурсів та виробничого потенціалу.

Політика сімейна, цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільного буття з метою забезпечення оптимального розвитку інституту сім'ї, умов для реалізації нею своїх функцій та задоволення потреб.

Політика соціальна, діяльність держави з метою збалансованого розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного правління й соціального захисту населення.

Політика таємна, політичний стиль, для якого характерне викривлене висвітлення подій, приховування інформації.

Політики суб'єкт, діюча особа, соціальна група, організація, які, керуючись тими чи іншими інтересами й використовуючи певні політичні засоби, виявляють себе у сфері політики.

Політико-адміністративні функції управління, особлива сфера діяльності органів виконавчої влади, спрямована на вирішення завдань політико-адміністративного характеру, яка реалізується у формі державного управління.

Політична доктрина, головний принцип діяльності суб'єктів політичного процесу, що ґрунтується на певній політичній ідеології.

Політична міграція, переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною постійного місця проживання або повернення на територію, добровільно чи примусово покинуту з політичних причин або з метою уникнення репресій за свої політичні переконання.

Політична наука, сукупність знань про політику, утворених розвинутою системою спеціалізованих наук і наукових дисциплін, що вивчають політичні явища та процеси.

Політична організація, 1) будова, структура політичного об'єкта; 2) одна з функцій управління в суспільстві; 3) група осіб, що становить єдине політичне ціле; 4) союзи, засновані для досягнення спільної мети.

Політична партія, стійка політична організація, що об'єднує осіб із спільними соціально-класовими, культурно-національними інтересами та ідеологічними засадами, метою якої є участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування та представництво в їх складі.

Політична система, цілісна, упорядкована система відносин, норм, цінностей, ідей, дій, цілей, методів, інститутів, пов'язаних із політикою, її виробленням, упровадженням чи впливом на неї.

Політична система суспільства, сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому.

Політична ситуація, сукупність конкретних обставин у політичному житті суспільства в певний період часу, політичного розвитку, яка становить живу, динамічну картину соціально-політичного буття.

Політична сфера, цілісна сукупність всіх політичних явищ, присутніх у житті суспільства.

Політична теорія, наукове знання, яке дає оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів.

Політичне знання, система теорій, концепцій, якими люди керуються у політичній практиці.

Політичне співтовариство, суспільна група, яка характеризується спільністю інтересів, наявністю визначених засобів стримування руйнівного насильства, установами й інститутами для прийняття й запровадження в життя владних рішень.

Політичне явище, невід’ємний елемент політичної діяльності, що відображає певні процеси у політичних системах.

Політичний аналіз, сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій та політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку й прийняття компетентних політичних рішень.

Політичний вибір, визначення суб’єктами соціальної взаємодії суспільно-значущих цілей, шляхів і засобів їх досягнення.

Політичний процес, сукупність дій інституціоналізованих і неінституціоналізованих суб’єктів щодо забезпечення формування, зміни, перетворення й функціонування політичної системи.

Політичний режим, сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин і методів реалізації влади.

Політичний статус, показник становища й позиції індивіда, групи, класу, інституту в політичній структурі суспільства, для якої характерна ієрархічність, диференціація за критеріями доступу до влади.

Політичний тероризм, суспільно небезпечна діяльність, що пов’язана з боротьбою за владу і спрямована на залякування політичного противника та його прибічників.

Політичні відносини, категорія політичної науки, що характеризує політику як суспільне явище.

Політичні зміни, специфічний тип соціальних змін, пов’язаний із перетвореннями в механізмі владного регулювання суспільством.

Політичні норми, правила поведінки, заборони і регулятиви, що регламентують відносини та діяльність окремих суб’єктів політики згідно з цінностями відповідної політичної культури.

Політичні технології, сукупність прийомів і процедур діяльності, спрямованої на визначення та впорядкування методів і засобів досягнення

певних політичних цілей, встановлення почерговості їх реалізації, вироблення алгоритмів поведінки політичних акторів, зорієнтованої на досягнення визначеної мети.

Політичної науки методи, сукупність теоретичних та емпіричних засобів дослідження політичної сфери суспільства.

Політичної науки методологія, сфера політичної рефлексії, в якій усвідомлюються методи пізнання політичної реальності.

Політологія, наука, що вивчає тенденції й закономірності розвитку, функціонування й структуру політичного життя суспільства.

Поляризація класова, за К. Марксом, невід’ємна для капіталістичного суспільства тенденція зростання усвідомлення протилежності інтересів двох основних класів, що врешті-решт формує з них протилежні політичні напрями.

Поляризація соціальна, показник високого рівня економічної та соціальної нерівності, що виражає крайнє становище соціальних груп заможних та бідних у соціальній ієрархії, яке доходить до протистояння між ними (полярності).

Поляризація суспільства, поділ суспільства, зумовлений соціальною нерівністю, на групи, верстви, класи, які відрізняються матеріальним становищем, можливостями доступу до духовних і матеріальних благ.

Помилка, спотворення інформації, що призводить до хибного відображення об’єктів, до відхилень при передачі змісту повідомлення.

Поняття, 1) форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв’язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; 2) думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками.

Порівняльний метод, загальнонауковий метод, що полягає у виявленні подібностей та відмінностей в об’єктах, явищах і процесах.

Порівняльно-історичний метод, сукупність пізнавальних засобів, процедур, що дає змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історичними явищами, що вивчаються.

Порівняння метод, порівняння даної системи, явища, процесу з іншими, зокрема еталонними, що уможливорює виявлення їхніх особливостей.

Поппер, Карл (1902–1994), соціолог, логік, прихильник неопозитивізму, основоположник критичного раціоналізму, Австрія–Нова Зеландія–Великобританія.

Популізм, політична діяльність, спрямована на завоювання популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок швидкого розв'язання соціальних проблем.

Популяризація, 1) виклад чого-небудь у загальнодоступній, дохідливій формі; 2) поширення серед народних мас знань; популяризування.

Портрет політичний, результат дослідження особистості політичного лідера, який надає уявлення про його статус, професійні й людські можливості, ефективність роботи.

Порядок і хаос, філософська дихотомія, що являє процес самоорганізації природного і соціального.

Порядок громадський, поняття, що виражає ідею організованості суспільного життя, упорядкованості соціальної дії чи соціальної системи.

Порядок міжнародний, відносно стабільна, певним чином упорядкована сукупність взаємин між суб'єктами міжнародних відносин.

Порядок світовий, організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення гегемонії одного з міжнародних акторів.

Порядок соціальний, 1) ступінь організованості суспільного життя; 2) сукупність наявних у певному суспільстві інститутів і способів їх впливу на соціальне життя; 3) умови існування, в яких розвиваються різноманітні зразки соціальної організації.

Посада, правове утворення, первинна неподільна структурна одиниця в організації або поза нею, що заміщається фізичною особою, яка відповідає встановленим вимогам і наділена посадовими повноваженнями.

Посадова особа, особа, що виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції відповідно до займаної посади.

Посадові обов'язки, перелік функцій і повноважень, закріплених посадовою інструкцією за посадою державної служби, які зобов'язаний виконувати державний службовець.

Посвідчення, документ, який засвідчує особу й посаду виконавця службового доручення, окреслює його повноваження та місце й термін виконання.

Посередництво, сприяння у встановленні чи здійсненні ділових контактів, торговельних чи дипломатичних зносин або сприяння примиренню між сторонами конфлікту.

Постбіхевіоризм, один із напрямків західної позитивістської політичної психології, зорієнтований на перегляд і подальший розвиток основних положень біхевіоризму щодо його підходу в політичних дослідженнях.

Постдемократія, політико-режимна трансформація суспільних відносин, коли за наявності формальних ознак розвинутої демократії відбувається монополізація політико-економічними елітами політичного управління й реалізація ними влади в обхід демократичних механізмів.

Постімперіалізму теорії, теорії та пов'язані з ними концепції «пізнього капіталізму», «периферійного капіталізму», «неокапіталізму гегемонії», що розглядають глобальну модель сучасного розвитку як таку, що проводить «демоdernізацію» й навіть архаїзацію решти виробничої системи.

Постіндустріальне суспільство, стадія розвитку соціуму, що приходить на зміну державно-монополістичному суспільству та відзначається збільшенням частки виробництва послуг та інформації й зростанням суспільної важливості такого виробництва.

Постіндустріального суспільства теорія, загальносоціологічна концепція, що обґрунтовує поступальний розвиток людства.

Постколоніалізм, міждисциплінарні студії, що вивчають наслідки колоніального правління та його скасування, стосунки колишніх метрополій з колоніями.

Постколоніальна залежність, залежність соціально-економічного та політичного розвитку колишніх колоній від іноземного капіталу та реалізації своєї сировинної продукції на світових ринках.

Посткомуністичне суспільство, суспільство, що з'являється в результаті кризи системи соціалізму; притаманні трансформація монопартійної політичної системи в плюралістичну, центрально-планової економіки в ринкову, приватизація державної власності, посилення соціальної диференціації.

Постматеріалізм, ціннісна орієнтація, яка підкреслює самовираження і якість життя над економічною і фізичною безпекою.

Постмодерн, історичний період після завершення модерну та особливий умонастрій, котрий поширився у всіх сферах людської життєдіяльності: культурі, філософії, політиці, економіці, технонауці, сфері планетарного комунікативного праксису тощо.

Постмодернізм, світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття 20 ст. приходить на зміну модернізму.

Постмодерністська соціологія, сукупність соціологічних ідей та концепцій, що набули поширення наприкінці 20 ст. на ґрунті нового соціально-філософського підходу до суспільного життя, культури, науки людської діяльності.

Постпозитивізм, науковий дискурс 1960–1970-х, множина методологічних концепцій – перемикання уваги філософії науки з аналізу структури готового наукового знання на проблеми раціональної реконструкції процесів відкриття, динаміки, конкуренції та зміни наукових теорій.

Постполітика, постмодерністська доктрина особливо витонченого заперечення політичної діяльності.

Постсоціалістичний простір, сукупність постсоціалістичних країн Євразії та незалежних країн – колишніх республік СРСР.

Постструктуралізм, загальне визначення сукупності підходів у соціогуманітарному пізнанні 1970–1980-х, що сприяли подоланню нерозв'язаних структуралізмом завдань; започаткований у Франції, розвинувся у США.

Пост-субкультура, соціальна група, похідна від субкультури, що повністю або переважно базується на цифрових комунікаціях.

Посттоталітаризм, стан суспільного організму й період суспільного розвитку, що настає після краху тоталітарного режиму.

Посттоталітарне суспільство, суспільство, що формується внаслідок трансформації тоталітарного суспільства революційним або еволюційним шляхом.

Постулат, вихідне твердження, яке при побудові теорії приймається без доведення.

Потенціал дії, надзвичайно швидка деполяризація (зміна мембранного потенціалу з негативного на позитивний), за якою настає така ж швидка реполяризація.

Потенціал економічний, здатність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання.

Потенціал науково-технічний, сукупність ресурсів, які перебувають у розпорядженні країни та служать для здійснення наукових винаходів і технічних нововведень.

Потенціал освітній, здатність соціальної групи до здійснення освітніх програм.

Потенціал соціальний, можливості різних соціальних утворень (держави, громадських організацій, груп населення, галузей господарства тощо) вирішувати перспективні завдання соціального розвитку.

Потреба, усвідомлення суб'єктом (особою, соціальною групою, суспільством) необхідності задоволення певних вимог до умов його життєдіяльності.

Потреба соціальна, потреба соціального суб'єкта (індивіда, групи) у задоволенні умов суспільної життєдіяльності; її усвідомлення стає мотивацією діяльності й виявляється у бажаннях, цілях, інтересах людей.

Похибка вимірювання, оцінка відхилення вимірюного значення величини від її справжнього значення.

Похилий вік, останній відрізок життя людини, пов'язаний зі зниженням її здібностей, соціальної активності, а також із відокремленням від попередніх соціальних зобов'язань.

Походження соціальне, ознака, яка відображає зв'язок індивіда з певною соціальною групою (класом).

Почуття, ставлення до суб'єкта, об'єкта або явища, що має переважно емоційний характер; зазвичай поєднує кілька емоцій.

Почуття національні, почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, її традицій, звичаїв, культури, побуту, національних духовних цінностей.

Права абсолютні, суб'єктивні права, носіям яких (фізичним і юридичним особам) протистоїть невизначене коло певним чином зобов'язаних осіб.

Права громадян інформаційні, сукупність прав громадян у сфері пошуку, отримання та розповсюдження будь-якої інформації, яка не суперечить Загальній декларації прав людини, європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини й не обмежує права інших громадян.

Права громадян політичні, права громадян брати участь у політичному житті своєї країни, зокрема, в здійсненні безпосередньої демократії, державної влади, місцевого самоврядування тощо.

Права громадянські, природні та особисті права, які забезпечують громадянину можливість брати участь у громадянському й політичному житті суспільства.

Права дитини, система можливостей, які необхідні особі для її комплексного та цілісного розвитку в умовах і відповідно до вимог середовища, беручи до уваги її незрілість.

Права жінок, система прав і свобод, що характеризують правовий статус жінок із урахуванням особливостей їх соціального стану.

Права загальні принципи, спільні права, поняття, логічні правила, технологічні принципи, які використовуються при тлумаченні та застосуванні міжнародного та внутрішньодержавного права.

Права й свободи громадянські, основа конституційно-правового статусу громадянина певної держави, яка визначає можливості його участі в політичному, соціальному й культурному житті суспільства.

Права людини, поняття, що характеризує правовий статус людини стосовно держави.

Правила, службовий документ організаційного характеру, в якому викладаються настанови чи вимоги, що регламентують порядок будь-яких дій, поведінки.

Праві й ліві у політиці, дві крайні, протилежні сторони (зони) у великому спектрі політичних сил: консервативно-охоронна й перетворювально-радикальна.

Правління представницьке, форма правління, за якої повноваження вищих державних органів здійснюють представницькі виборні органи.

Право, система загальнообов'язкових норм і відносин, яка охороняється засобами державного впливу, включно з примусовими заходами.

Право конституційне, провідна галузь права, сукупність правових норм, якими регулюються відносини за змістом засад політичної організації суспільства, пов'язаних із організацією та функціонуванням державного механізму.

Право трудове, галузь права, що регулює трудові та пов'язані з ними відносини незалежно від форм власності, господарювання чи галузевої підпорядкованості підприємств, установ, організацій.

Правова система, комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, законодавство, правові відносини та ін.).

Правовий статус, становище того чи іншого суб'єкта в правовій реальності, що відображається у його взаєминах із суспільством і державою.

Правовідносини, врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правопорядок, стан упорядкованості суспільних відносин, заснований на праві та законності.

Правосуддя, самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ.

Прагматизм, 1) філософське вчення, що визнає практику, діяльність, дію вираженням людської сутності та критерієм істини; 2) напрям в історичній науці, який обмежується описом зовнішньопов'язаних і послідовних подій, не аналізуючи внутрішніх закономірностей.

Прагматизм політичний, характеристика політичної діяльності, основним критерієм і чинником якої стає досягнення поставленої мети (нерідко за будь-яку ціну).

Праймері, 1) процедура первинного обрання кандидатів на виборні посади до представницьких загальнодержавних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування; 2) метод висунення політичними партіями кандидатів до представницьких органів.

Праксеологія, система знань і практичних рекомендацій з метою раціональної організації різноманітних видів діяльності людини та створення їх оптимальних моделей.

Практика, матеріальна, чуттєво-предметна, цілеспрямована діяльність людини, основний зміст якої полягає в освоєнні та перетворенні природних об'єктів.

Працездатність, 1) здатність до трудової діяльності, яка залежить від стану здоров'я людини; 2) стан виробу (машини, деталі), за якого він спроможний виконувати певні функції при збереженні значень параметрів у межах, встановлених нормативною документацією.

Праця, специфічно людський спосіб цілеспрямованого, опосередкованого предметними і духовними засобами перетворення зовнішнього світу з метою задоволення потреб.

Праця кваліфікована, праця, яка потребує спеціальної попередньої підготовки працівника, наявності в нього навичок, вміння та знань, які необхідні для виконання певних видів робіт.

Праця суспільна, діяльність людей, спрямована на задоволення економічних потреб суспільства.

Предмет, категорія, що позначає певну цілісність, виділену з множини об'єктів у процесі діяльності чи пізнання.

Предмет дослідження, найважливіші з теоретичної чи практичної точки зору якості, сторони, особливості, характеристики, вияви об'єкта, що вивчаються за допомогою соціологічних методів.

Предметність, одна з основних характеристик ставлення людини до світу і його окремих фрагментів, що можуть бути визначені або конституювані як особливі предмети (відчуття, мислення, досліду, теорії, практики, науки, мистецтва тощо).

Представництво народне, форма участі обраних демократичним шляхом представників від основних класів, прошарків, груп населення до органів влади та управління з метою репрезентації й захисту їх прав та інтересів.

Представництво політичне, делегування повноважень певною групою осіб, партією, класом їхнім представникам для відстоювання своїх інтересів у структурах влади.

Презентація, інформаційний чи рекламний інструмент, що дозволяє повідомити потрібну інформацію про об'єкт у зручній для одержувача формі.

Прекаризація, 1) трудові стосунки, які можуть бути розірвані роботодавцем у будь-який момент; 2) неповноцінна правова і соціальна гарантія зайнятості.

Прелімінарії, 1) дипломатична попередня угода, яка згодом може бути замінена іншою; 2) тимчасове рішення; 3) початок чого-небудь; 4) те, що передусє чомусь.

Престиж соціальний, оцінка соціальної ролі або дії (соціальної чи професійної групи, інституту, фізичної, психологічної якості тощо), яку поділяють члени суспільства на підставі певної системи цінностей.

Приватизація, одна з форм роздержавлення, передача державного або муніципального майна за відповідну плату або безкоштовно у власність фізичних або юридичних осіб.

Приватизм, відособленість поняття, що використовується для позначення певного способу життя, за якого люди більшу частину часу проводять не в публічному, а в приватному просторі, в колі сім'ї тощо.

Привілей, 1) особлива перевага, пільга, яку закон надає окремим особам, групам людей або певному станові, класові; 2) в епоху феодалізму – грамота, якою надавалися або стверджувалися певні переваги.

Привласнення, процес соціального формування, вдосконалення та відтворення суб'єктами життєдіяльності відносин власності (належності, володіння, розпорядження, користування).

Примітивне суспільство, поняття, яким позначається невелике за масштабом доіндустріальне суспільство.

Примордіалізм, напрям в етносоціології, представники якого дотримуються думки про одвічність існування нації з архаїчних часів (наприклад, нація римлян доби античності).

Примус адміністративний, використання державними органами, а в окремих випадках і суспільними об'єднаннями способів примусового характеру з метою забезпечення належного поведіння людей.

Примус економічний, стимулювання до певних дій загрозою зниження економічного (матеріального) благополуччя.

Примус позаконотичний, примус до праці, що ґрунтується на відносинах безпосереднього панування й підкорення, на особистій залежності працівника.

Примус політичний, сукупність заходів, спрямованих на те, щоб поставити об'єкта цих заходів перед необхідністю виконувати дії в інтересах того, хто ці заходи ініціює.

Принцип, 1) основне положення будь-якої теорії, вчення тощо; 2) внутрішнє переконання людини, погляд на стан речей.

Принципи соціального управління, основні вимоги, установки, норми діяльності з упорядкування системи соціальних відносин, управління соціальними явищами і процесами, якими керуються суб'єкти соціального управління.

Припис, 1) певний порядок, встановлений керівними органами держави, установи, підприємства і т. ін.; 2) вказівка або порада діяти певним чином; настанова; 3) основні правила в будь-якій діяльності людської діяльності, обумовлені її сутністю; 4) закони.

Приріст населення, збільшення кількості населення внаслідок зростання народжуваності та міграцій.

Природа людини, сталі, незмінні риси, спільні задатки й властивості, які репрезентують особливості людини як живої істоти.

Природне, поняття, яким позначається стан речей, процесів і явищ, що зумовлений іманентно притаманними їм законами, власною внутрішньою необхідністю.

Природне й штучне, позиції, що характерні для змісту і наслідків свідомої цілеспрямованої діяльності людини в природі.

Природне середовище, природна складова частина середовища проживання і діяльності людства – частина навколишнього середовища.

Природне право, ідея в історії правової й соціальної думки, яка формулює уявлення про базові принципи соціальної регуляції, що впливають із структури мікропорядку, природи чи соціуму людини.

Природний рух населення, узагальнена назва сукупності народжень і смертей, що змінюють чисельність населення т. з. природним, біологічним шляхом.

Природні спільноти, спільноти, які реально існують (національні, етнічні, територіальні тощо).

Природні умови, сукупність природних факторів (рельєф, клімат, режим річок і озер, рослинність, тваринний світ та ін.), що існують незалежно від діяльності людини.

Присвоєння, соціальна форма, яка фіксує стан освоєння людьми реальності та оволодіння нею шляхом перетворення її елементів у предмет належності відповідному суб'єктові життєдіяльності як об'єктові його волі.

Пристосування, один із основних соціальних процесів, прийняття індивідом чи групою культурних норм, цінностей і еталонів поведінки нового середовища, коли норми, цінності та еталони поведінки, засвоєні у старому середовищі, не задовольняють нагальних потреб.

Притулок політичний, притулок, наданий особам, що зазнали (або можуть зазнати) переслідувань у себе на батьківщині за політичні або релігійні переконання, за дії, що не кваліфікуються в міжнародному й національному праві демократичних держав як правопорушення.

Притулок територіальний, надання будь-якій особі (особам) можливості уникнути переслідування за політичними мотивами на території певної держави

Причина, філософська категорія для позначення явища, процесу, які обумовлюють, викликають нове явище, процес.

Причина і наслідок, базові філософські категорії.

Причинно-наслідковий зв'язок, зв'язок, що існує між двома подіями, коли перша подія (причина) призводить до іншої (наслідок, ефект).

Причиновість, взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок), основний принцип наукового пояснення світу.

Причиновості принцип, один із основних принципів науки, який стверджує, що на подію, яка відбувається в певний час у певній точці простору, можуть впливати лише події, які передували їй у часі.

Причини соціально-трудових конфліктів, сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників соціально-економічного, правового, організаційно-управлінського, виробничого та особистісного характеру, що призводять до зіткнення інтересів роботодавців і найманих працівників, загострення відносин між ними, зростання соціальної напруженості.

Пріоритет соціальний, соціальне завдання, яке визнається групою або суспільством як невідкладне і потребує першочергового вирішення.

Пріоритети національні, система пріоритетів держави.

Проблема, форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

Проблема дослідження, проблемна ситуація, зумовлена суперечністю між соціальною дійсністю та її теоретичним осмисленням, для пізнання і розв'язання якої потрібні певні дослідницькі підходи, методи, процедури й прийоми.

Провіденціалізм, спосіб тлумачення історії як вияву Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

Провокація, підбурювання, спонукування окремих осіб, груп, організацій до дій, які можуть спричинити тяжкі наслідки для держави і суспільства.

Провокація збройна, агресивні дії з метою викликати збройний конфлікт, виправдати втручання у внутрішні справи інших країн.

Прогноз, науково обґрунтоване передбачення про можливий у майбутньому розвиток певних явищ і процесів.

Прогнозування, процес передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого і сучасного, систематично оцінювана інформація про якісні й кількісні характеристики розвитку об'єкта чи явища в перспективі.

Прогнозування глобальне, аналіз сучасних та передбачення особливостей майбутніх тенденцій розвитку суспільства, людства загалом у формі глобального моделювання за допомогою побудови математичних моделей складних багатофакторних процесів світового розвитку.

Прогнозування демографічне, науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення і майбутньої демографічної ситуації.

Прогнозування екологічне, передбачення поведінки природних систем.

Прогнозування економіки, процес розробки економічних прогнозів, заснований на наукових методах пізнання економічних явищ і використанні всієї сукупності методів і способів економічної прогностики.

Прогнозування соціальне, наукове дослідження перспектив розвитку соціальних процесів, явищ.

Прогностика, наука розробки прогнозів і методології дослідження динаміки та перспектив розвитку різноманітних процесів та явищ.

Програма соціального дослідження, стратегічний документ, що містить методологічні і методичні, організаційні та логічні передумови наукового пошуку в сфері соціології.

Програмування соціальне, засіб цільового управління та реалізації вимог соціального проектування соціального розвитку усіх без винятку елементів суспільних об'єктів.

Прогрес і регрес, співвідносні поняття, що означають розвиток суспільства або його підсистем по висхідній лінії до досконалішого стану (прогрес), і повернення до старих, віджилих форм розвитку, що свідчать про суспільний застій і деградацію (регрес).

Прогрес соціальний, послідовне сходження до складніших форм громадського життя, що здійснюється внаслідок подолання суперечностей, які розгортаються на попередніх етапах і фазах соціального розвитку.

Прогресу теорія, одна з чотирьох соціальних теорій (прогресу, регресу, циклічних і маятникових змін), що оцінює спрямованість та якість соціального розвитку.

Проектування соціальне, форма випереджаючого відображення дійсності, створення праобразу передбачуваного об'єкта, явища або процесу за допомогою специфічних методів.

Промислова соціологія, одна із складових частин соціології праці й управління, яка вивчає відповідні проблеми у такій специфічній сфері матеріального виробництва, як промисловість.

Продуктивні сили, засоби виробництва (знаряддя праці та предмети праці), за допомогою яких виробляють матеріальні блага (здійснюють матеріальне виробництво), а також люди, що здатні до праці, мають певні навички й знання і приводять у дію ці засоби та вдосконалюють їх.

Продуктивність праці, показник трудової діяльності працівників, що характеризує кількість продукції, виробленої за одиницю часу або витрати часу на виробництво одиниці продукції.

Продуктивності праці зростання закон, загальний економічний закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв'язки між прогресом технологічного способу виробництва (його окремими елементами, в тому числі між факторами виробництва) і ефективністю виробничої діяльності у процесі створення товарів і послуг (або кількістю праці на виготовлення одиниці продукції).

Проект, 1) комплекс технічних документів; 2) попередній варіант документа, який подається на розгляд і затвердження (проект доповіді тощо).

Проективні методи, у психології – неоднорідна група психодіагностичних прийомів прогнозування індивідуального стилю поведінки, переживання й афективного реагування у важливих або конфліктних ситуаціях, виявлення неусвідомлюваних аспектів та аномалій особистості.

Проектів метод, освітня технологія в основі якої лежить розвиток пізнавальних та творчих навичок слухачів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити.

Проектне завдання, документ, що є результатом початкової стадії проектування.

Пролонгація, продовження понад установлений термін виконання договору, угоди, зобов'язань.

Проміскуїтет, гіпотетична історична стадія неупорядкованих статевих зносин у первісному суспільстві, що передувала виникненню шлюбу і сім'ї.

Пропаганда, діяльність, спрямована на поширення певних ідей, учень і поглядів серед визначених цільових груп або соціуму в цілому з метою формування в них відповідних світоглядних позицій.

Пропедевтика, 1) вступ до курсу певної науки; 2) підготовчий вступний курс, викладений у стислій і доступній формі.

Пропорційність, співмірність елементів і їх зв'язків в одній системі, найпростіший вид функціональної залежності.

Просвіта, поширення і засвоєння наукових знань, навичок, культури взагалі.

Проституція, практика статевих відносин поза шлюбом, які здійснюються за гроші або іншу винагороду.

Простір, одна з основних об'єктивних форм існування матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування та взаємодію елементів у всіх матеріальних системах.

Простір життєвий, просторове поле взаємодії природи і суспільства, на яке поширюється сфера впливу людини (індивіда, групи людей).

Простір і час соціальний, простір буття, освоєний людством у процесі його існування, який має соціально-культурний і духовно-практичний вимір та час як тривалість існування людства.

Простір об'єктивний, простір, що репрезентує відображення реального світу, який сприймає суб'єкт-мовець.

Простір публічний, приміщення або місце, відкрите для членів громади та інших осіб, що перебувають на даній території, на протипагу приватному або персональному простору.

Просторова взаємодія, взаємодія між об'єктами і явищами в географічному просторі.

Проступок, діяння, що порушує приписи норм права, але не сягає рівня суспільної небезпеки, притаманного злочинам.

Протекторат, 1) форма залежності, за якої одна країна, формально зберігаючи свій державний устрій і певну самостійність у внутрішніх справах, фактично підпорядковується іншій, сильнішій державі; 2) країна або територія, що перебуває в такій залежності.

Протекціонізм, економічна політика держави, спрямована на обмеження міжнародної торгівлі.

Протекція, протегування, заступництво, підтримка впливової особи, прихильність до кого-небудь, яка полягає в сприянні влаштуванню справ, кар'єри з порушенням діючого законодавства.

Протест, 1) рішуче заперечення чогось, категорична заява про незгоду з кимось, чимось, про небажаність чогось; незгода; 2) офіційна заява про незгоду з певним рішенням, певною дією тощо іншої держави, установи, особи.

Протест політичний, прояв у відкрито демонстрованій формі негативного ставлення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей, прийнятих рішень.

Протест соціальний, протидія осіб, соціальних груп або організацій у відповідь на дії, заходи або наміри інших соціальних суб'єктів, що утискають чи дискримінують їх соціально-економічні, політичні, трудові, правові, культурні, етнічні права та інтереси.

Протест суспільний, форма соціального конфлікту у вигляді публічних дій, що демонструють стан неохвалення дій керівництва (громадянська непокор, мітинги, демонстрації, загальнонаціональні страйки).

Протестна поведінка, соціально-особистісна, суб'єктивна форма прояву соціального протесту, яка реалізується у протестних акціях соціального суб'єкта (індивіда чи соціальної групи).

Протестний рух, тип громадського руху різної форми прояву, спрямований проти певних форм суспільного життя, що засуджуються громадськістю.

Протесту акція, конфліктна дія (одноосібна, групова, локальна, регіональна, державна), що свідчить про неприйняття певної ситуації, заява про незгоду з певними діями або позицією, тим чи іншим рішенням, заперечення, відмова від здійснення тієї чи іншої дії.

Протилежності, визначеності, які виключають, проте й обумовлюють та доповнюють одна одну (різновиди – полярні категорії буття і небуття, сутність і явище, форма і зміст тощо).

Протиправна поведінка, поведінка, яка завдає шкоди правам та інтересам як окремих осіб, так і суспільству в цілому.

Протокол, офіційний документ, який фіксує певні факти, обставини, хід і рішення зібрань, результати переговорів перед укладанням договору або в процесі його виконання.

Протосоціологія, сукупність наукових концепцій, що передували виникненню соціології як самостійної науки.

Прототип, 1) одиниця, що найповніше виявляє властивості, спільні для одиниць певної групи; 2) найбільш типовий образ певного класу предметів, який існує в пам'яті як віртуальний еталон і слугує основою для сприйняття та порівняння схожих предметів чи явищ світу.

Професійна орієнтація, науково обґрунтована експертна допомога у виборі професії; зокрема визначення особистісних характеристик, що відповідають певній сфері професійної діяльності.

Професійна придатність, сукупність біологічних, соціальних та особистісних характеристик людини, що дозволяють рекомендувати її для роботи за певним фахом.

Професійно-кваліфікаційна характеристика, нормативний документ, що на основі посадової ознаки визначає вимоги до змісту професійної діяльності та кваліфікації державного службовця.

Професійно-кваліфікаційні вимоги, необхідний рівень підготовленості фахівця для здійснення повноважень у межах займаної посади, володіння необхідними знаннями, навичками та вміннями для ефективної діяльності.

Професіографія, технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей, психологічних здібностей, психолого-фізичних можливостей людини.

Професіологія, галузь науки, об'єктами якої є різні професії, що досліджуються методами соціології, психології, фізіології, медицини, педагогіки.

Професійна структура, кількісний склад працюючих за певними професіями.

Професіоналізм, інтегрована характеристика якостей працівника, який високою мірою відповідає вимогам робочого місця, професійної діяльності.

Професіоналізми, слова або вирази, властиві для тієї чи іншої професії або галузі, що потрапляють у вжиток переважно в усному мовленні і часто виступають як емоційні еквіваленти термінів.

Професія, 1) соціальний феномен, що існує у вигляді специфічних, зазвичай, інституціоналізованих форм – свідомості, діяльності, відносин, а також норм, цінностей та організацій, що пов'язані із систематичним виконанням індивідами суспільно корисних дій; 2) вид трудової діяльності (робота), занятя, що вимагають відповідної підготовки, кваліфікації.

Профіль особистості, формалізований опис особистісних характеристик за підсумками анкетування.

Профіцит, 1) перевищення доходів над видатками порівняно з запланованими обсягами, активу балансу над пасивом; 2) наявність чогось у надмірній кількості.

Процедура, офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення чого-небудь.

Процес політичний, сукупна діяльність усіх суб'єктів політичних відносин, що пов'язана з формуванням, зміною, перетворенням і функціонуванням політичної системи.

Процес соціальний, сукупність видів діяльності, які зумовлюють стабільний стан або зміни і перетворення, що відбуваються в життєдіяльності суспільства.

Прямі докази, докази, які безпосередню вказують на обставину, що підлягає доведенню, або на її відсутність.

Псевдовибори, масова кампанія, яка свідомо імітує демократичний, правовий спосіб виборювання й оновлення влади.

Псевдоподія, зумисне організована (як правило, вигадана) подія, метою якої є створення штучної новини в медіа.

Псевдореальність політична, результат сприйняття віртуальних політичних уявлень та образів, що не мають нічого (або мають дуже мало) спільного з об'єктивною політичною дійсністю.

Псевдореферендум, нелегітимний референдум, який відбувається у супереч законотворчості, чинному на території його проведення та з численними порушеннями процедурних і правових механізмів реалізації на практиці.

Псефологія, наука про вибори, яка досліджує специфіку різних виборчих систем, виборче законодавство, електоральну поведінку, проведення виборчих кампаній кандидатами за допомогою методів статистичного аналізу.

Психіка соціотальна, історично-культурна і психологічна готовність соціуму до відтворення певних поведінкових моделей реагування на проблемні ситуації.

Психіка, спосіб відображення твариною або людиною зовнішнього світу через систему образів і дій.

Психічний примус, вплив на особу, здійснюваний за допомогою погрози з метою спонукати її до вчинення або невчинення певних дій у супереч власній волі.

Психічний процес, процес прийому та обробки інформації, що відбувається у психіці людини.

Психічні стани, відносно стійке характерне поєднання психічних процесів, що має визначену якісну оцінку (стан задоволення, стан роздратування, стан афекту).

Психоаналіз 1) психодинамічний напрям у психології та соціології, заснований австрійським психіатром й психологом З. Фрейдом на межі 19–20 ст.; 2) один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Психодіагностика політична, система психологічних методик, спрямованих на виявлення особистісних рис, поведінкових особливостей, полі-

тичних інтересів та іншої психологічної інформації стосовно політичних лідерів та інших учасників політичної діяльності.

Психодіагностика, сукупність психологічних методів дослідження особистості.

Психодрама 1) соціально-психологічний метод дослідження малих груп, за допомогою якого можна діагностувати, структурувати та прогнозувати особливості та статусно-рольову структуру внутрішньогрупової поведінки; 2) техніка психотерапії, що включає елементи театральної режисури.

Психологізм, напрям у філософії та соціології, що визнає психологію основною філософською і соціологічною наукою.

Психологічна школа у соціології, напрям, що виник на межі 19–20 ст., представники якого прагнули пояснити соціальні відносини і структуру на основі психологічних даних, властивостей людської психіки, аналізу безпосередньої взаємодії людей.

Психологічний напрям у соціології, що пояснює соціальні явища як наслідок дії психологічних чинників.

Психологічного захисту механізми, відносно стійкі та повторювані способи реагування на небажану подію або інформацію.

Психологія мас, напрям соціально-психологічних досліджень, спрямованих на вивчення особливості поведінки великих соціальних груп (маси, натовпу) та психологічних механізмів управління ними.

Психологія соціальна, наука, що вивчає закономірності, специфічні риси психічної діяльності та поведінки соціальних спільностей, їх взаємодію та вплив на соціальну поведінку особи.

Психологія творчості, сукупність психологічних теорій, що пояснюють творчу діяльність людини в різних галузях.

Психологія управління, прикладна галузь психології, що вивчає психологічні закономірності управлінської діяльності.

Публіка, формально неорганізована група, члени якої мають спільні інтереси, що цілком усвідомлюються ними при опосередкованому спілкуванні та контакті.

Пуританське виховання, виховання в дусі аскетизму, релігійності, бережливості, слухняності.

П'ята колона, поняття на позначення внутрішнього ворога, ворожої агентури, яка веде підривну роботу всередині своєї країни

Радянська соціологічна асоціація (РСА) – громадська наукова організація, яка об'єднувала колективи та окремих осіб, котрі працювали в галузі соціології. Діяла в СРСР з 1958 по 1992. Заснована для сприяння розвитку соціологічних досліджень, використання їх результатів у соціальній практиці.

Ризик соціальний, невизначеність, загрози, небезпеки, які супроводжують життєдіяльність суспільства.

Римський клуб, міжнародна неурядова організація, створена у 1966 в м. Римі за ініціативою групи ліберально налаштованих вчених на чолі з А. Печчеї з метою проведення досліджень глобальних проблем сучасності.

Ринок праці, система суспільних відносин, завдяки яким узгоджуються інтереси роботодавців і найманих працівників.

Ритуал, послідовність обрядових дій; порядок здійснення релігійних, громадянських, дипломатичних та інших актів, їх зовнішнє оформлення.

Ритуал політичний, послідовність колективних формалізованих дій, що відтворює символічну, міфологічну реальність суспільної взаємодії та згоди на основі віднесення до глибинних сакральних порядків.

Роботодавці, власники підприємств, установ, організацій будь-яких форм власності, видів діяльності та галузевої належності або уповноважені ними органи чи фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю.

Розбалансованість соціальна, стан суспільства, який характеризується відсутністю гармонії між елементами соціальної системи, домінуванням тенденцій до загострення суперечностей, що виявляється у розгортанні конфліктів, соціальних вибухів і катастроф.

Розвиток соціальний, перехід соціальних відносин у суспільстві на якісно новий рівень внаслідок процесів взаємодії соціальних суб'єктів.

Розподіл і перерозподіл, поняття, що належать до одного смислового поля і використовуються для позначення єдиного комплексу відносин, які виникають у процесі циркуляції матеріальних та духовних цінностей між елементами суспільної структури.

Ручка, Анатолій Олександрович (1940), соціолог, доктор філософських наук, професор, один із фундаторів історичної соціології в Україні, автор соціологічної концепції формування соціальних цінностей, Україна.

Рухи соціальні, масові колективні дії представників соціальної групи (груп), спрямовані на відстоювання певних соціальних інтересів.

Сегментування, виокремлення різних груп населення, споживачів товарів та послуг за певними ознаками, зокрема рівнем доходів, смаками, попитом тощо.

Сегрегація, вид дискримінації, що означає поділ правового поля за національною, релігійною або расовою ознаками.

Сексуальна поведінка, система дій і відносин, спрямованих на задоволення статевого потягу.

Секуляризація, звільнення сфер життєдіяльності, соціальних інститутів, відносин між суспільними верствами, суспільної й індивідуальної свідомості від впливу релігії і церкви.

Село, тип соціального поселення, жителі якого зайняті переважно у сільському господарстві.

Середній клас, основна частина соціальної структури суспільства з розвинутою ринковою економікою.

Середнього класу концепції, теоретико-методологічні підходи до дослідження середнього класу як соціального феномену розвинутих індустріальних і постіндустріальних суспільств.

Середовище соціальне, сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку.

Символ, об'єкт, який використовується для відображення (або означення, заміни) того, що, відповідно до домовленості людей, він представлятиме.

Символіка політична, набір політичних символів, упорядкованих та організованих відповідно до політичного міфу та ієрархії політичних смислів і тем, закладених у ньому, які супроводжують процес політичного ритуалу та присутні в політичному просторі-часі.

Символічна дія, соціальна дія, закріплена у вербально-образній формі; позиція в соціальних відносинах, яка може слугувати символом сама по собі.

Символічна політика, специфічний вид політичної діяльності, який є системою взаємопов'язаних політичних технологій легітимації влади, що передбачає операції з символічним капіталом та реалізацію символічної влади в політичній сфері.

Символічний інтеракціонізм, теоретико-методологічний напрям у соціології та соціальній психології (насамперед, американській), що використовує як основу аналізу соціо-культурної реальності соціальні (з акцентуванням на міжіндивідуальному аспекті) взаємодії, узяті в їх символічному (особливо мовному) вираженні.

Синергетика, загальнонаукова методологія і принцип вивчення соціальної реальності, оснований на міждисциплінарності, комплексності, а також аналізі взаємодії різних систем нелінійної динаміки, динамічного хаосу й самоорганізації.

Система, цілісність взаємопов'язаних елементів із міцними і впорядкованими внутрішніми зв'язками.

Система дії, складний взаємозв'язок елементів дії чи певних дій між собою; поняття запровадив Т. Парсонс у 1937 одночасно з поняттям «одинична дія».

Системний підхід, спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим.

Ситуація маргінальна, сукупність, комплекс та структура зовнішніх і внутрішніх стосовно соціального суб'єкта обставин, умов та факторів, що породжують та закріплюють стан їх маргінальності, спонукають та опосередковують їх активність.

Ситуація соціально-політична, становище, яке зумовлюють найбільш значущі явища, процеси, події політичного життя країни, регіону, світу в певний історичний період.

Сім'я (родина), форма спільності людей, що склалася з поєднаного шлюбом подружжя (або такого, що проживає у незареєстрованому шлюбі), його дітей (власних чи усиновлених), а також у деяких випадках, із інших осіб, поєднаних родинними зв'язками.

Смелзер, Нейл (1930–2017), один із представників еволюційного функціоналізму, засновник соціології економіки як галузі сучасного соціологічного знання, США.

Соборність, морально-філософський та соціальний принцип, який означає єдність нації навколо державницької ідеї, відповідальність кожного за всіх і всіх за кожного.

Соціальна ексклюзія, механізм соціального розмежування (відмежування) груп із нерівними можливостями та життєвими шансами, який закріплює та відтворює економічний, політичний, культурний та інституційний виміри соціальної диспозиції певної соціальної групи.

Сорокін, Пітірім Олександрович (1889–1968), соціолог, правознавець, публіцист, основоположник теорії соціокультурної динаміки, автор теорій соціальної революції, соціальної взаємодії, соціальної стратифікації та соціальної мобільності, Росія–США.

Сохань, Лідія Василівна (1924), соціолог, соціальний психолог, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, засновник Київської школи соціальних психологів, автор соціально-психологічної теорії індивідуального способу життя особистості, Україна.

Соціал-демократизм, ідейно-політична течія сучасності, яка представляє інтереси широких верств суспільства, ґрунтується на дотриманні принципів свободи, справедливості, рівності та реалізується за допомогою економічної, політичної та соціальної демократії.

Соціалізація, процес становлення й розвитку особистості, що полягає у засвоєнні індивідом упродовж усього життя соціальних норм, культурних цінностей і зразків поведінки, що уможливорює його функціонування в суспільстві.

Соціалізм, ідеальний суспільний лад, побудований на принципах антропоцентризму, матеріалізму, соціальної рівності, соціальної справедливості, а також ідеологія соціальних спільнот, які прагнуть до реалізації цього ідеалу.

Соціальна безпека, характеристика рівня соціальної стабільності суспільства, стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Соціальна верства, 1) елемент соціально-класової структури суспільства; 2) сукупність індивідів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами діяльності, які отримують приблизно однакову матеріальну та моральну винагороду.

Соціальна географія, галузь суспільної географії, яка займається вивченням просторових аспектів соціальних явищ та процесів.

Соціальна інженерія, сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку і забезпечують контроль над ними.

Соціальна інформатика, наука, що вивчає комплекс проблем, пов'язаних із інформаційними процесами, які відбуваються в соціумі.

Соціальна мімікрія, спосіб суспільної життєдіяльності, сутність якого полягає в опосередкованості дії, свідомому намірі людини (групи) вибірково уподібнюватися навколишньому середовищу з метою виживання або поліпшення свого становища через приховування істинної системи ціннісних орієнтацій та справжніх намірів.

Соціальна настанова, усталена схильність, готовність індивіда або групи до дії, зорієнтована на соціально значущий об'єкт.

Соціальна реальність, позначення в узагальненому вигляді різноманітного й мінливого предмета соціологічної науки.

Соціальна робота, професійна діяльність, глибокі історичні корені якої сягають давніх традицій допомоги і підтримки; як професія виникла наприкінці 20 ст.

Соціальна роль, зразок поведінки особистості, пов'язаний з її соціальною позицією, статусом і обумовлений місцем особистості в системі міжособистісних і суспільних відносин.

Соціальна стратифікація, характеристика динаміки соціальної структури суспільства.

Соціальна структура, поділ суспільства на сфери життєдіяльності (економічну, соціально-політичну, духовну), виробництво, обмін, розподіл, споживання тощо.

Соціальна сфера, забезпечувана суспільством система підтримки постійного відтворення суб'єктів соціального процесу.

Соціальна технологія, сукупність методів, процедур і операцій, спрямованих на зміну стану та властивостей соціальних об'єктів у наперед заданому напрямі.

Соціальне замовлення, комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на реалізацію загальнодержавних і місцевих цільових соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших джерел шляхом укладання соціальних угод на конкурсній основі.

Соціальне самопочуття, емоційний аспект оцінки представниками соціальної групи свого суспільного становища, рівня задоволення соціально-економічних і духовних потреб, інтересів.

Соціальний інститут реклами, комплекс соціальних, правових, моральних та інших норм, що регулюють рекламну діяльність.

Соціальний консенсус, збалансованість поглядів та узгодження позицій сторін шляхом досягнення компромісу щодо солідаризації суспільства.

Соціальний механізм, сукупність дій, вчинків, відносин, невід'ємних від суб'єктів-носіїв, завдяки яким відбуваються соціальні явища, здійснюється соціальний процес.

Соціальний прагматизм, 1) сукупність якісних характеристик соціально орієнтованої діяльності суб'єктів, в основу якої покладені принципи довіри, соціальної привабливості та соціальної відповідальності; 2) дії соціальних акторів, спрямовані на отримання користі та вигоди шляхом задоволення інтересів інших суб'єктів.

Соціальний простір, сукупність соціальних відносин, взаємовідносин, статусів та ролей на певній території, де відбуваються соціальні явища.

Соціальний стереотип, усталений образ або уявлення про соціальний об'єкт різних соціальних суб'єктів, що виражають звичний спосіб сприйняття, дії щодо об'єкта.

Соціальні послуги, комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на поліпшення або відтворення життєдіяльності.

Соціальні програми, виклад основних положень діяльності соціальних інституцій, політичних партій чи організацій на певну перспективу.

Соціально адекватний менеджмент модель управління, орієнтована у майбутнє та адаптована до функціонування у конкретній соціальній системі з максимальним використанням її соціально-економічного та психокультурного потенціалів.

Соціально-трудові відносини, поняття, що відображає складний комплекс суспільних відносин у соціальній і трудовій сфері.

Соціобіологія, напрям у теоретичній соціології, що зосереджується на вивченні біологічної складової та її впливу на соціальні об'єкти, явища і процеси.

Соціограма, спосіб зображення структури міжособистісних стосунків у малій соціальній групі.

Соціокультурний підхід, методологічний принцип, у межах якого суспільство розглядається як цілісна соціокультурна система в єдності культури і соціальності, що створюються та перетворюються діяльністю людини.

Соціолінгвістика, наукова дисципліна, яка розвивається на стику лінгвістики та соціології, вивчає широкий спектр проблем, пов'язаних із соціальною природою мови.

Соціологічна асоціація України (САУ), добровільна наукова, громадська організація, що об'єднує науковців, спеціалістів, які працюють у галузі соціології; заснована в 1990.

Соціологічна бібліографія, допоміжна наукова дисципліна, що займається виявленням, обліком, реєстрацією, описом, систематизацією соціологічної літератури і розкриттям її змісту.

Соціологічне дослідження, система логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, які виконуються для отримання нових наукових знань про соціальний об'єкт, явище, процес тощо.

Соціологічний віталізм, напрям у соціології, зорієнтований на вивчення життєвих сил і простору людини як біопсихосоціальної істоти, суб'єкта суспільних відносин.

Соціологія, 1) наука про соціальні системи, з яких складається суспільство, про закономірності його розвитку, соціальний процес, соціальні інститути, соціальні відносини, рушійні сили свідомості та поведінки людей як членів суспільства; 2) навчальна дисципліна про суспільство та поведінку людей в ньому.

Соціологія аграрна, напрям соціології, метою якої є дослідження соціальних процесів у аграрній сфері.

Соціологія альтернативна, напрям соціологічної думки, що теоретично виражає настрої ліворадикальної молоді та частки представників середнього класу, які піддають критиці властиві індустріальному суспільству систему цінностей і стандарти поведінки (прагматизм, утилітаризм та ін.).

Соціологія виборів (електоральна соціологія), напрям соціології, що вивчає поведінку виборців (електоральну поведінку), механізм виборів, виборчих кампаній тощо.

Соціологія виховання, галузь соціологічної науки, що вивчає суспільне виховання в сукупності його соціальних характеристик як сфери соціальних відносин.

Соціологія глобальних процесів, галузь соціологічного знання, що вивчає особливості та соціальні наслідки впливу макросоціальних процесів

глобалізації на загальнолюдську спільноту, соціальні інститути окремих країн, соціальні групи, особистості.

Соціологія громадської думки, спеціальна соціологічна теорія, що вивчає сутність, функції та закономірності існування громадської думки як соціального інституту.

Соціологія економіки, галузева соціологічна теорія, що вивчає функціонування економіки у взаємозв'язку з соціальним оточенням.

Соціологія життя, парадигма в соціології, що уособлює методологічну стратегію, у межах якої можливе подолання суперечностей між макро- і мікросоціологією, між структурно-функціональною і конфліктно-логічною орієнтаціями.

Соціологія кіно, галузь соціологічного знання, яка вивчає соціальні проблеми, пов'язані з кінематографом.

Соціологія культури, галузь соціології, що вивчає соціальні аспекти виробництва, розповсюдження та зберігання культурних цінностей.

Соціологія ліворадикальна, напрям західної соціології (започаткований у 1960-х), орієнтований на інтерпретацію соціального світу з позиції можливостей його радикальної зміни.

Соціологія малих груп, спеціальна соціологіологічна теорія, що вивчає малі соціальні групи та контактні колективи.

Соціологія масової комунікації, спеціальна соціологічна теорія, що вивчає стан і динаміку масової комунікації в суспільстві, тенденції та специфіку функціонування мас-медіа.

Соціологія медицини, галузь соціологічного знання, що вивчає широкий спектр соціологічних проблем, пов'язаних із здоров'ям, хворобами, медичним обслуговуванням, профілактикою, лікуванням і соціально-трудовою реабілітацією.

Соціологія молоді, галузь соціології, яка досліджує молодь як соціально-демографічну спільноту суспільства, проблеми та особливості її соціальних і професійних очікувань, ролей, статусів.

Соціологія насильства, напрям в соціології, предметом дослідження якого є причини, формами та шляхи подолання проявів насильства у соціумі.

Соціологія організацій, галузь соціології, що вивчає особливості утворення, функціонування та розвитку соціальних організацій як специфічних цільових об'єднань.

Соціологія освіти, галузь соціологічної науки, яка вивчає закономірності та особливості становлення, функціонування і розвиток сфери освіти, різних навчальних закладів, освітянських колективів, аналізує соціальні процеси в освітній системі.

Соціологія особистості, галузь соціологічної науки, предметом якої є особа як об'єкт і суб'єкт суспільних відносин у межах відповідної культури суспільства.

Соціологія політики, галузь соціології, що вивчає політичне життя суспільства у взаємозв'язку з іншими сферами, політичну свідомість і політичну поведінку індивідів та соціальних груп.

Соціологія права, галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів.

Соціологія праці, галузь соціологічної науки, предметом дослідження якої є праця як процес реалізації, а водночас і відтворення здібностей, навичок, знань та умінь людини з метою створення матеріальних, соціальних і культурних благ.

Соціологія реклами, соціологічна теорія, об'єктом вивчення та аналізу якої є реклама як соціальний інститут.

Соціологія релігії, галузь соціології, що досліджує закономірності формування, функціонування та розвитку релігії як соціального інституту.

Соціологія ризику, галузь соціологічної науки, яка вивчає соціальні аспекти інституціональних ризиків, ризикові моделі поведінки людей у контексті різних культур.

Соціологія села, галузь соціології, яка вивчає походження, особливості та закономірності розвитку і функціонування села.

Соціологія смислу, галузь соціології, що вивчає вплив смислових установок на суспільну та індивідуальну свідомість.

Соціологія соціальної роботи, напрям у соціології, що досліджує теоретичні та практичні проблеми, що виникають у процесі соціальної допомоги суб'єктам соціального буття, потрапившим у складну життєву ситуацію.

Соціологія соціальної сфери, соціологічна теорія, об'єктом якої є соціальна сфера.

Соціологія соціології, напрям соціологічної науки, що вивчає саму соціологію (виникла у США на поч. 1970-х).

Соціологія спорту, галузь соціології, що вивчає спорт як складне багатовимірне соціальне явище.

Соціологія тіла, порівняно нова галузь соціологічного знання, спрямована на подолання відносно зневажливого та зверхнього розуміння тіла в соціокультурному контексті.

Соціологія управління, спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає закономірності, засоби, форми, методи та механізми цілеспрямованого впливу на соціальні відносини і процеси, що відбуваються в суспільстві та його підсистемах.

Соціологія феноменологічна, теоретичний синтез феноменології життєвого світу Е. Гуссерля та розуміючої соціології М. Вебера, що трактує суспільство як феномен, який постійно створюється у свідомості людини та відтворюється у процесі взаємодії індивідів.

Соціологія художньої літератури, спеціальна соціологічна теорія, предметом вивчення якої є література як словесне мистецтво відображення зразків соціальної взаємодії.

Соціометрія, методика вивчення групової динаміки, запропонована Я. Морено, що дає змогу виявити справжні взаємини між людьми та виміряти їх за допомогою спеціальних матриць, індексів, графіків.

Спеціальні соціологічні теорії, середній рівень соціологічного знання, сформований у процесі його інтенсивної професіоналізації і спеціалізації, який займає місце між теоретичною та емпіричною соціологією.

Спілка, група людей, об'єднаних відповідним порядком, який регулює їхні відносини, передбачає певну узгодженість індивідуальних, групових дій, винагороди та санкцій за результати.

Спосіб життя, соціологічна категорія, що означає стійкий спосіб життєдіяльності людей, який сформувався в певних суспільно-економічних умовах, нормах спілкування та поведінки, складі мислення.

Стиль керівництва, сукупність типових і стійких прийомів впливу керівника на підлеглих із метою виконання управлінських функцій.

Стиль політичний, цілісний комплекс методів, засобів, прийомів впровадження певного політичного напрямку з метою досягнення гармонії в політичних відносинах.

Стоїцизм напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Стратегія виборчої кампанії, зорієнтований на майбутнє, комплексний план проведення виборчої кампанії.

Структура організації, сукупність стійких елементів і відносини між ними, які формують і забезпечують цілісність та єдність організації.

Структуралізм, науковий напрям, який розглядає об'єкти пізнання як сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних частин-елементів, виник на поч. 20 ст.

Студентство, соціальна група, що складається з молоді, яка навчається у закладах вищої освіти.

Субкультура, частина загальної культури, носії якої за низкою ознак відрізняються від панівної культури, але не протистоять їй.

Суперечність, у філософії – активна взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій предметів і явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності та взаємопроникненні, виступаючи джерелом само руху і розвитку об'єктивного світу і пізнання.

Суперечність логічна, наявність двох висловлювань, з яких одне є запереченням іншого.

Суспільно-політична організація суспільства, визначений порядок взаємодії між елементами соціальної та політичної структури.

Суспільство постіндустріальне, новий етап суспільного розвитку індустріального суспільства.

Суспільство ризику, соціум, який під впливом внутрішніх, техногенних або антропогенних впливів може втратити або забезпечити переваги і здобутки певного суб'єкта діяльності.

Суспільство традиційне, загальне визначення доіндустріальних і докапіталістичних суспільних укладів, для яких характерна перевага аграрного сектору, опора на традиційні способи соціокультурної регуляції та домінування недемократичних форм політичної організації соціуму.

Сучасна світова система, основна категорія світ-системного аналізу, яка використовується для позначення сукупності взаємодіючих міжнародних акторів.

Таблиця, 1) дворівнева (графо-рядкова) форма запису інформації, що характеризує кілька об'єктів за низкою ознак; 2) структура даних, яка зберігає набір однотипних записів.

Таблиця електронна, принцип організації даних, який забезпечує їхнє зберігання та автоматичну обробку.

Таблиця спряженості ознак, форма подання даних про об'єкти соціологічного дослідження на підставі групування двох або більше ознак за принципом їх спорідненості.

Табу, категорична заборона певних дій, що ґрунтується на глибокій вірі в неминучу кару за порушення цієї заборони.

Табу комунікативні, комунікативні традиції уникати певних мовних виразів або порушувати деякі тем спілкування в певних комунікативних ситуаціях.

Табула раса концепція, концепція, згідно з якою нова держава будує свої правовідносини з «чистого аркуша», на свій розсуд, і не пов'язана жодними зобов'язаннями з державою-попередницею.

Табуляграма, документ, що містить інформацію, зафіксовану в письмовому і/або графічному вигляді за допомогою табулятора або друкарського пристрою електронної цифрової обчислювальної машини.

Таємниця державна, вид таємної інформації, що охоплює відомості, розголошення яких може завдати шкоди інтересам держави.

Таємниця комерційна, право підприємства, фірми, компанії, організації на засекречення всіх виробничих, торговельних і фінансових операцій та відповідної документації, що охороняється законодавством.

Таємниця листування, недоторканність усіх видів поштово-телеграфних відправлень.

Тактика, сукупність засобів і методів для досягнення конкретної мети.

Тактика комунікативна, сукупність прийомів і методів, визначена лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямована на досягнення бажаного ефекту чи запобігання небажаному.

Тактичний прийом, раціональний спосіб дії або доцільна лінія поведінки особи яка здійснює розслідування в процесі збирання, дослідження та використання доказової інформації.

Талант, яскраво виявлені здібності людини у певній сфері діяльності, міра актуалізації її особистості.

Таласократія, тип цивілізації або форма сучасної держави, економічне, політичне та культурне життя яких зосереджується на діяльності, пов'яза-

ній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів.

Тандемократія, 1) вид політичної системи, побудований на одночасному чи почерговому використанні ресурсів двох політичних суб'єктів задля досягнення спільної мети; 2) метод колективного прийняття рішень із рівним впливом двох учасників політичного процесу.

Тард, Габріель де (1843–1904), соціолог, психолог, кримінолог, один із основоположників соціальної психології та соціології громадської думки, Франція.

ТАСІС програма, програма Європейського Союзу на допомогу новим незалежним державам Східної Європи і Центральної Азії (колишні республіки Радянського Союзу, крім країн Балтії) в перехідний період.

ТБ-метр, спеціальний пристрій для збору даних про вподобання телеглядачів, який дозволяє здійснювати постійний моніторинг, контроль рейтингу телепередач і телеканалів.

Творчість, людська діяльність, спрямована на створення якісно нового, неповторного, оригінального, прекрасного.

Творчість соціальна, вища форма соціальної діяльності, спрямована на перетворення та створення якісно нових форм соціальних відносин і суспільного буття.

Т-група, за К. Роджерсом, мала група, створювана для практичного впливу на самопочуття та самоактуалізацію особистості, регуляцію емоційно-безпосередніх міжособистих відносин у групі.

Театр політичний, метафорична назва політичного життя суспільства, яка прирівнює політику до гри як онтологічної властивості людської природи.

Теза, визначальне істотне твердження у певній концепції, теорії; положення, твердження, що потребує доказу, аргументації.

Тезаурус, 1) одномовний (тлумачний або тематичний) словник, який прагне максимально охопити лексику даної мови; 2) словник з певної галузі знань, сформований за тематичним принципом, в якому показано семантичні відношення між лексичними одиницями.

Тейлоризм, 1) соціально-філософська концепція, напрям у теорії управління, який стверджує, що зростання продуктивності праці залежить від введення стандартизованих методів, знаряддя та прийомів виконання

робочих операцій; 2) система організації праці, метою якої є одержання підприємцем найбільшого прибутку.

Тейлор, Фредерік (1856–1915), представник світової соціально-управлінської думки, один із застовників наукової школи менеджменту, США.

Тектологія (або загальна організаційна наука), наукова дисципліна, розроблена О. Богдановим у 1920-х.

Телезіс соціальний, за Л. Уордом – свідомий і раціональний контроль над розвитком суспільства, здійснюваний з метою збереження та укріплення соціального порядку заради досягнення соціальних результатів.

Телекомунікація, 1) форма телевізійного зв'язку, спосіб передачі інформації на велику відстань; 2) передача та прийом будь-яких знаків, сигналів зображення і звуку за допомогою електромагнітних засобів зв'язку (кабельного, оптичного, радіозв'язку).

Телеконференція, вид заходу, коли групова комунікація здійснюється між територіально розподіленими учасниками за допомогою технічних засобів.

Тенденція соціальна, спостережувана чи виявлена у процесі наукового аналізу поступова та стійка зміна поведінки соціальних груп (верств, класів, систем) протягом певного періоду часу (наприклад, зміни в розмірі сім'ї, скорочення народжуваності, зростання смертності тощо).

Теократія, форма правління, за якої влада знаходиться в руках церкви і духовенства.

Теоретико-інформаційний аналіз у соціологічних дослідженнях, сукупність методів обробки даних, заснований на використанні понять та уявлень математичної теорії інформації.

Теорія міжкультурної комунікації, спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає особливі процеси соціального розвитку.

Теоретична типологізація, узагальнення ознак соціальних явищ на підставі ідеальної теоретичної моделі та за допомогою теоретично обґрунтованих критеріїв.

Теорія соціального розвитку, спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає зміни суспільства, що призводять до появи нових суспільних відносин, інститутів, норм і цінностей.

Теорія соціальної структури, вчення про закони розвитку, принципи взаємодії соціальних спільностей та інститутів, які в діалектичній єдності

утворюють соціальну структуру суспільств (клас, соціальна верства, група, нація, сім'я, колектив, кооператив, професійна, демографічна група).

Тестування, експериментальний метод психодіагностики, який застосовується в емпіричних соціологічних дослідженнях для вивчення характеристик особистості.

Техніка соціологічного дослідження, сукупність організаційно-методичних прийомів для ефективного використання певного методу, способів збору, обробки та аналізу даних (мистецтво формулювання питань, побудова шкал, компонування анкети тощо).

Типи соціологічного дослідження, різновиди соціологічного дослідження, що визначаються характером поставлених мети і завдань, глибиною аналізу соціального об'єкта, явища чи процесу; розрізняють три основних типи соціологічного дослідження: розвідувальне (пілотажне), описове і аналітичне.

Тофлер, Елвін (1928–2016), соціолог, футуролог і публіцист, один із теоретиків постіндустріалізму та глобалізму, заставник соціальної теорії футуризму, США.

Траскторія, термін, що використовується в символічному інтеракціонізмі для позначення життєвого досвіду людини, пов'язаного з хаотичними соціальними процесами, діями, які спричиняють втрату контролю за ситуацією та страждання.

Уклад соціально-економічний, цілісна система певного типу відносин між людьми в процесі суспільно-матеріального виробництва, яка утворює його суспільну форму.

Управління соціальне, свідомий, системно організований та регулюючий вплив на соціальну систему з метою впорядкування, вдосконалення її структури, форм і видів діяльності, збереження цілісності, рівноваги, гарантії ефективної діяльності.

Управлінське консультування, метод, що забезпечує привнесення в організацію практичних порад і реальної допомоги, спираючись на отримані на практиці знання.

Управлінські санкції, засоби управлінського контролю (заборони, дозволу чи покарання), які сприяють інтеграції керованої структури, досягненню поставлених цілей, виправленню помилок, активізації дій тощо.

Урбанізація, перевищення кількості міського населення над сільським.

Успіх життєвий, 1) досягнення тієї позиції в ієрархії, яка відповідає очікуванням інших, навіть за умови розбіжності з особистими домаганнями; 2) успішним може вважатися статус, навіть і не престижний, але такий, що оцінюється як успішний самим індивідом.

Утеча, 1) форма реакції індивіда на вплив негативного подразника; 2) намагання людини залишити нестерпну соціальну ситуацію (наприклад, утеча від наркотиків, у релігію тощо).

Утопія, фантазія, вимисел, мрія, що не збудеться.

Утопія соціальна, образ суспільства, організованого розумно, раціонально, гармонійно.

Фаза, 1) певний момент у ході розвитку будь-якого процесу (суспільного, геологічного, фізичного тощо); 2) однорідна за хімічним складом і фізичними властивостями частина термодинамічної системи.

Фаза коливань, періодично змінюваний аргумент гармонічного коливання.

Файл, іменована сукупність даних, що зберігається на носії інформації.

Факт, 1) справжня подія, явище; 2) те, що об'єктивно існує.

Факт науковий, особливого роду пропозиція, що фіксує емпіричне знання.

Факт соціальний, соціально значуща подія, що об'єктивно мала місце, незалежно від позиції спостерігача.

Фактографія, 1) опис фактів без будь-якого їх аналізу, узагальнення; 2) надмірне нагромадження фактів у публіцистичному творі.

Фактор, 1) умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища, чинник; 2) у математиці – кожне з перемножуваних чисел, співмножник.

Фактор ризику, обставина або дія, яка потенційно сприяє виникненню небезпечної ситуації або захворювання.

Фактор-група, в теорії груп, група класів еквівалентності щодо деякого відношення еквівалентності.

Факторів теорія, теорія, яка пояснює розвиток суспільства впливом низки рівноцінних факторів (економіки, релігії, моралі, техніки, культури тощо).

Факторний аналіз, група методів багатовимірної статистики для аналізу кореляцій в середині групи ознак.

Фаллібілізм, філософська позиція, за якою, з одного боку, визнається неможливість досягнення абсолютної певності, точності або всеосяжності у будь-якій сфері людської діяльності, а з іншого, стверджується наявність неухильного прагнення до таких характеристик.

Фальсифікації принцип, спосіб формування логічного критерію істинності, за яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне інше твердження, яке з нього випливає, не є хибним.

Фальсифікаціонізм, принцип демаркації науки від «метафізики» (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одينية твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним.

Фальсифікація, 1) підроблення чого-небудь; 2) умисне викривлення або неправильне тлумачення певних явищ, подій, фактів; 3) підроблена річ, яку видають за справжню; 4) підробка.

Фальсифікація історична, підробка історичних джерел або завідомо хибна їх інтерпретація.

Фальсифікація у виборчому процесі, свідоме спотворення або підробка під час виборів інформації та результатів голосування.

Фанатизм, беззаперечне, доведене до крайнощів, сповідування людиною певних поглядів, ідей.

Фанон, Франц (1925–1961), соціальний філософ і психоаналітик, один із теоретиків та ідейних натхненників руху нових лівих та революційної боротьби за деколонізацію в країнах третього світу, Франція–Мартініка–США.

Фантазія, створення людиною на основі наявного інтелекту нових образів у рамках майбутнього часу, з використанням колись сприйнятого минулого.

Фантазмагорія, 1) фантастичні картини й фігури, одержані за допомогою різних оптичних пристроїв; 2) фантастичне уявлення про щось; 3) маячні видіння, щось нереальне; 4) химерне, дивне перетворення, зміна.

Фасилітація соціальна, тенденція, яка спонукає людей краще виконувати знайомі та нескладні завдання в присутності інших людей.

Фасцикула, одиниця зберігання писемних документів, що є зв'язкою документів різного змісту, розташованих у порядку реєстраційних номерів.

Фасцинація, вплив на волю та уяву слухача з метою його психологічного підкорення.

Фаталізм, світоглядна суспільно-політична й філософська позиція, згідно з якою будь-які дії людини чи людської спільноти наперед визначені дією потойбічної сили, що повністю поглинає їх індивідуальну або ж колективну волю.

Фатум, поняття, що лежить в основі релігійної віри в долю як наперед визначений перебіг подій у природі, суспільстві та житті окремої людини, який не має причинної зумовленості, а залежить від волі Божої.

Фейсрбах, Людвіг фон (1804–1872), філософ-матеріаліст, Німеччина.

Фемілізм, спосіб соціальної організації, коли спільні інтереси сім'ї визнаються важливішими, ніж інтереси її окремого члена.

Фемінізація, зростання ролі жінок в будь-яких соціальних, політичних або економічних процесах.

Фемінізм, інтелектуальний та суспільно-політичний рух, що виступає за розширення прав і ролі жінок у суспільстві.

Фемінізм ліберальний, поміркований фемінізм, рух за рівність прав жінок і чоловіків, «фемінізм рівності».

Фемінізм радикальний, різновид феміністичної ідеології, спрямований на руйнування патріархату та конструювання соціуму, переважно або повністю керованого жінками.

Фемінізм філософський, підходи в різних областях філософії, що підкреслюють роль гендеру в формуванні традиційних філософських проблем і понять.

Фемінізму теорії, соціологічні концепції, що виникли у процесі розвитку руху проти дискримінації жінок у економічній, політичній та сімейній сферах життєдіяльності суспільства.

Фемінократія, 1) соціальне явище в доісторичний період; 2) явище приходу жінок до влади, на ключові посади у сучасних умовах.

Феномен, 1) філософська категорія, якою позначаються почуттєво осягнені явища, на відміну від явищ, що усвідомлюються розумом (ноумен); 2) незвичайне вище, рідкісний факт, який важко досягнути, збагнути.

Феномен соціальний, унікальне соціально значуще явище або процес.

Феноменалізм, філософське вчення, згідно з яким основними об'єктами пізнання є феномени, а не сутності речей.

Феноменологія, філософська течія 20 ст., заснована Е. Гуссерлем.

Феноменологія конфлікту, концептуалізація конфлікту, виходячи з принципів феноменологічного аналізу та результатів досліджень із соціальної феноменології.

Феноменологія політична, один із головних напрямів у сучасній західній політичній філософії й політичній науці, який використовує методи т. зв. феноменологічного аналізу.

Феноменологія права, напрям філософії права, який вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ-феноменів у дійсності.

Фенотип, сукупність зовнішніх ознак живого організму.

Феодалізм, суспільний устрій, для якого властива перевага натурального господарства, особисте економічне підпорядкування, ієрархізація соціальної структури.

Фізіогноміка, вчення про значення рис обличчя у визначенні характеру та психологічних обословностей людини.

Фізіологія людини, наука про функції живого організму як єдиного цілого.

Фізіологія праці, наука, яка вивчає питання режиму праці і відпочинку, раціональної робочої пози, робочих меблів, організації робочого місця, структури робочих рухів, тобто вплив трудового процесу на працездатність людини.

Філантропія, добродійність і допомога незаможним, соціально незахищеним індивідам і верствам населення, заступництво.

Філіація, набуття громадянства людиною при народженні.

Філогенез, історичний розвиток як окремих видів і систематичних груп організмів, так і органічного світу в цілому.

Філософії основне питання, термін марксистської філософії, питання про первинність ідеї або матерії, граничні питання про існування і світ людини.

Філософії соціальної категорії, загальні поняття характеристик життєвого світу людини (маса, енергія, життя, війна, мир тощо).

Філософія, 1) форма суспільної свідомості, спрямована на досягнення Всесвіту та людини крізь призму універсальних закономірностей та узагальнення; 2) наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства, мислення.

Філософія абсурду, система філософських поглядів, що розвинулася з екзистенціалізму, в рамках якої стверджується відсутність сенсу людського буття (абсурдність людського існування).

Філософія життя, один із напрямів філософії 19–20 ст., основним поняттям якого є «життя» як цілісна реальність, що досягається за допомогою інтуїції.

Філософія науки, напрям сучасної філософії, що досліджує структуру наукового знання, засоби й методи наукового пізнання, способи розвитку й обґрунтування знання.

Фіналізація науки, методологічна концепція пояснення процесу соціокультурної детермінації наукових досліджень.

Фінансово-промислові групи, форма об'єднання, до якого можуть входити промислові й сільськогосподарські підприємства, банки, наукові й проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку.

Фірма, 1) торговельне або промислове підприємство з правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби; компанія, діло, бізнес; 2) об'єднання однорідних або суміжних підприємств.

Фіскальна політика, зміни, які вносить уряд у розміри та умови оподаткування, а також у розмір та порядок державних витрат з метою стабілізації економіки.

Флешмоб, заздалегідь спланована масова акція, у якій велика група людей з'являється в суспільному місці, виконує заздалегідь обумовлені дії (сценарій) і потім розходить.

Фобія, надсильний нав'язливий страх, який загострюється у певних життєвих ситуаціях.

Фокус-група, якісний метод дослідження, групове інтерв'ю організоване у вигляді розмови кількох респондентів (зазвичай 6–12 осіб) на задану тему.

Фокус-групова динаміка, термін, що описує процес розвитку фокус-групової дискусії в межах змістовного та рольового аспектів.

Фокусовані групові інтерв'ю, якісний метод збору інформації, що ґрунтується не на чергуванні запитань інтерв'юера та відповідей респондента, а на дискусії між самими респондентами з приводу проблеми, яка вивчається.

Фольклор, образна система традиційних смислів та функціональна система суб'єктності його носіїв.

Фонд, 1) ресурси, запаси, нагромадження, кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення; 2) організація для надання всебічної допомоги певним верствам населення; 3) множина документів, колекцій та предметів бібліотеки.

Фонд статутний, сукупність матеріальних засобів і грошових коштів, що надаються засновником (державою, організацією, трудовим колективом, фізичною особою) у постійне розпорядження підприємства.

Фонди споживання суспільні, частина національного доходу, яка надходить членам суспільства в особисте споживання безплатно або на пільгових умовах понад винагороду за працю.

Форд, Генрі (1863–1947), промисловець, власник заводів з виробництва автомобілів, винахідник, засновник організаційно-технологічної концепції управління, США.

Формалізації метод, дослідження об'єкта шляхом переведення його якісних та кількісних характеристик у деяку знакову форму з метою аналітичного оперування ними.

Формалізація, відображення об'єкта або явища у знаковій формі будь-якої штучної мови (математичних, хімічних символів) і забезпечення можливості дослідження реальних об'єктів через дослідження відповідних знаків.

Формалізм, дотримання зовнішньої форми в чому-небудь на шкоду суті справи.

Формація суспільно-економічна, категорія марксистської соціальної філософії, історичний тип суспільства, цілісний соціальний організм, що базується на певному способі виробництва.

Форс-мажор, надзвичайні обставини, які примушують діяти інакше, ніж передбачалося.

Фрагментація, процес, протилежний глобалізації, проявом якого може бути розпад великих геополітичних утворень, зростання партикуляризму в окремих сферах міжнародних відносин.

Фраза, 1) висловлювання, що становить інтонаційну чи смислову єдність; речення; 2) красномовний, але порожній вислів.

Фрайбурзька школа, школа німецького неолібералізму, що склалася наприкінці 1930-х.

Фракція політична, 1) організована група членів політичної партії, утворена для проведення її політики в парламенті, органах місцевого самоврядування тощо; 2) угруповання всередині політичної партії.

Франко, Іван Якович (1856-1916), історик, соціолог, письменник, перекладач, журналіст, громадський діяч, доктор філософії, соціологічна спадщина присвячена ствердженню справедливого соціального устрою, гідності людини праці, Україна.

Франчайзинг, форма ліцензування, за якої одна сторона (за відшкодування) надає іншій право діяти від свого імені, використовуючи її товарні знаки і бренди.

Франшиза, 1) межі відхилення кількості поставленого товару від зазначеної в договорі (в процентах); 2) умова страхової угоди, що передбачає звільнення страхувальника від сплати компенсації збитків, що не перевищують певний розмір.

Фрейд, Зігмунд (1856–1939) соціальний мислитель, невропатолог, психіатр, соціальний психолог, засновник теорії та методу психоаналізу, Австрія.

Фрейдомарксизм, течія у фрейдизмі, представники якої прагнуть поєднати ідеї психоаналізу та марксизму.

Фреймів аналіз, теорія, згідно з якою люди користуються власними очікуваннями, щоб розібратися в повсякденному житті.

Фреймів теорія, сукупність наукових положень, якими пояснюється виникнення і функціонування фреймів когнітивних структур, в рамках яких відбувається людське мислення.

Фритредерство, 1) економічна політика промислової буржуазії; 2) напрям у економічній теорії, що характеризується вимогами т. зв. вільної торгівлі, невтручанням держави в економічне життя країни.

Фрідман, Мілтон (1912–2006), економіст, соціолог, лауреат Нобелівської премії, автор концепції соціальної відповідальності бізнесу, США.

Фрілансер, 1) у середні віки – воїн-найманець, вільний стрілець; 2) працівник, який виконує роботу без укладання довгострокового договору з роботодавцем, вільний художник, позаштатний працівник, незалежний підрядник.

Фромм, Еріх (1900–1980), філософ, соціолог і психолог, реформатор фрейдизму, фундатор теорії гуманістичного психоаналізу, Німеччина–США–Мексика–Швейцарія.

Фронт, 1) місце, ділянка, на якій одночасно виконується кілька процесів робіт; 2) район (смуга, зона) території, на якій ведуться бойові дії; діюча армія в такому районі.

Фронти народні, загальна назва політичних союзів, що об'єднували ліві та лівоцентристські сили, які виступали проти фашизму та війни у Франції, Іспанії, Чилі.

Фрустрація, психічний стан дезорганізації свідомості й поведінки, зумовлений об'єктивно нездоланими (чи суб'єктивно уявленими) труднощами.

Фуко, Мішель (1926–1984), філософ, соціолог, історик, соціальний і політичний мислитель, один із засновників соціології влади, Франція.

Фукуяма, Френсіс (1952), філософ, політолог, соціолог, автор відомої праці «Кінець історії та остання людина» (1992), у якій проголошується, що розповсюдження ліберальних демократій в усьому світі є кінцевою точкою соціокультурної еволюції людства та остаточною формою людського уряду, США.

Фундаментальні і прикладні науки, підрозділи наукових дисциплін, що є наслідком традиційного поділу наук за принципом їх цілеспрямованості.

Фундація, неурядова неприбуткова структура, створена для опікування соціальними, благодійними чи іншими громадськими питаннями.

Функціоналізм в соціології, теоретичний напрям соціології, що пояснює соціальні явища з точки зору тих функцій, які вони виконують.

Функціоналізм структурний, напрям у соціології та антропології, який вбачає головну мету у вивченні механізмів і структур, що забезпечують цілісність, стабільність і сталість соціальної системи.

Функціональна структура, тип організаційної структури управління, який передбачає визначення та розподіл управлінських функцій (окремих елементів процесу) між структурними підрозділами (управлінськими органами) для досягнення чітко визначених завдань.

Функціональна школа, течія в соціології, згідно з якою суспільство є єдиною соціальною системою, де кожний елемент виконує певну соціальну функцію.

Функціональний імператив, основна умова існування та рівноваги соціальної системи.

Функції соціології, основні ролі та зобов'язання соціологічної науки перед суспільством, найважливіші напрями і коло діяльності даної галузі наукового знання.

Фур'єризм, 1) концепція утопічного соціалізму, що її розробив французький мислитель Ш. Фур'є; 2) рух, представники якого намагалися на практиці здійснити ідеї Фур'є.

Фур'є, Шарль (1772–1837), утопічний соціаліст, філософ, вперше застосував термін «фемінізм», Франція.

Футурологія, галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій про майбутнє людства, перспектив розвитку соціальних процесів.

Хабар, незаконна винагорода матеріального характеру.

Хабарництво, 1) незаконне, злочинне матеріальне заохочення посадових осіб, від яких певною мірою залежить розв'язання життєво важливих для заявників проблем; 2) привласнення (або вимагання) посадовими особами грошей, матеріальних цінностей або послуг за вчинення (або не вчинення) в інтересах хабародавця конкретної дії, яку посадова особа мала і могла вчинити за своєю посадою.

Хавала, найекономніша система неофіційних грошових переказів відносно бідних працівників – мігрантів із багатих країн у країни, що розвиваються.

Хак (інформаційні технології), злам (незаконне використання) комп'ютерної системи; хакер – особа, що здійснює злам комп'ютерної системи.

Хаос, 1) явища, що порушують рівновагу природних систем, процеси яких зазнають раптових і радикальних змін; 2) у давньогрецькій міфології – безодня, наповнена туманом і темрявою, з якої виникло все суще, переносно – стан невпорядкованості, що визначає не тільки руйнування, але й народження систем.

Характер, 1) сукупність відносно сталих індивідуальних психічних рис людини, що визначають типовий для даного суб'єкта спосіб поведінки і діяльності, його ставлення до світу та до себе; основу характеру становить темперамент; 2) сукупність відмітних властивостей, ознак предмета або явища, процесу тощо.

Характер національний, сукупність психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Характер праці, 1) найважливіші ознаки соціально-економічної сутності праці з позиції відносин власності; 2) соціально-економічний спосіб поєднання працівників із засобами праці, обумовлений цілями суспільного виробництва, пануючими у суспільстві відносинами власності, властивій йому соціально-економічній системі.

Характер соціальний, частина характеру, яка формується під впливом соціальних детермінант і є спільною для близького оточення індивіда, його «значущих інших».

Характеристика, 1) опис, аналіз, оцінка певних явищ, відмітних особливостей когось або чогось; 2) офіційний документ із відзивом про трудову та громадську діяльність особи.

Харизма, особливий тип легітимності, організації влади та лідерства, заснований на виняткових якостях певної особистості, найчастіше релігійного або політичного діяча, що дозволяють йому здійснювати у суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.

Харизматичне лідерство, влада, побудована не на правовій (виборчій) процедурі чи давній традиції, а на силі виняткових особистих якостей людини, її привабливості.

Хвильова концепція розвитку суспільства, соціологічна концепція, за якою розвиток суспільства детермінується розвитком науки та техніки, завдяки чому людство зазнало три основні стадії свого розвитку – аграрну, індустріальну та постіндустріальну хвилі.

Хвороба соціальна, хвороба, що виникає головним чином внаслідок впливу несприятливих соціальних, економічних і соціально-політичних умов (туберкульоз, спід, аутизм, шизофренія).

Хемінга код, двійковий лінійний код (запропонований Хемінгом), призначений для виправлення одиночних помилок.

Химера, 1) персонаж давньогрецької міфології, чудовисько, яке уособлює вади, зло; 2) нездійсненна мрія, фантазія.

Хід мовленнєвий, одиниця діалогічного спілкування, яка охоплює мовленнєві акти від моменту початку розмови до зміни мовця.

Хі-квадрат тест, критерій статистичної значущості зв'язку між двома номінальними змінними, який використовується для перевірки статистичних гіпотез.

Хіпі, рух молодіжного протесту, що виник на межі 1960-х у США та інших країнах.

Хобхаус, Леонард (1864–1929), соціолог, розробник соціологічної теорії соціального розвитку, Велика Британія.

Ходороу, Ненсі (1944), соціолог, автор концепції відтворення материнської турботи, США.

Холдинг, акціонерне товариство, активи якого переважно представлені акціями інших (дочірніх) юридично самостійних акціонерних товариств і банків з метою здійснення контролю над їхніми операціями.

Холізм, напрям у сучасній філософії, який розглядає цілісність світу як наслідок творчої еволюції і спрямовується нематеріальним і непізнаним «фактором цілісності».

Холл-тест, методика проведення досліджень, яка забезпечує ефективне вивчення проблем у межах цільових аудиторій, різноманітних сегментах аудиторії, засобів масової інформації тощо.

Хоманса модель, теорія групової поведінки, яка допомагає пояснити, як в робочій атмосфері утворюються інформаційні групи, які впливають на поведінку людей під час роботи.

Хомський, Ноам (Noam Chomsky) (1928), соціолог, лінгвіст, політолог, один із засновників соціальної лінгвістики та концепції використання теорії мови в соціальних науках, США.

Хоторнський експеримент, соціально-психологічний експеримент, проведений у США в 1920-х на підприємствах м. Хоторн (поблизу Чикаго) під керівництвом Е. Мейо, спрямований на виявлення головних чинників продуктивності праці.

Хоторнський ефект, результат однойменного психологічного експерименту, згідно з яким соціально-психологічні чинники справляють на продуктивність праці сильніший вплив, ніж фізичні.

Хоум-тест, методика тестування товарів, продуктів, устаткування тощо в домашніх умовах.

Хронологія, 1) перелік подій у їх чіткій часовій послідовності; 2) послідовне виникнення певних явищ, процесів у часі; 3) компонування структури друкованого видання, один із складників його науково-довідкового апарату.

Хронометраж, 1) один із методів вивчення затрат робочого часу, який використовується для розробки нормативів чи встановлення норм затрат праці; 2) у радіомовленні і телебаченні – встановлення часу, протягом якого триватиме передача.

Хронотоп, універсальне поняття, яке означає нерозривний взаємозв'язок просторових та часових відношень.

Художній метод, естетична категорія, що позначає історично обумовлений спосіб створення творів мистецтва, побудований на певній усвідомленій та раціонально визначеній системі принципів і прийомів відбору, узагальнення та художнього перетворення життєвого матеріалу.

Хуліганство, умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу та образу індивіда, групи, спільноти.

Хунта, 1) громадсько-політичні організації, об'єднання, збори, урядові органи; 2) орган або група осіб, що організовують змову з метою захоплення влади і встановлення диктатури.

Царина, 1) площа перед церквою в селі; 2) околиця, край села, поле, лан, нива, вигін; 3) (у переносному значенні) простір – царина наукового мислення.

Ценз, обмежувальні умови допущення особи до користування будь-якими правами.

Ценз виборчий, встановлені в конституції або законах умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах.

Цензура, 1) система державної реєстрації, нагляду (контролю); 2) зазвичай обмежувальні заходи щодо свободи друку, а іноді й до приватного листування.

Центр, 1) середня частина чогось; 2) зосередження великих і важливих сил (науковий, промисловий); 3) адміністративний – населений пункт, у якому зосереджене управління районом, областю, краєм.

Централізація, зосередження керівництва, управління, організації певних суспільних, політичних процесів в одних руках, нагромадження чогось в єдиному центрі.

Централізм, система конкретних заходів політичного чи економічного управління або організації, за якої місцеві органи підпорядковані центральній владі, центрові.

Центральна тенденція, єдиний сумарний показник центрального або типового значення; три різновиди – мода, медіана і середнє арифметичне.

Центральних місць теорія, теорія, що пояснює сукупність принципів побудови мереж і зон впливу супідрядних населених пунктів.

Центризм, 1) стан свідомості та діяльності політичних сил, що характеризується розсудливими діями нерадикального характеру; 2) намагання партій, партійних угруповань і фракцій зайняти проміжне положення між «правими» і «лівими» партіями, угрупованнями, тощо.

Центру і периферії теорія, 1) теорія опису просторових відносин між територіями (країнами і районами), що знаходяться на різних стадіях соціально-економічного розвитку; 2) структурні компоненти територіальної системи (держави, регіону, світу), відносини між якими ґрунтуються на домінуванні та залежності.

Церемоніал, встановлений порядок проведення церемоній.

Церемонія, 1) обряд, урочиста процедура ритуального значення; 2) формально встановлений порядок поведінки, який зазвичай складається зі стандартизованих ритуальних дій і має символічно виражати важливість події, здебільшого здійснюваний колективно.

Цивілізація, 1) рівень, ступінь суспільного розвитку матеріальної та духовної культури, пов'язаний із суспільним поділом праці, раціоналізацією виробництва, споживання, формуванням громадянського суспільства; 2) сучасна світова культура; 3) у культурно-історичній періодизації, прийнятій у науці 18–19 ст., третій ступінь суспільного розвитку, наступний за варварством.

Цивілізація західна, сукупність культурних, політичних і економічних ознак, які об'єднують країни Західної Європи та виділяють їх на тлі інших держав світу.

Цивілізаційний підхід, сукупність методологічних настанов і принципів, що базуються на категорії «цивілізація».

Цивіліографія, соціально-філософська дисципліна, що ставить на меті осмислити феномен виникнення та становлення цивілізації як цілісної системи.

Цивільне населення, особи, які безпосередньо не беруть участі у воєнних діях, включно з особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тих, хто перестав брати участь у воєнних діях через хворобу, поранення.

Цикл, 1) повторювані соціальні процеси, в яких послідовність подій супроводжується подібною послідовністю по завершенні; 2) сукупність процесів, робіт, операцій, які утворюють закінчене коло протягом певного проміжку часу.

Цикл граничний, крива, до якої наближається фазова траєкторія двовимірної динамічної системи при автоколиваннях.

Цикл депривації, підхід до проблеми бідності, що підкреслює передачу соціальної депривації з покоління в покоління, переважно через механізм сім'ї.

Цикл розвитку, сукупність послідовно змінюючих одна одну стадій в онтогенезі організму.

Циклічна теорія розвитку суспільства, соціологічна концепція, згідно з якою розвиток суспільства періодично вичерпує свій потенціал і на певний час повертається до вихідної точки свого розвитку.

Циклічності культур теорія, теорія повторюваності культур (Ф. Ніцше, О. Шпенглер).

Цинізм, нахабне, зневажливе, презирливе ставлення до норм моралі, загальноприйнятих норм поведінки, виражене у формі принизливого глуму.

Циркуляція, кругообіг, круговий рух.

Циркуляція еліт, термін для позначення нескінченного циклу оновлення та зміни політичних еліт, який був введений В. Парето.

Цифромодернізм, пост-постмодернізм, сучасний напрям розвитку соціально-політичної теорії, філософії, соціології, культури, спрямований на подолання постмодерністської методології.

Ціле, поняття, що виражає завершену, стійку внутрішню зумовлену органічну єдність соціального об'єкта, його відносну відокремленість від навколишнього середовища.

Цілевказання, повідомлення даних про характер, місце розташування та дії цілі.

Цілепокладання, один із визначальних компонентів діяльності людини, що відзначається свідомим формуванням цілей, яким підпорядковані програма і вибір дій та створення засобів їх досягнення.

Цілепокладання в історії, суттєва риса людської діяльності, що полягає в здатності досягнути взаємозв'язок між покладанням цілей, вибором засобів їх досягнення і можливими наслідками діяльності.

Цілераціональна дія, 1) поняття сучасної соціології, соціальної та практичної філософії, за якою ідеальний тип поведінки визначається свідомою орієнтацією на схему «мета – засіб – результат»; 2) усвідомлена дія соціаль-

ного суб'єкта, спрямована на досягнення чітко визначеної мети осмисленими засобами.

Цілеспрямованість, стан індивіда чи групи людей, пов'язаний з їхнім прагненням досягнення мети.

Цільове пояснення, пояснення соціальної події як результату власних цілей актора та його цілеспрямованих дій, що впливають з даних цілей.

Цільовий зсув, процес, у якому ресурси, вироблені для досягнення цілей, самі перетворюються на цілі.

Цілі національні, основні орієнтири узгодженої діяльності держави, суспільства та громадян, які уявляються досяжними в межах певного інтервалу часу.

Цілісність, внутрішня і зовнішня єдність, нерозривність загального рішення.

Цілісність світового господарства, процес трансформації національних економічних систем в єдину інтернаціональну та глобальну економіку за активної участі наднаціональних органів.

Цілісність територіальна, основоположний принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія будь-якої держави є недоторканою від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою.

Ціль, 1) ідеальний, наперед визначений результат людської діяльності, спрямований на перетворення дійсності відповідно до усвідомлених потреб людини; 2) результат поведінки функціонуючої соціальної системи, що досягається на основі зворотніх зв'язків.

Цільова функція, математичне вираження мети оптимального управління складною соціальною системою, формалізоване у вигляді функціонала якості управління.

Цільове фінансування, кошти, які виділяються для здійснення певних соціальних заходів.

Ціннісна доречність, доктрина, згідно з якою тематика соціологічних досліджень обирається, як правило, за їх «етичний інтерес», що не перешкоджає досліднику прагнути до об'єктивності в межах певної позиції.

Ціннісна свобода і ціннісна нейтральність, уявлення, що соціологія має проводити дослідження відповідно до приписів «науки», виключно з впливом ціннісних орієнтацій дослідника.

Ціннісні орієнтації, світоглядні й ідеологічні підстави оцінних суджень суб'єкта про навколишнє середовище, які формують змістову складову спрямованості особистості.

Ціннісні судження, етична або моральна оцінка того, що бажано або небажано, справедливо чи несправедливо, правильно чи неправильно, що має бути і чого не повинно бути.

Цінніснораціональні дії, соціальні дії, що засновані на вірі в їхню самодостатню цінність.

Цінність, властивість того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей суспільства).

Цінностей теорія (аксіологія), філософське вчення про природу цінностей, їхнє місце та взаємозв'язки в реальності та структурі ціннісного світу людини.

Цінності, загальні етичні принципи, відповідно до яких люди себе поведуть або мають поводити; те, що є винятково важливим як соціальна реальність і/або соціальна бажаність.

Цінності духовні, нематеріальні цінності віри й етики.

Цінності європейські, основні, найзначущіші засади, на яких засновані європейські суспільства.

Цінності культурні, загальнозначущі принципи, що становлять основу даної культури, відіграють конститутивну роль щодо неї і визначають спрямованість діяльності її представників, мотивацію їхніх вчинків.

Цінності моральні, моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній.

Цінності національні, притаманна нації матеріальна, інтелектуальна та духовна власність.

Цінності політичні, сукупність ідей, уявлень і відповідних соціопсихологічних утворень (настанов, орієнтацій, переживань, стереотипів), що визначають цілеспрямовання, стратегію й тактику політичної діяльності.

Цінності соціальні, 1) значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальної групи чи особистості; 2) моральні та естетичні імперативи (вимоги), що вироблені людською культурою та виступають продуктами суспільної свідомості й засвоюються індивідами в процесі соціалізації;

3) компоненти соціальної системи, що наділяються особливим значенням в індивідуальній чи суспільній свідомості.

Цінностей переоцінка, за Ф. Ніцше – звільнення від усіх моральних (особливо християнських) цінностей та перетворення їх на цінності з протилежним змістом.

Цінностей система, модель цінностей суспільства або групи.

Час, категорія, що позначає притаманну матерії, окремим її речам і проявам, а також духовним явищам і внутрішнім станам людини, зміну, які характеризуються послідовністю, тривалістю, інтенсивністю.

Час робочий, установлений законодавством відрізок календарного часу, протягом якого працівник повинен виконувати трудові обов'язки.

Час соціальний, фундаментальна форма соціально-історичного існування людей і необхідна умова їх діяльності, що має такі метричні характеристики часу як тривалість, послідовність, повторюваність, ритм тощо.

Часових рядів аналіз, сукупність математико-статистичних методів аналізу, призначених для виявлення та прогнозування структури часових рядів.

Часопростір, взаємозв'язки часу й простору в художньому тексті.

Частина, вираження органічного складника цілого, що містить у собі індивідуальні властивості, а також цілого, до якого він належить.

Частинна похідна, часткова похідна, похідна однієї із змінних.

Частинний інтеграл, інтеграл, який виділяється з загального.

Частота події, відношення кількості появи якоїсь події в цій послідовності досліджень до загальної кількості дослідів.

Частотний розподіл, показник того, скільки разів кожне значення змінної відбувається в сукупності спостережень.

Чесність, одна з основних граней людських чеснот, моральна якість.

Честь, поняття моральної свідомості та категорія етики, яка позначає усвідомлення особистістю свого суспільного значення та визнання цього значення з боку суспільства.

Четвертий світ, країни, головним чином в сучасних Африці і Азії, які є найбільш бідними в світі.

Чиказька школа соціології, напрям неокласичної теорії в американській соціології, що склався в 1920-х, представлений групою дослідників-урбаністів Чиказького університету (Р. Парк, Е. Берджес, Р. Макензі, Н. Андерсон, Г. Зорба, Л. Вірт та ін.).

Чинник соціальний, рушійна сила розвитку суспільства, явище або процес, що обумовлює ті чи інші соціальні зміни.

Чиновник, індивід, що виконує певні (в т. ч. професійні) види діяльності в адміністративному та державному апараті, в організації.

Чисельність, популяційний параметр, кількість організмів, що відносяться до однієї популяції в певний момент часу.

Чистка етнічна, вид етнополітичної поведінки, спрямованої на повне вивільнення певної території від певної етнічної спільноти.

Читання парламентські, обговорення проєктів законів та інших нормативно-правових актів на засіданнях парламенту, одна з стадій законодавчого процесу.

Читання, сукупність практик, методик і процедур роботи з текстом.

Чомські, Ноам (Noam Chomsky) (1928), див.: *Хомський, Ноам*.

Чутки, інформація, що передається каналами міжособистісного спілкування, вірогідність якої чітко не встановлена.

Чутливість, 1) здатність організму сприймати подразнення, що надходять з навколишнього середовища або з власних тканин і органів; 2) відношення зміни сигналу на виході засобу вимірювань до зміни вимірюваної величини.

Чуттєве пізнання, безпосереднє відображення у свідомості людини зовнішніх сторін, властивостей предметів і явищ об'єктивного світу за допомогою органів відчуття.

Шаблон, 1) взірець, за яким виготовляють однорідні вироби або перевіряють форму готових виробів; 2) взірець, штамп, який наслідують сліпо, некритично; 3) заяложена, трафаретна форма висловлювання.

Шантаж, погроза розголошення компрометуючих відомостей про особу.

Шантаж політичний, примушування до прийняття політичних рішень, у яких зацікавлений ініціатор.

Шаповал, Микита Юхимович (1882–1932), соціолог, політик, літератор, доктор соціології, професор, автор соціологічної концепції українського відродження, член Центральної Ради, Україна.

Шахрайство, 1) вид злочину, що полягає в заволодінні чужим майном або правами на нього, а також привласнення інших благ шляхом обману або зловживання довірою іншої особи; 2) навмисне перекручування, спотворювання правди з метою заволодіння майном іншої особи.

Шведська модель соціально-економічного розвитку, модель економічного, соціального і політичного розвитку регульованої ринкової економіки, що базується на плюралізмі форм власності й економічної влади та соціалізації сфери розподілу матеріальних і духовних благ.

Швидкість мобільності, одна з характеристик соціальної мобільності, що є вертикальною соціальною дистанцією або числом страт – економічних, політичних або професійних, які проходить індивід вгору або вниз за певний проміжок часу.

Шельські, Хельмут (1912–1984), соціолог, представник антропологічного напрямку в соціології, один із засновників німецької соціологічної школи, Німеччина.

Шеффле, Альберт (1831-1903), економіст, соціолог, державний діяч, один із фундаторів органічної школи в соціології, Німеччина.

Шибутані, Тамотсу (1920-2004), соціолог, соціальний психолог, один із представників соціального біхевіоризму та символічного інтеракціонізму, США.

Шизоїд, тип особистості, що перебуває на межі між здоровим станом і психозом, для якого властива низка характерологічних та особистісних рис (замкнутість, некоммунікабельність, надмірна серйозність, холодність у стосунках тощо).

Шкала (соціологічна), інструмент вимірювання оцінок соціальної інформації, що збирається у процесі опитування, спостереження або аналізу документів.

Шкала багатовимірна, шкала вимірювання властивостей емпіричного об'єкта, яка характеризується двома або більше параметрами; результати вимірювання виражаються двома або більше числами чи знаками (позначеннями).

Шкала Богардуса (шкала соціальної дистанції), метод емпіричної оцінки готовності людей брати участь в соціальних контактах різного

ступеня близькості з членами різних соціальних груп, таких, як расові та етнічні групи.

Шкала відношень, вимірювальна шкала, пункти якої розташовані на однаковій відстані одне від одного; є змістовний нуль.

Шкала Гутмана, узгоджені між собою шкала питань анкети або тесту та шкала респондентів.

Шкала дихотомічна, шкала, яка передбачає вибір тільки одного з варіантів відповіді на питання (наприклад, «так» – «ні»).

Шкала інтервальна (метрична), шкала з рівними значеннями інтервалів між позиціями відповідей; завжди має одиницю вимірювання та використовується для визначення ступеню різниці проявів певної ознаки.

Шкала культурно-історична, сукупність концепцій в соціальних науках, які розглядають культуру як низку відокремлених наборів елементів, що виникли в одному місці незалежно від волі людей та розповсюджуються шляхом дифузії.

Шкала Лайкерта (шкала сумарних оцінок), метод шкалювання соціально-психологічних характеристик індивідів, метою якого є адаптація тестів до вимірювання настанови.

Шкала номінальна, шкала довільних однозначних змінних, яка використовується у вимірах, при яких числа присвоюються об'єктам або класам об'єктів тільки з метою їх ідентифікації.

Шкала повна, шкала, всі рівні якої повністю відображають різноманітність емпіричної системи, що вимірюється на основі даної шкали.

Шкала порядкова, шкала, яка дозволяє встановлювати співвідношення рівності, нерівності, де послідовність відповідей на питання характеризує його рангове місце та використовується для порівняння інтенсивності прояву певної ознаки.

Шкала престижу, 1) шкала, на основі якої можна порівнювати престиж різних соціальних позицій (або статусів); 2) визначення існуючої в групі або суспільстві реальної ієрархії престижу різних соціальних позицій (або статусів), співвідношення між якими вимірюється за допомогою відповідних шкал.

Шкала Терстоуна, шкала, що заснована на попередньому вимірюванні шкальних значень набору суджень індивіда, які відображають різний ступінь прояву соціально-психологічних характеристик респондентів.

Шкальні запитання, різновид альтернативних запитань, в яких респондент співвідносить свою думку з одним із числових показників шкали.

Шкалювання шляхом попарного порівняння, метод, що використовується в контент-аналізі для вимірювання сили оціночних суджень.

Школа наукова, неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера.

Шлюб, 1) історично зумовлена, санкціонована та регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, що визначає їхні права та обов'язки одного щодо іншого й щодо дітей, а також у сексуальній, економічній і господарсько-побутовій сфері; 2) сімейний союз, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Шлюб гетерогамний, укладення шлюбу між особами різних верств або спільнот (конфесійних, національних, професійних та ін.).

Шлюб груповий, найпримітивніша форма шлюбу, за якої кілька жінок і чоловіків одночасно знаходяться у шлюбних стосунках і ведуть спільне господарство.

Шлюб фіктивний, вид недійсного шлюбу, який укладається між особами без наміру створити сім'ю.

Шлюб цивільний, оформлений у відповідних органах державної влади без участі церкви.

Шлюбний ринок, термін, що використовують в соціології для умовного позначення системи співвідношення чисельностей різних груп шлюбноздатного населення.

Шлюбний стан, стан особи щодо інституції шлюбу, встановлений відповідно до звичаїв та правових норм країни.

Шлюбний контракт, угода між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям.

Шлюбні ролі, завдання, які зазвичай виконуються чоловіком і дружиною в рамках спільного домогосподарства та позначаються як подружні ролі.

Шомбар де Лов, Поль (1913-1998), соціолог, один із розробників соціології міста, Франція.

Шовінізм великоросійський, ідеологія й політика російського уряду, базована на проповідуванні винятковості титульної російської нації

порівняно з іншими народами держави, а в зовнішній політиці – на пригноблення сусідніх держав із метою повної або часткової втрати ними незалежності.

Шовінізм, 1) ідеологія, яка пропагує національну перевагу однієї нації над іншими й обґрунтовує «право» на дискримінацію та пригнічення інших націй; 2) ідеологічна і політична доктрина, яка ґрунтується на положенні, що певна нація є винятковою, має переваги над іншими, а тому наділена правами ширшими, ніж інші народи.

Шок, реакція організму на надзвичайно інтенсивний подразник – біль, інтоксикацію, масивну травму тощо.

Шок майбутнього (або футурошок), шоківий стан людини чи суспільства загалом у результаті зіткнення з майбутнім, зумовлений стрімкими і радикальними змінами в усіх сферах суспільної життєдіяльності – економічній, політичній, соціальній, культурній; термін уведений в обіг А. Тоффлером.

Шпенглер, Освальд (1880–1936), філософ, культуролог, соціолог, історик, публіцист, представник школи філософії життя, один із засновників сучасної філософії та соціології культури, Німеччина.

Шпигуноманія, кампанія політичних переслідувань та репресій, що має за привід діяльність на території країни спецслужб та розвідки іноземних держав.

Штатна одиниця, посада, передбачена штатним розписом організації; працівник, який обіймає посаду в організації.

Штатний розпис, внутрішній нормативно-правовий документ, який встановлює структурний та чисельний склад організації, підприємства, установи.

Штомпка, Петер (1944), соціолог, автор теорії довіри, соціологічної теорії соціального розвитку та соціальних змін, засновник візуальної соціології, Польща.

Шульга, Микола Олександрович (1943), соціолог, доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, розробник соціологічних концепцій міграційних потоків, класової типології та етнічної самоідентифікації особистості, Україна.

Шумпетер, Йозеф (1883–1950), економіст, соціолог, історик економічної думки, засновник соціології підприємництва, Австрія–США.

Шюц, Альфред (1899–1959), філософ, соціолог, фундатор феноменологічної соціології, Австрія–США.

Щепанський, Ян (1913–2004), соціолог, один із представників теоретичної соціології, автор оригінальної концепції соціальної структури, засновник соціології вищої школи, Польща.

Ювенальна юстиція, спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх, яка ґрунтується на доктрині, згідно з якою держава несе відповідальність за дітей, захищаючи їх від небезпечної поведінки чи шкідливого оточення.

Ювентизація, соціальні зміни і нововведення, які є результатом активної діяльності молоді.

Южаков, Сергій Миколайович (1849–1910), соціолог, економіст, публіцист, представник народництва, Україна–Росія.

Юнацький вік, період життя та психічного розвитку в межах від 14 до 18 років.

Юність, етап дозрівання й розвитку людини, який пролягає між залежним дитинством і самостійною й відповідальною дорослістю; характеризується завершенням фізичного, зокрема статевого, дозрівання, та досягненням соціальної зрілості.

Юнг, Карл (1875–1961), психіатр, соціальний психолог, філософ і культуролог, основоположник аналітичної психології, Швейцарія.

«Я» (образ «Я»), інтегральна цілісність індивіда, його тотожність самому собі, на підставі якої він відрізняє себе від зовнішнього світу та інших людей й формує власну соціальну ідентичність.

«Я» ідеальне, у соціології уявлення індивіда про те, на кого він повинен бути схожим у порівнянні з тим, ким він є, за його уявленням, у дійсності.

Явище, категорія, що позначає зовнішні властивості, процеси та зв'язки предмета, об'єкта, що пізнаються шляхом безпосереднього живого споглядання.

Явище соціальне, елемент соціальної реальності, який має всю повноту соціальних властивостей і ознак, універсальні характеристики соціального світу, усіх соціальних подій, об'єктів і процесів.

Явка виборців, відсоток виборців, які взяли участь у голосуванні.

Ядов, Володимир Олександрович (1929–2015), соціолог, основоположник соціології праці та економіки в СРСР, автор концепції соціологічної соціальної трансформації постсоціалістичних суспільств і першого радянського підручника з методики соціологічних досліджень, Росія.

Ядро соціальної групи, сукупність типових індивідів, які найбільш повно поєднують у собі притаманний даній групі характер діяльності, структуру її потреб, цінностей, норм, установок і мотивації.

Якість, 1) об'єктивна і всезагальна характеристика об'єктів, яка виявляється у сукупності їх властивостей; 2) соціологічна категорія, що поряд із категорією «кількість» відображає важливу сторону об'єктивної соціальної дійсності.

Якість довкілля, збереження екологічної рівноваги.

Якість життя, 1) інтегральна характеристика сукупності видів, форм і сфер життєдіяльності людей певного суспільства, зумовлена рівнем його матеріального виробництва, економічними відносинами, політичним устроєм та системою цінностей; 2) широко використовуване в соціальних науках поняття, що охоплює найрізноманітніші (економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні та ін.) умови життя людей і характеризує його якісну сторону на відміну від кількісних показників і стандартів.

Якість праці, сукупність специфічних об'єктивних особливостей, які відрізняють один вид конкретної праці від іншого.

Якість продукції, сукупність властивостей продукції, що зумовлюють її придатність задовольняти певні потреби людей.

Якість соціологічного дослідження, одна із загальних характеристик наукової та практичної значущості соціологічного дослідження, яка залежить в цілому від рівня його підготовки та організації, кваліфікації дослідників, у кінцевому підсумку визначає ступінь надійності та цінності отриманих результатів.

Якість соціологічної інформації, одна зі складових частин якості соціологічного дослідження, під якою розуміють властивості тієї чи іншої соціологічної інформації, у т. ч. зібраної в результаті соціологічного дослідження, її спроможність правильно відображати соціальну дійсність.

Якість товару, якість послуги, сукупність властивостей товару, що зумовлюють його придатність задовольняти певні потреби індивідів і соціальних груп.

Якісна соціологія, методологія за якою акцент робиться на індивіді як джерелі будь-якої соціальності, сутність якої полягає у фокусуванні дослідницького інтересу на мікропроцесах, практиках повсякденного життя як єдиної соціальної реальності.

Якісне соціологічне дослідження, вид дослідження, в якому дані отримуються нестатичними та не кількісними засобами, за допомогою якого можна вивчати історії життя та поведінки індивідів, діяльність організацій, соціальних груп, соціальних рухів тощо.

Якісні методи соціологічних досліджень, орієнтовані на досягнення поглибленого розуміння соціальних явищ або процесів, сутність яких полягає у відмові від масового охоплення об'єктів дослідження.

Якісний аналіз документів, логічна інтерпретація текстів із метою їх соціологічного вивчення відповідно до теми дослідження; спирається на методологію феноменологічних підходів у соціології, спрямованих на розуміння, конструювання образів соціальної реальності.

Я-концепція, сукупність уявлень людини про себе, що частково ґрунтуються на фактах, частково на оціночних судженнях; у нормі має відносно цілісний та несуперечливий характер.

Якості система, сукупність організаційної структури, відповідності процедур, процесів та ресурсів, що забезпечує здійснення загального управління якістю.

Якуба, Олена Олександрівна (1929–2002), філософ, соціолог, один із організаторів соціологічної науки в СРСР та Україні, автор соціологічної теорії нормативного регулювання суспільних відносин та концепції соціальної активності особистості, Україна.

Ярлик, 1) узагальнююча назва грамот татарських ханів; 2) наклейка на предметі, товарі із зазначенням різних відомостей, етикетка; 3) негативна характеристика, що її дають кому-небудь, чому-небудь; 4) в інформаційних технологіях – файл зв'язку.

Яснобачення, сприйняття людиною подій, які відбуваються в сучасному світі, але недосяжні для безпосереднього чуттєвого сприйняття.

Наукове видання

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ З НАПРЯМУ «СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ»

За заг. ред. д. і. н., проф. *А. М. Киридон*

Редактор-координатор *М. В. Туленков*

Редактори-укладачі:

к. соц. н., доц. *О. Ю. Вілкова*; к. ф.-м. н., доц. *А. П. Горбачик*; д. і. н., проф. *А. І. Кудряченко*;
д. н. соц. ком, доц. *Т. С. Крайнікова*, к. і. н. *С. А. Купрієнко*, д. соц. н., проф. *А. С. Лобанова*;
д. і. н. *О. М. Любовець*, д. соц. н., доц. *О. В. Мазурик*; к. соц. н., доц. *А. О. Петренко-Лисак*;
д. соц. н., проф. *Ю. В. Романенко*; д. соц. н., проф. *Б. В. Слоущинський*; д. соц. н., проф.
М. В. Туленков; д. соц. н., проф. *В. В. Чепак*; к. і. н., доц. *С. С. Яремчук*

Комп'ютерне верстання:

Кочубей О. Є.

Підписано до друку _____ 2018 р.

Формат 60х84/16 Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11

Наклад 100 прим. Зам. №

ТОВ «ДІА»

03022, м. Київ, вул. Васильківська, 45

тел.: +38 (044) 2669843

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК №1149 від 12.12.2002